อนุสรณ์
ในการฌาปนกิจศพ
นางแย้ม วิสูตรศักดิ์

...ถาน วัดมกุฏกษัตริยาราม

...งเทพมหานคร

วันพุธ ที่ ๑๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๑๖

ชาตะ ๔ มกราคม ๒๔๓๑

มตะ ๔ สิงหาคม ๒๕๑๕

#9397

ประวัติ

คุณแม่แย้ม วิสูตรศักดิ์ เกิดวันศุกร์ที่ ๔ เดือนมกราคม พ.ศ. ๒๔๓๑ ที่ตำบลบ้านใหม่ อำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา เป็นบุตรคนที่สี่ของนายมา นางเล็ก ลิมปีสวัสดิ์ ขณะเมื่อยังเยาว์วัยอยู่ได้รับการอบรมอยู่กับบ้าน ได้รับการศึกษาเล่าเรียนพออ่านออกเขียนได้เช่นเดียวกับสตรีชนบทในสมัยนั้น เมื่อเจริญวัยขึ้นได้ทำการสมรสกับคุณพ่อ (ขุนวิสูตรภักดี) ซึ่งเป็นคนบ้านเดียวกันคือ จังหวัดฉะเชิงเทรา ต่อมาได้ย้ายภูมิลำเนาไปอยู่ที่ อำเภอกบินทร์บุรี จังหวัดปราจีนบุรี โดยร่วมกันประกอบอาชีพทางการค้าขายและสัมปทานป่าไม้ มีบุตรธิดารวมทั้งสิ้น ๕ คน คือ

๑. พล.ต.ต. วิสุทธิ์ วิสูตรศักดิ์ (ถึงแก่กรรม)

๒. นางน้อม มกรมณี

๓. นายชวน วิสูตรศักดิ์

๔. นางพ้องพันธุ์ กัปปิยบุตร

๕. นางเรียม เจริญเผ่า

นอกจากนี้ คุณแม่มีหลาน ๑๓ คน เหลน ๑๐ คน

ตามปรกติคุณแม่เป็นคนแข็งแรงไม่ชอบอยู่นิ่งมักหางานทำเล็ก ๆ น้อย ๆ ภายในบ้านอยู่เสมอและไม่ค่อยเจ็บป่วยเป็นอะไรมาก ในระยะหลังนี้ได้รับการดูแลเอาใจใส่ จากนายแพทย์สุจิตร พุกกะเวส ผู้เป็นหลานอย่างใกล้ชิดเป็นประจำ ก่อนจะถึงแก่กรรมไม่มีอาการผิดปกติแต่อย่างใด ในวันที่ ๓ สิงหาคม ๒๕๑๕ ตอนเย็นคุณแม่มีอาการแน่นิ่งและหมดสติไปเฉย ๆ ลูกหลานจึงได้พาไปโรงพยาบาลมิชชั่นซึ่งอยู่ใกล้บ้าน รุ่งขึ้นวันที่ ๔ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๑๕ แพทย์ได้ตรวจดูพบว่าเส้นโลหิตในสมองแตกและต่อมาในวันเดียวกันคุณแม่ก็สิ้นใจด้วยอาการสงบ เมื่อเวลา ๒๓.๔๐ น. คำนวณอายุได้ ๘๔ ปีเศษ ทิ้งความเศร้าโศรก อาลัยไว้ให้บุตรธิดา หลานตลอดจนญาติมิตร เป็นอย่างยิ่ง

ขออำนาจคุณพระศรีรัตนตรัย และ กุศลผลบุญที่คุณแม่ได้ประกอบไว้มากมาย ช่วยดลบันดาลให้คุณแม่ประสพแต่ความสุขเกษมสันติสุข ในสัมปรายภพทุกประการ

คำไว้อาลัย
แด่ คุณอาที่เคารพ

ทันทีที่ข้าพเจ้าได้ทราบข่าวการถึงแก่กรรมของคุณอาแย้ม ทำให้ความสลดใจได้เกิดมีขึ้นแก่ข้าพเจ้าอีกครั้งหนึ่ง คล้ายกันกับเมื่อวันที่ ๒๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๐๗ อันเป็นวันถึงแก่กรรมของคุณพ่อ มิได้ผิดเพี้ยนกันเลย

แม้ว่า อายุ ของ ข้าพเจ้าได้ ย่างเข้าสู่ บั้นปลาย ของชีวิต และได้คลุกคลีอยู่กับรสพระธรรมขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอยู่ทุกเมื่อเชื่อวันก็ตาม ความเสทือนใจ และเศร้าโศรก ก็ยัง บังเกิด มีขึ้น เป็น ธรรมดา ยิ่งกว่านั้นยังทำให้ข้าพเจ้าต้องนั่งนิ่งสงบทบทวน ถึงอดีตในวัยเด็ก วัยศึกษาเล่าเรียน คุณอาแย้มเป็นผู้มีพระคุณอย่างสูง ท่านอุปการะแก่ข้าพเจ้าทุกวิถีทาง โดยมิได้หวังผลตอบแทน และแน่นอนเหลือเกินที่ไม่มีสิ่งใดจะทดแทนพระคุณท่านได้คุ้มค่าจริง ๆ

ในงานฌาปนกิจศพของคุณอาแย้ม ข้าพเจ้าจึงถือโอกาสทดแทนพระคุณท่าน อันเป็นส่วนน้อยส่วน

หนึ่ง โดยได้จัดพิมพ์หนังสือเรื่องจิตต์ ซึ่งเป็นปาฐกถาของ พ.อ. ปิ่น มุทุกันต์ แสดงที่ยุวพุทธิกสมาคมแห่งประเทศไทย เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๕ เป็นธรรมบรรณาการแก่ท่านที่มาร่วมงานนี้

เราเกิดมา ก็มา แต่ตัวเปล่า
ใยมัวเมา โลภมาก ทำบาปใหญ่
เวลาตาย ไม่เห็นหอบ สิ่งใดไป
ติดตามได้ แต่บาปบุญ ของคุณเอง

วัวควายตาย เหลือไว้ แต่เขาหนัง
ช้างตายยัง เหลืองา เป็นศักดิ์ศรี
คนเราตาย เหลือไว้ แต่ชั่วดี
บรรดามี ประดับไว้ ในโลกา

จะซ่อนใน กลีบเมฆ กลางเวหา
ซ่อนกายา กลางสมุทร สุดวิสัย
จะซ่อนตัว กลางเขา ลำเนาไพร
ณ ถิ่นใด พ้นตาย นั้นไม่มี

ธรรมภาษิตบทนี้ เป็นของจริงเที่ยงแท้แน่นอน มีมาแล้วในอดีต กำลังเป็นเป็นความจริงอยู่ในปัจจุบัน และจะต้องเป็นความจริงต่อไปในอนาคต

สุดท้ายนี้ ขอกุศลผลบุญ ในการทักขิณาทานตลอดจนธรรมบรรณาการ อันเป็นการสร้างปัญญาบารมี จงเป็นพลวปัจจัยอันยิ่งใหญ่ ดลบันดาลให้ดวงวิญญาณของคุณอาแย้มจงประสพสุคติในสัมปรายภพโน้นเทอญ

เสถียร ลิมปิสวัสดิ์
๑๔ มีนาคม ๒๕๑๖

นานฺตริกฺเข น สมุทฺรมธฺเย
น ปรฺวตานำ วิวรํ ปฺรวิศฺย
น วิทฺยเต ส ชคติ ปฺรเทโศ
ยตฺรสฺถิตํ น ปฺรสเหต มฺฤตฺยุะ

น อนฺตลิกฺเข น สมุทฺทมชฺเฌ
น ปพฺพตานํ วิวรํ ปวิสฺส
น วิชฺชเต โส ชคติปฺปเทโส
ยตฺรฏฺฐิตํ นปฺปสเหยฺย มจฺจูติ

บุคคลผู้ดำรงอยู่กลางหาว, ท่ามกลางมหาสมุทร, ในซอกเขา หรือสถานที่แห่งใดก็ตาม ที่จะพ้นไปจากเงื้อมมือของมัจจุราชแล้ว เป็นไม่มี

Neither in the sky, nor in midocean, nor in the clefts of the rocks, rowhere in the world is found that place where abiding one will not be overcome by death.

สารบาญ

หน้า

ตอนที่ ๓ งานของจิตต์

ตอนที่ ๔ จริต

ปาฐกถาเรื่องจิตต์

พ.อ. ปิ่น มุทุกันต์ อนุศาสนาจารย์กองทัพบก

แสดงที่ยุวพุทธิกสมาคมแห่งประเทศไทย

พ.ศ. ๒๔๙๕

ตอนที่ ๑ ความเบื้องต้น

ขอความสุขความเจริญจงมีแด่ท่านผู้ฟัง

ก่อนที่จะได้นำท่านเข้าสู่ปัญหาเรื่องจิตต์ ข้าพเจ้าขอเรียนให้ทราบไว้ด้วยว่า พอข้าพเจ้าตกลงใจว่าจะแสดงปาฐกถาเรื่องนี้ อารมณ์สองอย่างก็เกิดขึ้นในจิตต์ของข้าพเจ้า คือ ๑. หนักใจที่ข้าพเจ้ามิใช่ผู้เชี่ยวชาญหรือแตกฉานในเรื่องนี้ อยากจะบรรยายให้ท่านผู้ฟัง-เข้าใจแจ่มแจ้งที่สุด ก็เกรงว่าจะทำไม่ได้ดังใจนึก, และ ๒. เรื่องจิตต์นี้เป็นเรื่องแห้งแล้ง ฟังไม่สนุก

เกรงว่าท่านผู้ฟังจะเบื่อเสียก่อนที่จะได้ติดตามฟังเรื่อง อันสำคัญนี้จนจบ ซึ่งจะต้องใช้เวลาแสดงถึงห้าครั้ง, และเรื่องจิตต์นี้ เป็นเรื่องที่มีแขนงแยกแยะมาก การบรรยายจะต้องสืบสาวไปหลายกระแส เกรงว่าข้อนี้จะทำให้ท่านผู้ฟังเกิดความฟั่นเฝือ, หรือบางทีอาการที่กล่าวนี้อาจเกิดขึ้นแก่ข้าพเจ้าผู้แสดงก็ได้, จึงขอเรียนปรับความเข้าใจไว้ก่อนว่า เรื่องจิตต์นี้เป็นเรื่องลึกลับซับซ้อนมาก ข้าพเจ้าเองก็ไม่ใช่ผู้เชี่ยวชาญในเรื่องจิตต์ทั้งโดยทางปริยัติ ทั้งโดยทางปฏิบัติ เป็นแต่เพียงผู้หนึ่งซึ่งสนใจในการศึกษาและปฏิบัติจิตต์เท่านั้น, ในการแสดงปาฐกถาเรื่องนี้ข้าพเจ้าก็จะขอรับหน้าที่ เพียงเป็นผู้นำความซึ่งกระจัดกระจายกันอยู่ในคัมภีร์ หรือตำราทางพระพุทธศาสนาเท่าที่ข้าพเจ้าเคยพบ และได้รับคำอธิบายจากท่านผู้รู้มาจัดสรรค์ปรุงแต่ง เป็นเรื่องราวอันเดียวกัน แล้วนำขึ้นเสนอท่านผู้ฟัง โดยประกอบถ้อยคำและเหตุผลบางอย่างของข้าพเจ้า เพื่อให้ฟังง่ายขึ้นบ้างเท่านั้น, ถ้าจะพูดอีกทีก็ต้องว่า อาหารห้ามื้อที่ท่านจะได้รับประทานต่อไปนี้ ข้าพเจ้าเลือกซื้อแต่ที่เขาปรุง

สำเร็จแล้วมาจัดโต๊ะ ไม่ใช่ฝีมือการปรุงของข้าพเจ้า, ข้าพเจ้าเป็นเพียงผู้จัดหาและ ปรุงน้ำจิ้มน้ำปลาบ้างเล็ก ๆ น้อย ๆ เท่านั้น, และเรื่องจิตต์นี้มีกิ่งก้านสาขาอยู่มากซึ่งข้าพเจ้าจะเว้นไม่บรรยายถึงก็ไม่ได้ จึงขอเชิญชวนท่านผู้ฟังพยายามจับแนวความให้ได้, โปรดเข้าใจว่าข้าพเจ้าตั้งใจจะพูดเรื่องแม่น้ำเจ้าพระยา แต่การพูดเรื่องแม่น้ำเจ้าพระยานั้น จะต้องพูดถึงแม่น้ำปิง แม่น้ำวัง แม่น้ำยม และแม่น้ำน่านด้วย คือชักมาทีละสาย ๆ บรรจบกันเข้าแล้วจึงจะเป็นแม่น้ำเจ้าพระยา, ที่ว่าเรื่องจิตต์เป็นเรื่องแห้งแล้ง ไม่สนุก ชวนง่วงนั้น ก็อาจเป็นเช่นนั้นจริง เหมือนกับเราล่องเรือมาแต่ต้นแม่น้ำเจ้าพระยาผ่านป่าผ่านทุ่งก็ไม่มีอะไรจะให้สนุก แต่ถ้าพยายามล่องไปไม่หยุด พอถึงตอนผ่านบ้านผ่านเมือง หูตาก็จะสว่างเอง.

คนเป็นอันมากมักจะมีความคิดเห็นว่า การปฏิบัติจิตต์เป็นเรื่องของพระเจ้าพระสงฆ์ หรือเป็นเรื่องของคนเฒ่าคนแก่ที่เบื่อหน่ายโลกีย์เต็มทีแล้ว อยู่ในศีลกิน

ในเพล หรือเป็นคนที่หมดธุระหน้าที่ปลดชราแล้วเท่านั้น, สำหรับคนที่ยังหนุ่มยังสาวหวังความสุขสนุกสนานทางโลกอยู่ หาควรที่จะมาเสียเวลาในเรื่องเช่นนี้ไม่ ครั้นบังเอิญมีคนหนุ่มคนสาวผู้ใดไปสนใจในเรื่องจิตต์ใจเข้า ก็พากันค่อนขอดหาว่าเขาเป็นคนครึล้าสมัย, ผู้ที่เห็นอย่างนี้มี ๒ จำพวก คือพวกหนึ่งมีความคิดเห็นอย่างนี้เป็นของตนจริง ๆ, อีกพวกหนึ่งคร้านที่จะปฏิบัติ แม้ตนจะเห็นว่าเป็นทางให้เกิดผลดี ก็พยายามลวงตัวเองว่าไม่ดี เหมือนกับคนไข้เกลียดยาควินินน้ำ แม้ใจจริงจะรู้อยู่ว่า ควินินน้ำดี แก้ไข้ได้ควรกิน แต่ก็ลวงตัวเองว่าควินินน้ำไม่ดีอยู่ร่ำไป

อันที่จริง ทุกคนควรจะได้ถือเป็นหน้าที่อันสำคัญและจำเป็นยิ่งในการศึกษาอบรมจิตต์ของตน และแม้ในการอบรมสั่งสอนบุตรธิดาตลอดจนผู้อยู่ในปกครองก็ควรจะได้มุ่งอบรม สั่งสอนให้เข้าถึงจิตต์ใจของเขาให้มาก จึงจะได้ผลแนบเนียนและยั่งยืน.

ประโยชน์แห่งการศึกษาอบรมจิตต์

ทุกคนได้ยอมรับอยู่แล้วว่า **ตนรักสุขเกลียดทุกข์** ถ้าจะถามว่า สุขที่เรารักและทุกข์ที่เราเกลียดนั้นเกิดจากอะไร? ก็จะได้คำตอบว่า **เกิดจากการกระทำทางกาย การพูดทางปาก และการคิดนึกทางใจ เป็นเหตุ, คือ ถ้าทำดี พูดดี คิดดี ก็เป็นสุข ถ้าทำชั่ว พูดชั่ว คิดชั่ว ก็เป็นทุกข์**, ลองไล่เลียงเข้าไปอีกว่า เพราะ-เหตุไร กาย ปาก และใจ จึงทำพูดคิดอย่างนั้น? ก็จะพบว่า **เพราะจิตต์เป็นผู้สั่งให้ทำ ให้พูด ให้คิด**, **ตาม-ลำพังอวัยวะร่างกายถ้าปราศจากจิตต์เสียแล้วจะทำงานเองไม่ได้** ดูแต่คนที่ตายแล้ว ร่างกายยังอยู่ครบ ปากก็มี มือเท้าก็มี แต่ก็ทำอะไรพูดอะไรไม่ได้ นั่นเพราะในร่างกายของคนที่ตายแล้ว ขาดผู้สั่งงานคือจิตต์ .จิตต์นอกจากทำหน้าที่เป็นผู้สั่งให้กายทำให้ปากพูด แล้ว ลำ-พังจิตต์เองยังอาจคิดนึกให้เกิดทุกข์เกิดสุขขึ้นในตัวอีกทางหนึ่งต่างหากด้วย เช่น คิดโกรธเขา คิดทำร้ายเขา คิด

ริษยาเขา เหล่านี้ เป็นเหตุให้จิตต์เป็นทุกข์, ถ้าเลิกอาการที่ว่านี้เสียได้ จิตต์ก็เป็นสุข, นี้เป็นทุกข์สุขส่วนที่เกิดกับใจเอง, เป็นอันว่า ความสุขความทุกข์ทั้งมวลที่มนุษย์เราได้รับอยู่ มีการกระทำทางกาย การพูดทางปาก และการคิดนึกทางใจเป็นเหตุ, โดยนัยนี้จะเห็นได้ว่า จิตต์นั่นเองเป็นรากเง่าเค้ามูลของความสุขความทุกข์, การอบรมศึกษาเรื่องจิตต์ จึงนับว่าเป็นการเข้าถึงต้นตอของความสุขความทุกข์ โดยแท้, ทุกคนอยากได้สุข เกลียดความทุกข์ แล้วจะมีอะไรอีกเล่าที่ทำให้ลงความเห็นว่า การศึกษาและปฏิบัติจิตต์ซึ่งเป็นการเข้าถึงต้นเค้าของความสุขความทุกข์นั้น ไม่ใช่หน้าที่ของตน เว้นจากการปฏิบัติจิตต์ของตนให้ดีเสียแล้ว คนเราจะชื่อว่าได้ทำหน้าที่ของผู้รักสุขเกลียดทุกข์ให้สมบูรณ์ไม่ได้เลย.

ข้อได้เปรียบเสียเปรียบระหว่างคนกับสัตว์

อนึ่ง ข้าพเจ้าขอประทานโทษที่จะพูดว่า มนุษย์เราเสียเปรียบสัตว์เดียรัจฉานอยู่อย่างหนึ่งในเรื่องค่าตัว, คือสัตว์เดียรัจฉาน เช่น สุกร เป็ด ไก่ โค กระบือ มันมีค่าตัวของมันมาแต่กำเนิด เพียงแต่เกิดมาเป็นตัวเป็นตนแล้วกิน ๆ นอน ๆ อยู่เท่านั้น ไม่ต้องทำอะไรไม่ต้องอาบน้ำ ไม่ต้องล้างหน้า ไม่ต้องผัดแป้งแต่งตัว ไม่ต้องนุ่งกางเกงสวมเสื้อ ไม่ต้องเรียนหนังสือ ตัวของมันก็มีค่ามีราคา เป็นที่พึงพอใจของมนุษย์, บางทีถึงกับแย่งกันซื้อด้วยราคาแพง ๆ, ที่ยังมีชีวิตอยู่ก็เอาไปใช้แรงบ้าง เอาไว้เพื่อการอื่น ๆ บ้าง, สัตว์ที่ตายแล้วหมดทั้งเนื้อทั้งตัวของมันก็ยังมีราคาซื้อขายกันได้ ตั้งแต่ขนเข้าไปจนถึงกระดูก, สัตว์บางชะนิด เมื่อยังมีชีวิตอยู่เป็นที่เกลียดชังของคนยิ่งนัก เช่น จรเข้ งู เสือ และอื่น ๆ แต่พอมันตายแล้ว อวัยวะบางส่วนของมันก็เป็นที่ต้องการของมนุษย์ เช่นเอาหนังมาทำกระเป๋า ทำเข็มขัด ทำรองเท้า และของใช้อื่น ๆ ซื้อขาย

กันในราคาแพง ๆ, นี่เพราะสัตว์เดียรัจฉานเหล่านั้น มันมีค่าตัวอยู่ในเนื้อหนังของมันเอง ไม่ต้องตกแต่งมันก็มีค่า, แต่คนเราหาเป็นเช่นนั้นไม่ ลองนึกดูเถิด เกิดมาเป็นตัวเป็นตน แล้วก็ยังไม่เสร็จ ต้องตกแต่งเพิ่มเติมกันอีก, น้ำต้องอาบ ผมต้องหวี หน้าต้องผัด ฟันต้องแปรง ต้องมีเสื้อผ้าหุ้มห่อต่อเติมส่วนโน้นส่วนนี้กันยุ่งไปหมด ต้องศึกษาเล่าเรียนแต่งสมอง แต่งจิตต์ใจจึงจะใช้ได้ที่เรียกว่ามีราคา, ถ้าสมมติว่า คนเราเกิดมาแล้วไม่แต่งอะไรเพิ่มเติมอีกเลย น้ำไม่อาบ ผมไม่หวีไม่เล่าไม่เรียน เพียงแต่กิน ๆ นอน ๆ อยู่อย่างเป็ดอย่างไก่ที่ว่านั้น จะเป็นอย่างไร ? จะมีราคาค่าตัวไหม ? เปล่าทั้งนั้น, เพียงแต่ไม่อาบน้ำกระทงเดียวเท่านั้น เราก็ไม่อยากนั่งใกล้เสียแล้ว, คนอย่างว่านี้ไม่มีใครต้อง ไม่ต้องพูดถึงว่าจะคิดเป็นราคาแลกเปลี่ยนเลย แม้ยกให้เปล่า ๆ จะหาคนรับก็ดูจะขัดสนเต็มที เพราะไม่รู้ว่าจะเอาไปทำอะไร, คนเราไม่ต้องพูดถึงว่าขาดแต่ง เพียง

แต่อ่อนแต่งเท่านั้น เอาไปใช้การอะไรก็ไม่ได้ เป็นผู้ใหญ่ก็ไม่ดี เป็นผู้น้อยก็ไม่ดี เป็นผัวเขาก็ไม่ดี เป็นเมียเขาก็ไม่ดี เป็นลูกจ้างเขาก็ไม่ดี เป็นนายจ้างก็ไม่ดี คือเป็นอะไรเป็นเอาดีไม่ได้ เป็นได้ก็สักแต่ว่าเป็น, แม้ยังมีชีวิตอยู่ก็เป็นคนด้อยราคาอย่างนี้เสียแล้ว ตายแล้วจะสิ้นค่าสักเพียงไหน เห็นจะไม่ต้องพูดถึง เนื้อหนังมังสังของคนที่ตายแล้วใช้ประโยชน์อะไรไม่ได้ มีแต่คนรังเกียจ ไม่เหมือนเนื้อหนังของสุกร เป็ด ไก่ ซึ่งมีแต่คนอยากได้, ถ้ามีใครเขาเอาเนื้อหมูมาให้ท่านสักพวงหนึ่ง ท่านก็คงจะนึกว่าเป็นลาภ แต่ตรงกันข้าม ถ้าใครอุตตริเอาเนื้อคนมาให้ท่าน ท่านก็จะนึกว่าเป็นเคราะห์เป็นลาง, ที่เป็นดังนี้ เพราะมนุษย์เราไม่มีค่ามาแต่กำเนิด, ค่าตัวของมนุษย์มิได้อยู่ในเนื้อในหนังของตนเอง แต่อยู่ที่การแต่ง, ใครแต่งได้ดีมากก็มีค่ามาก ใครแต่งได้ดีน้อยก็มีค่าน้อย ใครไม่แต่งเลยก็ไม่มีค่าเลย, นี่เป็นข้อที่มนุษย์เสียเปรียบสัตว์เดียรัจฉาน.

แต่ข้อที่มนุษย์ได้เปรียบก็มีคือสัตว์เดียรัจฉานนั้น แม้ธาตุขันธ์ของมันจะมีค่ามาแต่กำเนิด ก็เป็นราคาตายตัว, คือมีค่าเท่ากับเนื้อตัวของมันที่มีอยู่เท่านั้น, ความดีของมันอยู่ในวงจำกัด, เพราะธาตุขันธ์ของมันแต่งไม่ขึ้น, เหมือนกับตุ่มใบเล็กจุน้ำน้อย ถึงฝนจะตกสักห้าร้อยห่า ก็คงขังน้ำได้เท่าตัวของมันเท่านั้น, ส่วนธาตุขันธ์ของมนุษย์ แม้จะไม่มีค่าอยู่ในเนื้อในตัวมาแต่กำเนิดก็จริง แต่เป็นธาตุขันธ์ชนิดที่เหมาะแก่การแต่ง, แต่งแล้วเก่งกล้าสามารถกว่าสัตว์ทุกจำพวก ทั้งในแง่การใช้กำลังกาย ทั้งในแง่การใช้สมองคิด, อาจกล่าวได้ว่า ถ้าใครเป็นคนรู้จักแต่ง และขยันแต่งแล้ว ก็มีทางที่จะทำตนเองให้ดีขึ้นได้ อย่างไม่มีที่สิ้นสุดที่เดียว, ธาตุขันธ์ของมนุษย์นั้น ถ้าตกแต่งให้ดีถึงขนาดแล้ว มิใช่เพียงแต่จะเป็นสิ่งมีค่า และควรแก่ความเป็นอยู่ด้วยดีในโลกเท่านั้น แต่ย่อมควรแก่การสักการบูชาอยู่ชั่วนิรันดรด้วย.

ไก่งามเพราะขน-คนงามเพราะแต่ง

นักปราชญ์ชั้นบรรพบุรุษของเรา ได้ตระหนักในความได้เปรียบเสียเปรียบ ระหว่างคนกับสัตว์ดังกล่าวแล้ว จึงได้ผูกสุภาษิตเป็นคำพังเพยไว้สอนลูกสอนหลานต่อ ๆ มาว่า **"ไก่งามเพราะขน คนงามเพราะแต่ง"** สุภาษิตข้อนี้ถ้าคิดดูให้ดีแล้ว กินความซึ้งมาก, เป็นคำที่กลั่นออกจากสมองของนักปราชญ์ มิใช่ความคิดของคนสามัญ, ท่านผู้แรกผูกขึ้นคงจะหวังให้เป็นสุภาษิตที่ประทับแน่นอยู่ในจิตใจของอนุชนจริง ๆ จึงได้แฝงคำแทงใจไว้, ลองคิดดู ความในสุภาษิตนี้ยกตัวการสำคัญคือ ไก่ กับ คน, หรือจะพูดว่า สัตว์ กับคน ก็ได้, จำเป็นอะไรท่านจึงเอาคนไปเทียบกับสัตว์ จะเอาไปเทียบกับเทวดาบ้างไม่ได้หรือ ? ข้อนี้แหละที่ข้าพเจ้าพูดว่า ท่านได้แฝงคำแทงใจไว้ในสุภาษิต เพื่อให้เป็นคำติดแน่นอยู่ในจิตใจของคนจริง ๆ, ยั่วให้เราคิด โดยเอาคนไปเทียบกับสัตว์ซึ่งเป็นฝ่ายต่ำไว้, สุภาษิตข้อนี้เท่ากับบอกเราว่า **"ไก่หรือสัตว์เดียรัจฉานทั้งหลาย มันงามมาแต่กำเนิด, มันงามที่ขนที่หนังของ**

มันเอง, ค่าของมันอยู่ในเนื้อในตัวของมันแล้ว, มันไม่ต้องแต่งมันก็งาม, แต่เราเป็นคน ไม่ใช่งามที่ขนที่หนัง, งามที่แต่ง, ต้องแต่งจึงงาม ถ้าไม่แต่งเป็นไม่งาม, หมดราคา สู้ไก่ไม่ได้" สุภาษิตข้อนี้อ่านง่ายจำง่าย และได้มาง่าย ๆ พื้น ๆ, ข้าพเจ้าเองก็จำไม่ได้ว่า ได้เรียนรู้สุภาษิตข้อนี้จากใครและแต่เมื่อไร จำได้แต่ว่าเคยพูดเล่นตั้งแต่เรียนอยู่ชั้นประถม, เพราะเป็นของได้มาง่ายอย่างนี้แหละ คนเราจึงไม่ค่อยสนใจ, แม้ว่าท่านจะได้แฝงคำแทงใจไว้ ยั่วให้คิดก็ไม่อยากคิด, ที่คิดก็คิดเพียงเผิน ๆ ไม่ถึงแก่นของสุภาษิต, เดิมทีข้าพเจ้าคิดเพียงว่า ถ้าจะดูไก่ว่าตัวไหนงามหรือไม่งามต้องดูที่ขนของมัน, และคนเราจะเป็นคนสวยงามก็ด้วยเข้าใจแต่งหน้าทาแป้ง เลือกเสื้อผ้าให้เหมาะ ดังนี้เท่านั้น, มาภายหลังจึงได้สำนึกว่า ที่คิดอย่างนี้ก็ถูกเหมือนกัน แต่ไม่ซึ้งไม่คุ้มค่าของสุภาษิต, เท่ากับคนเอานิ้วมือหยั่งลงในน้ำใจกลางมหาสมุทร แล้วคิดว่าตนเป็นผู้หยั่งรู้ความลึกของมหาสมุทรแล้ว นั่นเอง.

แม้ทุกวันนี้ข้าพเจ้าก็เชื่อว่า ยังมีคนเป็นจำนวนมากที่เข้าใจคำว่า "**แต่ง**" ผิวเผินเกินไป คือเข้าใจเพียงว่า หมายถึงการแต่งร่างกายให้สวยงามทันสมัยเท่านั้น, ในที่ทั่วไปจึงมีการประกวดประขันชิงดีชิงเด่นกันแต่เพียงผิว ๆ พากันมุ่งหนักไปแต่การแต่งร่างกาย, คนทั้งหลายก็พากันกระเสือกกระสน ขวนขวายหาเสื้อผ้าอาภรณ์เพ็ชรนิลจินดามาไว้แต่งตัว ครั้นได้ประกอบสิ่งเหล่านี้เข้ากับตัวแล้วก็อิ่มใจ นึกว่าตนได้เป็น **คนงาม** "**เพราะแต่ง**" แล้ว

ที่ถูกเราควรตั้งปัญหาพิจารณาขึ้นเป็นอย่าง ๆ ว่า คำว่า "**คน**" หมายถึงอะไร ? รู้ความหมายของคำว่า "**คน**" แล้วจึงค่อยคิดอ่านต่อไปว่า ที่ว่า "**แต่งคน**" น่ะ จะแต่งที่ไหน ? แต่งอย่างไร ? เอาอะไรแต่ง ? ปัญหาเหล่านี้เมื่อพิจารณาแล้ว ก็จะได้คำตอบว่า :-

คำว่า "**คน**" หมายถึงมนุษย์, มีส่วนใหญ่ ๆ รวมกันอยู่ ๒ ส่วน คือ ร่างกาย ๑, จิตต์ ๑ ร่างกายเป็นส่วนภายนอกของคน จิตต์เป็นส่วนภายในของคน; **กาย** กับ **จิตต์** รวมกันจึงนับว่าเป็นคน, มีแต่อย่างใดอย่างหนึ่งก็ไม่นับ

ว่าคน, เช่นมีแต่ร่างกายก็เรียกว่าศพไม่ใช่คน, มีแต่ใจก็เรียกว่าผี (หรือเจตภูต) ไม่ใช่คนอีกเหมือนกัน, ถ้ามีแต่จิตต์แล้ว ก็ยิ่งไม่มีคำจะเรียกทีเดียว เป็นแต่ธัมมะ ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่คน.

รู้จักคนอย่างนี้แล้ว ที่ว่าแต่งคนจะแต่งตรงไหน? ก็ตอบง่าย, ก็ต้องแต่งที่ร่างกาย (หมายถึงปากด้วย) และแต่งที่จิตต์นั่นเอง ถ้าแต่งร่างกายจิตต์ไม่แต่งก็เป็นอันแต่งคนเหมือนกัน แต่แต่งได้ครึ่งคนเท่านั้น, กายเป็นส่วนเปลือกนอก แต่งแต่กายก็งามแต่ภายนอกภายในไม่งาม, ของงามแต่ข้างนอกนี้ ข้าพเจ้าเคยเปรียบว่าเหมือนกับโลงผี คือธรรมดาโลงผี ไม่ว่าจะเป็นโลงผีบ้านนอกหรือโลงผีในกรุง ลักษณะส่วนใหญ่เหมือนกันหมด คือสวยงามหรูหราแต่ข้างนอก ส่วนข้างในสิ จะหาสิ่งน่าอภิรมย์สักนิดเดียวก็ไม่ได้, ถ้าใครเอาโลงผีมาตั้งไว้ เราไม่รู้ว่าเป็นโลงผี เราอาจไปนั่งเฝ้านอนเฝ้าอยู่ก็ได้ เพราะมองดูข้างนอกมันสวยงามดี ครั้นเฝ้าไป ๆ พอกลิ่นผีมันออก! เรารู้ว่าเป็นโลงผี เราก็หมดอาลัยอาวรณ์ ไม่ใยดีต่อไป, คนเราก็เหมือนกัน ที่เป็น "**คนโลงผี**" คืองามแต่ข้างนอกก็มี อย่างหนุ่มสาวที่

รักกันเพราะความงามภายนอก พ่อแม่ไปสู่ขอให้ไม่ทัน ถึงกับร้องห่มร้องไห้ แต่พอได้แต่งงานกันเข้าจริง ก็ไปไม่ถึงไหน โดนด่าเข้าทีสองทีก็เลิกรักกัน คำด่าเจ็บ ๆ แสบ ๆ นั้นคือกลิ่นผีมันออกละ! คนโลงผีนี้จะคบหาสมาคมกับใครก็ได้แต่แรก ๆ พออีกฝ่ายหนึ่งรู้แกวเสียแล้วก็เบื่อหน่าย, แม้เขาจะทำความดีอะไร หรือจะรักใครก็ไม่ยั่งยืน, เพราะฉะนั้นเราควรระวังให้มาก อย่าเผลอไปคบกับคนโลงผี และอย่าปล่อยให้ตัวเป็นคนโลงผี ทั้งอย่าปล่อยให้บุตรธิดากลายเป็นคนโลงผีด้วย, คือต้องแต่งตัวให้งามทั้งกายทั้งจิตต์ จึงจะนับว่าเป็นคนงามล้วน, พูดมาถึงตรงนี้ข้าพเจ้าขอฝากข้อสังเกตุไว้ด้วยว่า การประกวดคนงามในประเภทต่าง ๆ ที่โลกเขาจัดกันอยู่เวลานี้ มีแต่การประกวดความงามส่วนร่างกาย ซึ่งเป็นความงามภายนอกเท่านั้น หาได้มีการประกวดเข้าไปถึงจิตต์ใจไม่ การประกวดดังกล่าวนี้จึงไม่มีผลคุ้มกันสวัสดิภาพทางจิตใจของสังคมได้เลย ต่อไปถ้าเราประกวด **คนใจงาม** ด้วยก็จะดี, ตกลงว่า การแต่งคนต้องแต่งที่กายและที่จิตต์ รวม ๒ แห่งด้วยกัน

ที่ว่าแต่งอย่างไร ? ก็ตอบว่า แต่งโดยวิธีขับไล่สิ่งไม่ดีไม่งามที่มาเกาะอยู่ที่กายที่จิตต์ออกไป แล้วเอาของดีของงามมาใส่กายใส่จิตต์ไว้ เช่นขับไล่ความแข็งกระด้างออกไปจากกาย เอาความสุภาพอ่อนโยนมาใส่แทน และขับไล่ความโง่เขลาออกจากจิตต์ เอาวิชาความรู้มาใส่แทน นี่ว่าถึงการแต่งชั้นต่ำ, สูงขึ้นไปก็ได้แก่การขับไล่มลทิลโทษต่าง ๆ ออกไปจากจิตต์ ให้เหลือแต่ของดีของงาม ซึ่งเป็นเนื้อแท้ของจิตต์ล้วน ๆ.

ที่ว่าเอาอะไรแต่ง ? ข้อนี้ต้องศึกษาแยกแยะออกไป, เครื่องแต่งกายส่วนที่เป็นวัตถุสิ่งของ มีเสื้อผ้าอาภรณ์เป็นต้น ทุกคนย่อมทราบอยู่แล้ว ของเหล่านี้เราได้มาจากนอกตัว ต้องซื้อต้องหา มีแล้วก็ต้องรู้จักแต่ง ให้พอเหมาะกับเพศกับวัย, แต่งด้วยวัตถุแล้วก็ยังไม่นับว่าดีพอ ต้องแต่งกิริยาอาการของกายด้วย, กิริยาอาการที่ว่านี้ได้แก่การยืน การเดิน การนั่ง การนอน การกิน ฯลฯ ตลอดจนการพูด, กิริยาอาการเหล่านี้ไม่ต้องซื้อหามาจากที่อื่น, เกิดขึ้นจากตัวเราเอง, ใครทำ

ใครได้, เป็นแต่ดัดแปลงให้เหมาะเจาะเท่านั้น, คืออย่างต่ำต้องแสดงกิริยาอาการเหล่านี้ให้สุภาพเรียบร้อย อย่าให้เป็นภัยแก่ตนและคนอื่น ให้เหมาะกับกาละเทศะและบุคคล, สูงขึ้นไปก็ต้องควบคุมกิริยาอาการเหล่านี้ให้อยู่ในขอบเขตต์ของศีลของธรรม, นี่ว่าถึงการแต่งกาย, ส่วนเครื่องแต่งจิตต์ก็มีหลายชั้นหลายอย่าง เริ่มแต่วิชาความรู้และคุณธรรมอีกมาก เช่นความสัตย์ ความกตัญญูกตเวที ความเมตตากรุณา และอื่น ๆ อีก ซึ่งในที่นี้ข้าพเจ้า ขอให้คำจำกัดความไว้ว่า "**พระธรรม**" เป็นเครื่องแต่งจิตต์.

กายกับจิตต์ ซึ่งรวมกันเรียกว่า "**คน**" นั้นแต่ละอย่างก็ล้วนมีความสำคัญ, จิตต์เป็นผู้สั่ง กายเป็นผู้ทำ, แต่ถ้าเอาความสำคัญของกายกับความสำคัญของจิตมาเทียบน้ำหนักกันจริง ๆ แล้ว ความสำคัญของจิตต์มีน้ำหนักกว่า, ร่างกายของมนุษย์ถ้าปราศจากจิตต์ผู้ครอบครองเสียแล้วจะมีความหมายอะไร, คนเรานี้ จะดีหรือชั่วก็ขึ้นอยู่กับจิตต์, ถ้าเสียทางร่างกายเช่นหูหนวกเขาก็ว่าคนเสียหู, ตาบอดเขาก็ว่าคนเสียตา, แขนหักเขาก็ว่า

คนเสียแขน, คือเสียฉะเพาะอย่าง, แต่ถ้าจิตต์เสียอย่างเดียว เช่นเป็นคนจิตต์ทราม เป็นคนคดในข้อ งอในกระดูก เขาเรียกว่าเสียคน คือเสียความเป็นผู้เป็นคนเอาทีเดียว, ในทางดีก็เหมือนกัน คนจิตต์ดี แม้หูตาจะไม่สมประกอบ เขาก็เรียกว่าคนดี หรือผู้ดี, พิจารณาอย่างนี้จะเห็นว่า ค่าของความเป็นผู้เป็นคนแท้จริงอยู่ที่จิตต์เป็นสำคัญ, การศึกษาและปฏิบัติจิตต์ จึงเป็นการทำวิบากขันธ์ของตนซึ่งไร้ค่า ให้มีค่าขึ้น, และเสริมค่าของตนเองให้สูงขึ้น.

การปฏิบัติจิตต์เป็นการบำบัดเคราะห์

การที่มนุษย์ได้อาศัยกายกับจิตต์ จึงครองความเป็นมนุษย์อยู่ได้ แต่มนุษย์ส่วนมากได้ใช้จ่ายสิ้นเปลืองเวลาและเงินทองแทบทั้งสิ้น ในการบำรุงบำเรอกายเท่านั้น มัวตกแต่งประกวดประขันกันแต่ส่วนร่างกาย, ทอดทิ้งจิตให้สกปรกรุงรัง ขาดการบำรุงรักษา ปล่อยให้เป็นจิตที่เหี่ยวแห้ง ผอมโซ หิวโหยจนกลายเป็นจิตต์ใฝ่ต่ำ ดั่งที่ปรากฏอยู่ทั่วไปนั้นเป็นพฤติการของมนุษย์ ซึ่งปราศจากความยุตติธรรม, เพราะค่าที่มนุษย์มิได้ให้ความยุตติธรรมแก่จิตต์ของตนนี่เอง มนุษย์จึงต้องพากันหลั่งน้ำตา พบแต่เคราะห์ร้ายไม่รู้จักจบสิ้น, เคราะห์ร้ายด้วยถูกเพื่อนคู่จิตต์มิตรคู่ใจพากันเอือมระอา เหินห่างไม่อยากคบหาสมาคมด้วย, เคราะห์ร้ายด้วยสามีหรือภรรยาที่ตกลงปลงใจกันแล้วว่าจะรักกันจนตาย แต่มากลับกลายแหนงหน่ายเลิกร้างเสียกลางคัน, เคราะห์ร้ายที่ต้องสู้ความกับคนนี้ เป็นคดีกับคนนั้น ไม่รู้จบรู้สิ้นสักที, เคราะห์ร้ายที่ต้องรับผลแห่งความผิดพลาด ซึ่ง

ตนเองก็รู้แก่ใจว่านั่นเป็นความผิด แต่ไม่อาจยับยั้งจิตต์ไว้ได้, แล้วทำลง, เคราะห์ร้ายที่ตนมีความมืดมนธ์ในจิตต์มืดมิดในใจ มักเห็นผิดเป็นชอบ เห็นกงจักรเป็นดอกบัวบ่อย ๆ, และเคราะห์ร้ายที่สุดยิ่งกว่าเคราะห์ร้ายใด ๆสำหรับชาติมนุษย์ คือการถูกบัณฑิตตอกหน้าตราชื่อว่าเป็นคนชั่วคนเสีย, สรรพเคราะห์เหล่านี้ย่อมเบียดเบียนโรมรัน คนที่ละเลยการปฏิบัติจิตต์ของตนอยู่ร่ำไป, แต่เป็นนิสัยของมนุษย์ เมื่อเคราะห์ร้ายมาถึงตัว ก็มักจะเที่ยวคิดลงโทษคนโน้นคนนี้หาว่าเขาแกล้งเขาทำ ตนจึงเป็นอย่างนั้นอย่างนี้, แม้เมื่อตนไม่มีความเจริญก้าวหน้า ก็พาลหาว่าเขาไม่สนับสนุน, ครั้นหาคนที่จะลงโทษมิได้ ก็ไปลงโทษผีสางเทวดา เหมาเอาว่าเจ้าพ่อนั้นแกล้ง เจ้าแม่นี้ทำตนจึงได้รับความลำบาก หรืออย่างน้อยที่สุดก็หาว่าเทวดาอารักษ์เหล่านั้นเมินเฉย ไม่คุ้มครองรักษาตน, บางคนก็ไปลงโทษดาวเดือนบนท้องฟ้าหาว่าดาวนั้นทับดาวนี้เล็ง ตนจึงมีอันเป็นไปต่าง ๆ รวมความแล้วเรื่องของคนเรานี้ช่างเป็นเรื่องพิลึกเสียจริง ๆ,ที่ข้าพเจ้าพูดนี้ ข้าพเจ้ามิได้ตั้งใจจะคัดค้านโหราศาสตร์แต่

พูดในแง่ความจริงที่ว่า ดวงดาวไม่ใช่ผู้บันดาล หากเป็นเพียงแผนที่บอกเรื่องราวของชีวิตเท่านั้น, จิตต์ต่างหากเป็นต้นเค้าของความสุขความทุกข์ ซึ่งเราเรียกกันว่าเคราะห์ดีเคราะห์ร้าย การศึกษาและการปฏิบัติจิตต์ของตนให้ดี จึงเป็นการบำบัดปัดเป่าสรรพเคราะห์ร้ายที่กล่าวมาแล้วนั้น และเป็นการสร้างรากฐานแห่งการเป็นอยู่ด้วยดีของตนเองในโลก, เป็นอันว่าคนที่ทอดทิ้งการปฏิบัติจิตต์ ปล่อยให้จิตต์ถูกอำนาจฝ่ายต่ำครอบงำ จะเป็นคนที่เต็มไปด้วยเคราะห์ร้าย เหมือนคนไม่รู้จักรักษาอนามัย ผลที่สุดก็เต็มไปด้วยโรคฉันนั้น, ตรงกันข้ามคนที่ศึกษาปฏิบัติจิตต์ของตน จะรู้สึกว่าเคราะห์ร้ายเบาบาง.

ความรู้สูงทางโลกกับทางธรรม

ประการหนึ่ง, พึงเข้าใจว่า การเรียนทางโลกกับการเรียนทางธรรมทวนกระแสร์กัน, เรียนทางโลกเป็นการเรียนออก ยิ่งเรียนยิ่งออกห่างจากตัวเอง, เมื่อแรกเรียนครูจะสอนให้รู้เรื่องของตัวเองก่อนรู้ว่า ตาของเรามีประโยชน์อย่างไร ? รักษาอย่างไร ? หูมีประโยชน์อย่างไร ? รักษาอย่างไร ? ฟันมีประโยชน์อย่างไร ? รักษาอย่างไร ? ฯลฯ รู้เรื่องในตัวพอสมควรแล้ว จึงเรียนของนอกตัว, การเรียนของนอกตัว ก็จับแต่ของใกล้ตัวออกไปหาของไกลตัว, เริ่มด้วยเรื่องเสื้อกางเกงกระดาษ - ดินสอ - ตัวโรงเรียน - ตำบล อำเภอ จังหวัดที่โรงเรียนตั้งอยู่ - จังหวัดอื่น ๆ ทั่วประเทศ, รู้เรื่องประเทศของตนแล้ว ขยับออกไปเรียนถึงเรื่องประเทศใกล้เคียง - ประเทศที่ห่างไกลจนกระทั่งทั่วโลก, ผู้ใดรู้ไปไกลห่างจากตัวมากเท่าไร ผู้นั้นก็ได้รับชมเชยว่ามีความรู้สูงเท่านั้น, ความรู้สูงทางโลกเป็นอย่างนี้, ส่วนเรียนทางธรรม เป็นการเรียนเข้า คือเรียนจากข้าง

นอกเข้ามาหาตัว, เริ่มด้วยเรียนเรื่องของคนอื่น สิ่งอื่น, เช่นเรื่องต้นไม้ ภูเขา เรื่องสัตว์ และเรื่องของคนอื่น ซึ่งเรียกว่าชาดกหรือนิทาน, พอสมควรแล้ว ย้อนเข้ามาหาเรื่องของตัวเอง, ในเรื่องของตัวเอง ก็เรียนจากข้างนอกเข้าไปหาข้างใน หยาบไปหาละเอียด, เริ่มด้วยเรียนเรื่องผม - ขน - เล็บ ฟัน - หนัง ฯลฯ เข้าไปถึงตับถึงหัวใจ - อาหารใหม่ - อาหารเก่า, หมดเรื่องธาตุดินแล้วก็เรียนเรื่องธาตุน้ำ ธาตุลม ธาตุไฟ ที่อยู่ในตัว, ตามลำดับที่เห็นง่ายไปหาที่เห็นยาก, รู้เรื่องกายแล้วก็ขยับเข้าไปเรียนเรื่องจิตต์, ในเรื่องจิตต์ ก็จับแต่ความเป็นไปของจิตต์ส่วนหยาบ ๆ พื้น ๆ ก่อน, เช่นลักษณะของจิตต์โลภ - จิตต์โกรธ - จิตต์หลง, แล้วก็ก้าวเข้าไปหาส่วนที่ละเอียด ๆ โดยลำดับ จนประชิดดวงจิตต์แท้ ๆ รู้จิตต์เห็นจิตต์ แล้วมีความปล่อยวางในที่สุด, ใครศึกษาอบรมจิตต์ได้ดีเพียงใด ก็จัดว่ามีภูมิรู้สูงเพียงนั้น, ความรู้สูงทางธรรมเป็นอย่างนี้.

พุทธศาสนิกใคร่ปฏิบัติธรรม ก็ต้องดำเนินตามสายนี้, คือพยายามรักษากายวาจาอันเป็นส่วนมารยาท

ภายนอกให้ดี แล้วประพฤติธรรมให้สูงขึ้น ละเอียดขึ้นโดยลำดับ, จนถึงพยายามศึกษาอบรมจิตต์ของตน, อย่างนี้เป็นการเข้าถึงพุทธธรรม ตามหน้าที่ของพุทธศาสนิก การศึกษาอบรมเรื่องจิตต์ จึงเป็นการก้าวขึ้นสู่ภูมิธรรมเบื้องสูงในทางปฏิบัติ.

อนึ่ง ทุกสิ่งทุกอย่างย่อมมีการหมุนเวียน เป็นเหตุผลสืบต่อกันไป, หว่านพืชไว้วันนี้ก็เป็นเหตุให้ได้รับผลในวันหน้า, ทำความผิดไว้วันนี้ ก็เป็นเหตุให้ได้รับโทษทุกข์ในวันต่อไป, นี้คือเหตุและผลซึ่งเกิดขึ้นในระยะอันสั้น. แม้ความสืบต่อแห่งเหตุและผลในระหว่างภพต่อภพ ชาติต่อชาติ ก็เข้าในลักษณะนี้, คือการกระทำในชาตินี้ ย่อมเป็นเหตุให้บังเกิดผลในชาติหน้าชั่วหน้าด้วย, พระพุทธศาสนาได้สอนให้เรารู้ความจริงอันหนึ่งว่า ดวงจิตต์ที่ยังไม่สิ้นกิเลส ย่อมออกจากภพไปสู่ภพ, หมายความว่าตายแล้วต้องเกิดอีก, ภพใหม่นั้นเรียกว่าคติ, ใครจะไปสู่คติดีหรือเลว ย่อมวินิจฉัยกันด้วยจิตต์, จิตต์ผ่องใส ก็ไปสู่คติที่ดี, จิตต์

เศร้าหมอง ก็ไปสู่คติที่เลว, ผู้คิดการณ์ไกล หวัง อนาคตอันแจ่มใส จึงไม่ละเลยในการศึกษาและอบรมจิตต์ของตน

ประการสำคัญ, ผลสูงสุดแห่งธรรมปฏิบัติในพระพุทธศาสนา คือความบริสุทธิ์หลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง พุทธศาสนิกจะพึงได้พึงถึงก็ด้วยการปฏิบัติจิตต์,

เป็นอันสรุปได้ว่า การศึกษาอบรมจิตต์ ก็คือการกระทำ –

– เพื่อสร้างเสริมค่าของตนเอง.

– เพื่อความเป็นอยู่ด้วยดีของตน ในสังคมมนุษยชาติ.

– เพื่อเขยิบฐานะของตนขึ้นสู่ภูมิธรรมเบื้องสูง.

– เพื่อชาติหน้าชั่วหน้าอันแจ่มใสของตนเอง.

– เพื่อความบริสุทธิ์หลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง.

และ – เพื่อประโยชน์ในการอบรมสั่งสอน ตลอดจนการครองใจคนอื่น.

เพราะฉะนั้น ทุกคนจึงควรศึกษาอบรมจิตต์, ไม่ควรทอดธุระ, ควรกระทำเสมอเท่าที่จะทำได้ ส่วน

ใครจะทำได้มากหรือน้อย นั่นเป็นอีกเรื่องหนึ่ง การทำได้น้อยจะเอาเป็นความผิดทีเดียวไม่ได้ เพราะความสามารถของคนไม่เท่ากัน แต่การไม่ทำเสียเลยนั่นแหละเป็นความผิดที่ไม่มีทางแก้ตัวเลย, การที่บางคนลงความเห็นว่า การปฏิบัติจิตต์เป็นเรื่องของพระของเจ้าแล้วตนเองทอดธุระเสียนั้น ไม่ชอบด้วยเหตุผล, เป็นการลวงตัวเองให้เหลิง, จิตต์ของใครคนนั้นก็ต้องอบรมเองฝึกฝนเอง, จิตต์ที่พระอบรมฝึกฝนอยู่ นั่นก็เป็นจิตต์ของพระ ท่านไม่ได้มาถอดเอาจิตต์ของเราไปตกแต่งให้เลย, อย่าไปนึกว่าพระทำแล้วโยมจะไม่ต้องทำ.

ข้าพเจ้าได้บรรยายถึงคุณประโยชน์ของการศึกษาอบรมจิตต์มามากแล้ว จะได้เริ่มนำท่านผู้ฟังเข้าสู่เรื่องจิตต์เสียที.

ตอนที่ ๒ กายกับจิตต์

รูป กับ นาม

อัตตภาพของมนุษย์ผู้หนึ่ง ๆ ถ้าจะแบ่งส่วนประกอบต่าง ๆ ออกไปเป็นประเภทใหญ่ ๆ แล้วจัดไว้เป็นกองตามประเภทของส่วนประกอบนั้น ๆ ก็จะได้เป็น ๒ กอง คือ :—

๑. **กองรูป** ได้แก่อวัยวะทุกส่วนตั้งแต่ปลายเส้นผมลงไปจดพื้นเท้า, รวมความแล้วก็ได้แก่ธาตุทั้ง ๔ คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ และธาตุลม, การที่ธาตุดินและธาตุน้ำถูกจัดว่าเป็นรูปนั้น ไม่น่าจะมีปัญหา เพราะเป็นของเห็นได้ด้วยตา, แต่การที่ธาตุบางอย่างซึ่งไม่อาจเห็นได้ด้วยตา เช่นไฟและลมในตัวถูกจัดเข้าในพวกรูปด้วยนั้น น่าจะเป็นปัญหาสำหรับบางท่าน, จึงขอชี้แจงไว้เสียในตอนนี้ว่า การที่ธาตุไฟและธาตุลมถูกจัดเข้าในกองรูปนั้น เพราะสิ่งเหล่านี้มีรูปเป็นแดน

เกิด และเรารู้ ได้ด้วยรูป, ยกตัวอย่างธาตุไฟในร่างกายอาศัยอวัยวะ (รูป) จึงมีอยู่ได้ และเราจะรู้ได้ว่าในร่างกายมีธาตุไฟหรือไม่ ไฟอ่อนหรือแรงเท่าไร ก็ด้วยเอามือ (รูป) แตะดู หรือเอาปรอท (รูป) วัดดู. เพราะธาตุไฟมีรูปเป็นแดนเกิด และรู้ได้ด้วยรูป อย่างนี้ธาตุไฟจึงถูกจัดเข้าในกองรูป. ธาตุลมก็มีรูปเป็นแดนเกิด และเราได้รู้ด้วยรูปเหมือนกัน ทางศาสนา แม้เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ก็จัดเข้าในพวกรูปด้วย เพราะเหตุผลดังกล่าวแล้ว.

รูปทุกรูป ทั้งรูปภายใน ทั้งรูปภายนอก ทั้งรูปหยาบ ทั้งรูปละเอียด ย่อมมีลักษณะ ๕ อย่างรวมอยู่ คือ มีวรรณะ ได้แก่สีต่าง ๆ อย่าง ๑. มีไอเบ่ง ให้เกิดคลื่นอย่าง ๑, มีไอเบ่งให้เกิดกลิ่นอย่าง ๑, มีโอชะให้เกิดรสอย่าง ๑, มีลักษณะ คือเย็น ร้อน อ่อน แข็งอย่าง ๑. ลักษณะเหล่านี้ จะรู้ได้จำเพาะทวารที่เป็นคู่กันดังนี้ ;—

— สีต่าง ๆ เห็นได้ด้วย ตา
— ไอเบ่งที่เป็นคลื่น ฟังได้ด้วย หู
— ไอเบ่งที่เป็นกลิ่น สูดได้ด้วย จมูก

— **โอชะ** ลิ้มได้ด้วย **ลิ้น**

— **เย็น ร้อน อ่อน แข็ง** ถูกต้องได้ด้วย **กาย.**

กองรูปนี้ เป็นเพียงธาตุดิน น้ำ ไฟ ลม ประชุมกัน, เมื่อธาตุเหล่านี้ยังคุมกันอยู่ ถูกส่วนสัมพันธ์กันก็เป็นรูปเป็นร่างอยู่ได้ เราเรียกว่า กาย, ถ้าธาตุเหล่านี้แยกจากกัน ก็เสียรูปเสียร่างไป, กองรูปเปรียบเหมือนตัวเรือน เป็นที่อาศัยของกองนาม.

๒. **กองนาม** ได้แก่สิ่งที่ไม่มีรูปปรากฏ มีแต่ชื่อ, แต่สิ่งนั้นมีอยู่ในตัวของมนุษย์ที่ยังมีชีวิต, อันเป็นอาการของจิตต์, จิตต์นั้นเราไม่อาจเห็นได้ด้วยตาหรือพิสูจน์ได้ด้วยวัตถุใด ๆ, ใช้ปรอทวัดดูก็ไม่รู้ ใช้กล้องจุลทัศน์ขยายดูก็ไม่เห็น, เพราะจิตไม่ใช่พวกวัตถุ, มีแต่ชื่อ ไม่มีตัว แต่ว่ามีจริง, จึงจัดว่าเป็นนาม.

คนหนึ่งคน ก็มีจิตต์ ๑ ดวงเท่านั้น, แต่จิตต์ทำหน้าที่หลายอย่าง และมีอาการแสดงออกได้ต่าง ๆ ซึ่งจะได้กล่าวต่อไป, ถ้านับตามอาการของจิตต์ ก็ชวนให้เข้าใจว่าคน ๆ หนึ่งมีจิตต์ตั้งร้อยตั้งพัน, โปรดทราบว่าจิตต์ของคน ๆ หนึ่ง ก็มีดวงเดียวเท่านั้น, ส่วนที่นับ

กันได้จำนวนมาก ๆ นั้น เป็นอาการหรือเป็นงานของจิตต์ทั้งนั้น, เหมือนคน ๆ เดียวทำงานหลายหน้าที่ ถ้านับตำแหน่งหน้าที่ก็ดูมีมากคน แต่ถ้าชี้ตัวคนผู้เป็นเจ้าของหน้าที่ ก็จะมีผู้เดียวเท่านั้น,

เป็นอันสรุปความตอนนี้ว่า อัตตภาพของมนุษย์ผู้หนึ่ง ๆ ประกอบด้วย รูป กับ นาม หรือพูดตามภาษาสามัญว่า กาย กับ จิตต์, รวม ๒ แขนง. ในการบรรยายนี้ ข้าพเจ้ามุ่งบรรยายในแขนงที่ ๒ คือจิตต์, ส่วนเรื่องของกายก็จะพูดเท่าที่เกี่ยวข้องกับจิตต์เท่านั้น.

มโน จิตต์ วิญญาณ ใจ หัวใจ

มีคำใกล้เคียงกันอยู่ ๕ คำ คือคำว่า มโน จิตต์ วิญญาณ ใจ และ หัวใจ ซึ่งควรจะได้ทำความเข้าใจดังนี้:—

๑. **คำว่า มโน.** ตามแบบเก่าก่อนพุทธกาลหมายถึงธาตุกายสิทธิ์อันหนึ่ง ซึ่งสิงอยู่ในร่างกายของคนที่ยังมีชีวิต, ธาตุกายสิทธิ์ที่กล่าวนี้ สามารถรู้อารมณ์และให้สำเร็จความคิดจึงเรียกว่า มโน อย่างหนึ่ง ตาม

ธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ หมายเอาทวารเป็นที่รู้ซึ่งธรรมารมณ์ เรียก มโนทวาร.

๒. **คำว่า จิตต์** ก็คือธาตุกายสิทธิ์ผู้ให้สำเร็จความคิด ดังกล่าวแล้วนั้นเอง, ธาตุกายสิทธิ์ที่กล่าวนั้นนอกจากให้สำเร็จความคิดแล้ว ยังให้ทำการเก็บสั่งสมสิ่งที่คิดนั้นไว้ด้วย, ในฐานะเป็นผู้ให้เก็บสั่งสม จึงถูกเรียกตามคุณสมบัติส่วนนี้ว่า "**จิตต์**" คำว่า "**จิตต์**" แปลอย่างหนึ่งก็ว่า "**ผู้ให้สั่งสม**"

ท่านผู้ฟังย่อมทราบอยู่แล้ว มิใช่หรือว่าท่านได้สั่งสมเรื่องราวต่าง ๆ ไว้อย่างไร ? ข้าพเจ้าจะไม่ขอกล่าวให้พิสดารในตอนนี้, แต่จะขออธิบายคำว่า "**สั่งสม**" สักเล็กน้อย, ถ้วยชามวันนี้ใส่แกงเผ็ด แล้วล้าง, พรุ่งนี้ใส่แกงจืด, ก็ชามใบเดียวกันนั่นเอง แต่แกงเผ็ดกับแกงจืดไม่มีโอกาสได้ปะปนกันเลย, อย่างนี้ถ้วยชามนั้นจะเรียกว่าผู้สั่งสมได้หรือไม่ ? ไม่ได้, เพราะถ้วยชามนั้นทิ้งของเก่าแล้วจึงรับของใหม่คราวนี้โปรดนึกถึงกระดาษซับ, ธรรมดากระดาษซับเก็บทุกตัวอักษรที่ซับไว้ ซับเท่าไรซับได้, กระดาษซับแผ่นนิดเดียว ไม่รู้จักอิ่มจัก

เต็มด้วยตัวอักษร, ตัวอักษรที่ซับไว้เมื่อวันก่อน ๆ ก็ยังอยู่ แล้ววันนี้ก็ยังซับเพิ่มเข้าไปอีก, นานเข้าเลยไม่รู้ว่าสีเดิมของกระดาษซับแผ่นนั้นเป็นสีอะไร เลอะไปหมด, และตัวอักษรตลอดจนลวดลายต่าง ๆ ที่ติดอยู่ในกระดาษซับนั้น ก็ดูไม่ออกว่าเป็นตัวอะไร รูปอะไร, เก็บอย่างกระดาษซับนี้ เรียกว่า "สั่งสม" แท้.

อะไรให้ท่านสั่งสมอย่างนั้น ให้ท่านเก็บอย่างนั้น? ก็จิตต์นั่นเอง จิตต์ให้สำเร็จความคิดด้วย ให้สำเร็จการสั่งสมด้วย.

๓. **คำว่า วิญญาณ** หมายถึงอาการรู้ของจิตต์อย่างหนึ่ง ที่เรียกวิญญาณขันธ์ อันเกิดทางทวารทั้ง ๖ อีกอย่างหนึ่งหมายเอาธาตุรู้ที่เรียกว่า วิญญาณธาตุซึ่งเป็นธาตุกายสิทธิ์ที่กล่าวนั้น นอกจากสามารถให้สำเร็จการคิดและการสั่งสมแล้ว ยังมีลักษณะรู้แจ้งอารมณ์อยู่ในตัว เพราะคุณสมบัติส่วนนี้ จึงถูกเรียกว่าวิญญาณ, เรื่อง "รู้" นี้ข้าพเจ้าจะบรรยายตอนว่าด้วยงานของจิตต์ ข้างหน้า

๔. คำว่า ใจ เป็นภาษาไทยแท้, โดยมากหมายถึงมโนทวาร ที่เรียกคู่กันว่า กาย วาจา ใจ กายก็คือกายทวาร วาจาก็คือวจีทวาร ใจก็คือมโนทวารแต่บางแห่ง ก็หมายถึงธาตุกายสิทธิ์อันเดียวกับที่กล่าวมาแล้วในข้อ ๑,๒ และ ๓ นั่นเอง, ข้าพเจ้าเคยฟังคำอธิบายคำว่า "ใจ" ในแง่ภาษาไทยว่า คำว่า "ใจ" นี้ไม่ใช่ภาษาไทยแท้ แต่มีมูลศัพท์เดิมออกมาจาก จิ ธาตุ (แปลว่าสั่งสม) ในภาษาบาลี, แปลง อิ เป็น ย ตามทางไวยากรณ์ สำเร็จรูปเป็น จย, แผลงเข้าสู่ภาษาไทยเป็นจัย, ต่อมาทางพยัญชนะเพี้ยนเป็นไจและใจ แต่สำเนียงอ่านคงเดิม. ผู้อธิบายอ้างว่าเขาเคยเห็นในหนังสือเก่าเขียนคำว่าใจนี้ในรูป จัย และ ไจ. ข้าพเจ้าคิดว่า ถ้าเป็นจริงอย่างนี้ คำว่า "ใจ" ที่เราใช้กันอยู่ทุกวันนี้ก็จะมีมูลศัพท์และความหมาย เป็นอันเดียวกันกับคำว่าจิตต์ ที่กล่าวมาแล้วนั่นเอง, แต่ก็ยังไม่ปลงใจนักว่าคำนี้จะออกมาจากภาษาบาลีเช่นนั้นจริง, เพราะนักภาษาบาลี มักจะลากเอาภาษาอื่นมาเป็นภาษาบาลีบ่อย ๆ

แม้ภาษาไทยแท้ ๆ ก็จะถูกจับบวชเสียไม่ใช่น้อย, ในเรื่องคำว่า "**ใจ**" นี้ก็เป็นเพียงนำมาเล่าสู่กันฟัง.

๕. คำว่า **หัวใจ** หมายถึงก้อนเนื้อก้อนหนึ่งในร่างกาย, เป็นคนละอันกับจิตต์, จิตต์เป็นนามธรรม ส่วนหัวใจเป็นรูปธรรม, หัวใจเป็นอวัยวะส่วนหนึ่งของร่างกาย แต่คนไม่รู้มักจะเอาคำว่า "**หัวใจ**" มาใช้แทนชื่อจิตต์ ซึ่งเป็นการใช้ผิด.

สรุปว่า คำว่า มโน วิญญาณ จิตต์และใจ ๔ คำนี้ท่านว่าเป็นชื่อแห่งสิ่ง ๆ เดียวกัน, คือหมายถึงธาตุกายสิทธิ์ อันเดียวกันนั่นเอง, แต่ยักเรียกไปตามคุณสมบัติดังกล่าวแล้ว. ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ท่านก็กล่าวไว้ว่า "**วิญฺญาณํ จิตฺตํ มโนติ อตฺถโต เอกํ**" แปลว่า คำว่า วิญญาณ จิตต์ และ มโน โดยใจความเป็นอันเดียวกัน, และในอภิธานัปปทีปิกาและสูจิท่านก็ให้อัตถาธิบายไว้ว่า "ยํ หิ **ธมฺมชาตํ จิตฺตนฺติ วุจฺจติ ตเทว วิญฺญาณํ**" แปลว่าธรรมชาติใดที่ท่านเรียกว่าจิตต์ ธรรมชาตินั้นนั่นเอง ชื่อว่า วิญญาณ.

กิริยา อาการ ลักษณะ และที่อยู่ ของจิตต์

ได้กล่าวมาในตอนก่อนแล้วว่า จิตต์คือธาตุกายสิทธิ์ชนิดหนึ่ง ซึ่งสิงอยู่ในร่างกายของคนที่ยังมีชีวิต, คราวนี้ ขอเชิญพิสูจน์ต่อไปว่า จิตต์นั้น มีกิริยาอาการลักษณะ เป็นอย่างไร ? และที่ว่าอยู่ในร่างกายนั้น อยู่ตรงไหน ?

ในการบรรยายนี้ ข้าพเจ้าขออัญเชิญพระบาลีอันมีมาในคัมภีร์พระธรรมบท ซึ่งสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงแก่พระภิกษุรูปหนึ่ง ชื่อสังฆรักขิต ชาวเมืองสาวัตถี มาเป็นหลักพิจารณา, พระบาลีนั้นว่า

"**ทูรงฺคมํ เอกจรํ อสรีรํ คุหาสยํ**"

คำบาลีที่ยกมานี้เป็นคุณบท แสดงถึงลักษณะของจิตต์หลายประการ ดังจะอธิบายต่อไปนี้

บทว่า **ทูรงฺคมํ** แปลว่าไปไกล ข้อนี้บอกกิริยาของจิตว่า เป็นสภาพไปรับอารมณ์ในที่ไกล, พูด

ง่าย ๆ คือคิดไปได้ไกลนั่นเอง, ข้อนี้คงจะไม่มีใครสงสัย เพราะเป็นที่ทราบกันอยู่แล้วว่า จิตต์คิดไปได้ไกลจริง ๆ, ตัวอยู่ที่นี่ จิตต์คิดล่องลอยไปถึงต่างประเทศก็ได้. การไปของกายต้องอาศัยยวดยานพาหนะ และอุปกรณ์อื่น ๆ ตามความจำเป็นของที่จะไป, แต่การไปของจิตต์ไม่ต้องพึ่งยานพาหนะใด ๆ เป็นการไปโดยลำพังแท้, การไปที่ว่านี้ พึงเข้าใจว่าไปด้วยการคิด คือคิดไป, ระหว่างจิตต์ของคนมั่งมีกับจิตต์ของคนยากจน ถ้าตัวอยู่กรุงเทพฯ จะคิดไปเชียงใหม่ จิตต์ก็ย่อมคิดไปได้เท่า ๆ กัน, เป็นอันว่าจิตต์ มีสมรรถภาพพิเศษอยู่อย่างหนึ่งคือไปได้ไกล, เมื่อไปไกลได้ ก็หมายความว่าไปใกล้ ๆ ก็ได้, แม้คำบาลีไม่ได้บอกว่าไปใกล้ได้ ก็พึงเข้าใจแนวความทางเหตุผล เหมือนกับจะบรรยายถึงสมรรถภาพของนักกีฬาคนหนึ่งว่า สามารถกระโดดไกลได้ถึง ๑๐ เมตร ก็ย่อมเป็นที่ทราบกันว่า ถ้าเขาจะกระโดดสัก ๒–๓ เมตรก็ได้.

บทว่า **เอกจรํ** แปลว่า เที่ยวไปดวงเดียว, ข้อนี้บอกอาการของจิตต์, อธิบายว่า จิตต์นั้นแม้จะ

สามารถคิดอะไร ๆ ได้ร้อยแปด แต่ก็คิดได้ทีละอย่าง ๆ เท่านั้น, จะคิด ๒—๓ อย่างพร้อมกัน ในขณะเดียวกันหาได้ไม่, ข้อนี้บางท่านอาจสงสัย เช่นเวลากำลังนั่งดูละคร ตาก็เห็นการแสดงบทบาทของตัวละคร ในขณะเดียวกันนั้น หูก็ได้ยินเสียงดนตรี และรู้สึกเจ็บเมื่อยุงมากัดผิวหนัง อาการเหล่านี้เสมือนว่าจิตต์ได้รู้ในขณะเดียวกัน, เมื่อเป็นเช่นนี้ จะมิเป็นอันว่าจิตต์ได้ทำงานหลายอย่างในขณะเดียวกันไปหรือ ? หรือคน ๆ เดียวอาจมีจิตต์หลายดวง ? ข้อนี้โปรดทราบว่า จิตต์มีดวงเดียว และทำงานได้ทีละอย่างเท่านั้น, แต่ว่าจิตต์เป็นสภาพที่คล่องแคล่ว ว่องไว กลับตัวได้เร็วมาก, ในเวลาดูละครที่ว่านั้น ก็จิตต์ดวงเดียวนั้นเองรับรู้ทางตา แล้วรับรู้ทางหู แล้วรับรู้ทางกาย, หรือรับรู้ทางตา-หู-กาย, กาย-หู-ตา, หู-กาย-ตา, อย่างรวดเร็วที่สุด จนเห็นเป็นว่าจิตต์ ได้ทำงานเหล่านี้ในขณะเดียวกัน.

การไปของจิตต์ ภาษาพระเรียกว่า "**ชวนะ**" แปลว่า การวิ่ง, ไม่ปรากฏว่ามีที่ใช้คำว่า "**เดิน**"

เป็นกิริยาของจิตต์, เพราะจิตต์มีปกติไปเร็วมาก เร็วกว่าการไปของร่างกายหลายร้อยหลายพันเท่านัก, ถ้ายิ่งอารมณ์ที่มากระทบแรงมาก จิตต์ก็ยิ่งวิ่งเร็วมากขึ้น, บางทีจิตต์สั่งงานเร็วเกินไป ทำให้ประสาททางกายกลับตัวไม่ทัน เลยทำอะไรไม่ถูกก็มี, เช่นคนกำลังโต้เถียงกันอย่างรุนแรง โทโสสุดขีด จิตต์สั่งให้ปากทำงานเร็วเกินไป เลยพูดอะไรไม่ออก ปากคอสั่นอยู่เฉย ๆ, คนที่กลัวเกินไป แทนที่จะวิ่งหนีอย่างเร็ว กลับยืนขาแข็งสั่นจังงังอยู่กับที่ก็มี, แม้ความรัก ซึ่งเป็นอารมณ์จำพวกที่จิตต์ชอบ เวลารักจัด ๆ เข้าก็ทำให้ปากคอสั่นไปได้เหมือนกัน, การเกี้ยวพาราสีกันด้วยสำบัดสำนวนที่หยดย้อยนั้น จะทำได้ก็แต่ในขณะที่จิตต์ดำเนินอยู่ตามปกติเท่านั้น, อย่างพวกลิเกละคร ที่พูดจาเกี้ยวพาราสีกันด้วยถ้อยคำที่เหมาะเจาะดีที่สุดนั้น ว่าที่จริงขณะนั้นจิตต์เขาดำเนินอยู่ปกติ ไม่ได้รักกันจริง ๆ หรือแม้จะรัก ก็คงไม่รุนแรงนัก ถ้าความรักกำลังวิ่งขึ้นสุดขีดก็จะพูดไม่ออก

ในการบังคับร่างกาย จิตต์ก็สั่งงานได้ทีละอย่างเท่านั้น, แม้ในงานที่ทำงานง่าย ๆ จิตต์จะสั่งพร้อมกัน ๒– ๓ อย่างก็หาได้ไม่ ลองดูอย่างนี้ก็แล้วกัน คือให้เอามือซ้ายกับมือขวาถือดินสอไว้ข้างละแท่ง เตรียมไว้แล้วให้จิตต์สั่งให้มือซ้ายเขียน ๐ ให้มือขวาเขียนเลข ๕ โดยให้มือทั้งสองข้างทำงานนี้พร้อมกัน จะทำได้ไหม? ทำไม่ได้, ทั้งสองข้างจะเป็นอย่างเดียวกัน หรือไม่เป็นรูปอะไรเลย, นี่แสดงว่า จิตต์จะสั่งงานในขณะเดียวกันสองอย่างสามอย่างไม่ได้ เว้นแต่งานนั้นจะเป็นงานที่ร่างกายเคยทำจนชิน เช่นการยกมือยกเท้าเป็นต้นเท่านั้น.

อนึ่ง, จิตต์จะคิดไปไหน ๆ ก็คิดไปผู้เดียวแปลกจากการไปของกาย, คือกายถ้าจะไปในที่มีภัยน่ากลัวหรือในที่เปลี่ยว จะต้องมีเพื่อน จึงจะไปได้, แต่จิตต์หาเป็นเช่นนั้นไม่ จะคิดไปไหน ๆ ก็คิดไปดวงเดียว ไม่ว่าที่นั้นจะน่ากลัวหรือไม่, ไม่มีติดขัด, และตามปกติ จิตต์ของสามัญชน ระหว่างจิตต์ของเรากับจิตต์ของคนอื่น ก็ไม่เคยพบปะกันเลย, ท่านทั้ง

หลายก็นั่งอยู่ที่นี่ ลองคิดไปที่เชียงใหม่ดู จิตต์กับจิตต์ จะพบกันก็เปล่า ไม่ใช่ว่าคิดไป ๆ แล้วจิตต์เราจะไป เจอะเอาจิตต์ของใครเข้า แล้วก็ชวนกันไปเที่ยวดูโน่น ดูนี่ได้, ไม่ต้องพูดถึงว่า จะคิดไปเชียงใหม่ซึ่งมีบริเวณ กว้างเลย ต่อให้คนตั้งแสนคิดลงไปในขวดยานัตถ์ขวด เดียวกัน ในขณะเดียวกัน จตต์ตั้งแสนดวงก็จะไม่พบ กันเลย, ทั้งไม่รู้สึกเบียดเสียดคับแคบด้วย, โดยนัยนี้ คล้ายกับว่า ในโลกนี้นี้มีแต่จิตต์ของเราดวงเดียว เท่านั้น.

บทว่า **เอกจรํ** คือความเที่ยวไปดวงเดียวนี้ บอก อาการของจิตต์

บทว่า **อสรีรํ** แปลว่าไม่มีสรีระ, ข้อนี้บอก ลักษณะของจิตต์ว่า จิตต์เป็นของไม่มีตัว, เมื่อไม่มีตัว แล้วก็ไม่มีเรื่องที่จะพูด, คือกำหนดโดยสัณฐานว่า สูง ต่ำ กลม แบน ก็ไม่ได้, จะกำหนดโดยสีว่า สีดำ ขาว เขียว แดง ก็ไม่ได้, หรือจะกำหนดโดยขนาดว่า เล็ก หรือใหญ่อย่างไรก็ไม่ได้, ถ้าใครจะถามเราว่าจิตต์มี ลักษณะอย่างไร ? เราก็ตอบได้แต่เพียงว่า “**อสรีรํ**”

เท่านั้นเอง, ในที่มาบางแห่ง พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสถึงลักษณะของจิตต์แต่เพียงว่า **สุทุทฺทสํ** (เห็นยากที่สุด) **สุนิปุณํ** (ละเอียดที่สุด) ดังนี้.

เชื้อโรคตัวเล็ก ๆ ยังพิสูจน์ได้ด้วยกล้อง เสียงในอากาศก็ใช้เครื่องดักฟังได้ เพราะเชื้อโรคและเสียงเป็นพวกวัตถุ จึงใช้วัตถุพิสูจน์ได้, ส่วนจิตต์ไม่อาจพิสูจน์ได้ด้วยวัตถุ เพราะละเอียดยิ่งกว่าวัตถุ, จิตต์เป็นธาตุกายสิทธิ์ ในจำพวกนามธรรม, คือเป็นของไม่มีตัว มีแต่ชื่อ, แต่ว่ามีจริง ไม่ใช่ไม่มี, ของอื่นที่มีแต่ชื่อ แต่ไม่มีตัวก็มี ยกตัวอย่าง "**ความรู้**" ที่ท่านผู้ฟังได้ศึกษาเล่าเรียนมาแล้ว, หากจะมีใครถามว่าความรู้ของท่านมีไหม ? ท่านก็จะตอบทันทีว่ามี, ถ้าเขาซักต่อไปว่า ตัวตนรูปพรรณสัณฐานของความรู้เป็นอย่างไร ? ท่านก็จะตอบว่าไม่ทราบ, แต่ท่านก็จะยืนยันอยู่วันยังค่ำว่า ความรู้มีจริง.

บทว่า **คุหาสยํ** แปลว่า มีถ้ำเป็นที่อาศัยหรือ อาศัยอยู่ในถ้ำ, ข้อนี้บอกที่อยู่ของจิตต์ คำว่าถ้ำในที่นี้ หมายเอาร่างกาย.

ข้าพเจ้าขอบรรยายเรื่องของร่างกายซึ่งเป็นเรือน ที่อยู่ของจิตต์ ให้พิสดารสักหน่อย เพื่อท่านผู้ฟังจะได้ ทราบว่า ผู้ปฏิบัติทางจิตต์มองร่างกายนี้ในทัศนะอย่าง ไร ? ร่างกายนี้ว่าโดยกำเนิด เป็นของประกอบขึ้นด้วย ธาตุสี่อย่าง คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ และธาตุ ลม, ธาตุดิน ได้แก่ ส่วนประกอบของร่างกายที่มี ลักษณะแข้นแข็ง เช่น ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง, ธาตุ- น้ำ ได้แก่น้ำต่าง ๆ ที่มีอยู่ในร่างกาย เช่นน้ำมูก น้ำลาย น้ำตา, ธาตุไฟ ได้แก่สิ่งที่มีลักษณะอบอุ่นซึ่ง ทำให้ร่างกายอบอุ่นเสมอ, ธาตุลม ก็ได้แก่ลมในร่างกาย เช่นลมหายใจ, ร่างกายซึ่งประกอบด้วยธาตุสี่ดังกล่าว นี้ มีขนาดกว้างกำมา ยาววา หนาคืบมี ๕ กิ่ง ซึ่ง เรียกว่าเบญจสาขา คือ ขา ๒ แขน ๒ ศรีษะ ๑ รวม กันเป็น ๕ กิ่ง.

ที่ท่านเรียกร่างกายว่า ถ้ำ ก็เพราะร่างกายมีลักษณะเหมือนถ้ำ คือมีโพรงข้างใน มีช่องทางเป็นประตูเข้าออก ได้แก่ทวารทั้ง ๙ คือ ช่องตา ๒ ช่องหู ๒ ช่องจมูก ๒ ช่องปาก ๑ ช่องเบา ๑ ช่องหนัก ๑ ช่องเหล่านี้ เป็นทางนำอาหารเข้าไปเลี้ยงร่างกายบ้าง, เป็นทาง ถ่าย เท ของ บูด ของ เสีย ออก จาก ร่าง กาย บ้าง มีจักรสี่ คืออิริยาบถทั้งสี่ ได้แก่การยืน เดิน นั่ง และนอนผลัดเปลี่ยนกัน ให้ร่างกายมีชีวะเป็นไป.

ร่างกายของมนุษย์ สำเร็จเป็นรูปร่างอย่างที่เราเห็นกันอยู่นี้ เพราะมีกระดูกเป็นโครง รึงรัดไปด้วยเส้นเอ็น ฉาบไว้ด้วยเนื้อและเลือด หุ้มไว้ด้วยผิวหนัง ดูข้างนอกสะอาด แต่ข้างในเป็นโพรงรุงรังด้วยสัมภาระต่าง ๆ มีสายโยงไปมายั้วเยี้ย เต็มไปด้วยสิ่งปฏิกูล, ถ้าสมมติว่า ร่างกายนี้กลับเอาข้างนอกเข้าไปไว้ข้างใน เอาข้างในกลับมาไว้ข้างนอก ก็จะเป็นภาพที่ดูไม่ได้เลย มนุษย์ไม่พึงพิศในรูปร่างของกัน แต่จะเป็นที่เหลียวแลของฝูงกาและสุนัข ซึ่งสำคัญว่าเป็นก้อนเนื้อเท่านั้น, ความจริง ความสวยงามของคนเรา ที่เรา

ชมกันอยู่ทุกวันนี้ สวยอยู่เพียงนิดเดียว ตรงผิวหนังนี้เท่านั้นเอง ถ้าผิวหนังถูกขูดออก แม้จะลึกไม่ถึง ๑ มิลลิเมตร ความสวยก็จะหมดไปทันที.

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ยังพรรณนาไว้อย่างพิสดารอีกว่า ในร่างกายของมนุษย์มีหนอนอาศัยอยู่ถึง ๓๒ ตระกูล (เห็นจะหมายถึงตัวพยาธิ) บางจำพวกปากกลม บางจำพวกปากแบน เขาพากันเดินอยู่ในร่างกายนี้ เจ็บป่วยล้มตายอยู่ในร่างกายนี้ วิ่งเต้นเล่นหัวอยู่ในร่างกายนี้, พวกมันได้พากันยึดเอาร่างของเราเป็นบ้าน เป็นเรือนคลอด เป็นที่เที่ยวหย่อนใจ เป็นที่ถ่าย เป็นโรงพยาบาลและเป็นป่าช้า ของพวกมันเสร็จ, พอถึงเวลารับประทานอาหาร เจ้าพวกหนอนเหล่านี้ มันพากันมารออยู่ที่ ๆ อาหารจงตกลงสู่กะเพาะ ส่งเสียงอื้ออึง, พออาหารถูกกลืนตกลงไป มันก็พากันกระโดดโลดเต้นชูคอขึ้นรับ รุมแย่งกันกิน, นัยว่า อาหารคำแรก ๆ ที่เรากลืนลงไปนั้น ได้ถูกพวกตีนโรงตีนศาลเหล่านี้แย่งเอาไปหมด, ข้าพเจ้าอ่าน

คัมภีร์วิสุทธิมรรคแล้ว เคยคิดเล่น ๆ ว่าตอนเราเริ่มรับประทานอาหาร เราลองซดน้ำแกงจืดร้อน ๆ ลงไปเป็นคำแรก เจ้าพวกนี้คงจะอลเวงกันใหญ่ เห็นจะสิ้นกำแหงไปมากทีเดียว ถ้ายิ่งได้กระหน่ำซ้ำเติมลงไปอีก ๒—๓ ช้อนติด ๆ กัน มันคงจะถึงแก่ความตายไปมิใช่น้อย.

ข้าพเจ้าได้นำท่านผู้พึ่งเข้าไปชมในถ้ำ อันเป็นที่อาศัยของจิตต์ ออกจะนานไปสักหน่อย, และขอได้ทราบไว้ด้วยว่า นักธรรมได้ให้คำเปรียบเทียบร่างกายไว้อีกหลายอย่าง เช่นว่า ร่างกายเปรียบเหมือนภาชนะดินก็ได้ เพราะมีความแตกสลายในที่สุด และเป็นที่ขังสัมภาระต่าง ๆ มีตับไตไส้พุงเป็นต้น, เปรียบเหมือนบ่าวก็ได้ เพราะเป็นผู้รับใช้ของนายคือจิตต์, เปรียบเหมือนรถก็ได้ เพราะอาศัยจิตต์เป็นผู้ขับ จึงจะเคลื่อนไหวไปมาได้, เปรียบเหมือนเรือนโรงก็ได้ เพราะมีจิตต์เป็นเหมือนเจ้าของ อาศัยอยู่ภายใน, เปรียบเหมือนเมืองก็ได้ เพราะมีหนังเป็นกำแพงกั้น มีประตูเข้าออก,

ถ้าจะพูดให้เขื่องขึ้นไปอีก จะเปรียบร่างกายเหมือนอาณาจักรอันหนึ่งก็ได้ เพราะในร่างกายนี้ มีจิตต์เป็นเสมือนราชาผู้ยิ่งใหญ่ครอบครองอยู่ มีอายตนะภายใน ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กายและใจเป็นเหมือนอำมาตย์ผู้ใหญ่ คอยรายงานเหตุการณ์ และคอยรับคำสั่งปฏิบัติงาน.

เป็นอันว่า จิตต์อาศัยอยู่ในร่างกายนี้ ไม่ได้อยู่ที่อื่น.

หทัยรูป

เค้นเข้าไปอีกว่า ที่ว่าจิตต์อาศัยอยู่ในร่างกายนี้อยู่ตรงไหนแน่? คัมภีร์วิสุทธิมรรคแสดงไว้อย่างแจ่มแจ้งว่าจิตต์อาศัยอยู่ใน หทัยรูป, หทัยรูปนั้นคือก้อนเนื้อก้อนหนึ่ง ตั้งอยู่ในทรวงอกระหว่างราวนม, ซึ่งเรียกตามภาษาสามัญ และบรรยายลักษณะของหทัยรูปไว้ มีใจความว่า

"หทัยรูปนั้น สีแดงเหมือนสีของหลังกลีบดอกบัวหลวง, สัณฐานเหมือนดอกบัวหลวงที่ตูม ซึ่งแกะกลีบนอกออกเสีย แล้ววางเอาปลายดอกห้อยลงไปข้างล่าง, ผิวนอกของหทัยรูปเกลี้ยง ข้างในเป็นเหมือนข้างในผลบวบขม, หทัยรูปของคนมีปัญญาแย้มนิดหน่อย ของคนโง่ทึบปิดมิดเลย" และว่า "ข้างในของหทัยรูปนั้น มีแอ่งเท่าเมล็ดบุนนาควางลงได้ ภายในแอ่งนั้น มีน้ำ (โลหิต) ขังอยู่ประมาณกึ่งฟายมือ, มโนธาตุหรือมโนวิญญาณธาตุ (จิตต์) ได้อาศัยน้ำที่กล่าวนี้เป็นไป"

ข้อความนี้มีที่น่าสงสัยอยู่ คือเรื่องแอ่งน้ำภายในหทัยรูป ซึ่งในภาษาบาลีกำหนดไว้ว่า มีขนาดเท่าเมล็ดบุนนาควางลงได้ แต่แล้วบอกว่าขังน้ำได้ประมาณกึ่งฟายมือ ดูไม่น่าจะเป็นไปได้ เพราะแอ่งนั้นเล็ก แต่จุน้ำได้มาก ข้าพเจ้าเคยปรึกษาเรื่องนี้กับศัลยแพทย์ดู หมอรับรองว่า เป็นสิ่งที่เป็นไปได้เพราะน้ำที่จะอยู่ในร่างกาย โดยเฉพาะในที่สำคัญเช่นนั้น ย่อมอัดตัวแน่น พอผ่าเอาออกมาข้างนอก อาจพองตัวขึ้นได้ เหมือนกับอวัยวะในท้องของคนเรา ถ้าผ่าเอาออกมากองไว้ข้างนอกแล้ว ก็จะดูมากมายไม่น่าเชื่อว่า จะบรรจุอยู่ในท้องคนได้เลย นอกจากนี้ ข้าพเจ้าได้อ่านหนังสือพิมพ์ข่าวการแพทย์ (ปีที่ ๕ เล่ม ๑๒ ส.ค. ๙๕) ลงข่าวว่า ดร. เฟรดเดอริคสเตินส์ บรรณาธิการนิตยสารชื่อ Clinical Medicine ได้กล่าวถึงอวัยวะต่าง ๆ ของมนุษย์เป็นสิ่งน่าอัศจรรย์และเหลือเชื่อเพียงใด เช่นว่า ถ้าเอาหลอดเลือดในร่างกายของมนุษย์คนหนึ่งมาวาง ทอดต่อกันไปจะได้ความยาวถึง ๑๐๐,๐๐๐ ไมล์ และข้อที่น่าอัศจรรย์อื่น ๆ อีกมาก, เหตุผลของหมอ เป็นเครื่องยืนยันว่า สรีรวิทยาสมัยใหม่ กับเรื่องพระพุทธศาสนา ไปกันได้

น้ำหัวใจของคนมีสีต่าง ๆ

น้ำกึ่งฟายมือในหทัยรูป ซึ่งมโนธาตุอาศัยเป็นไปนั้น มีสีต่าง ๆ กัน ตามจริตของบุคคลนั้น ๆ ดังนี้

๑. คนราคจริต น้ำหัวใจสีแดง

๒. คนโทสจริต น้ำหัวใจสีดำ

๓. คนโมหจริต น้ำหัวใจเหมือนน้ำล้างเนื้อ

๔. คนวิตกจริต น้ำหัวใจสีเหมือนน้ำเยื่อถั่วพลู

๕. คนสัทธาจริต น้ำหัวใจสีเหมือนสีน้ำดอกกัณณิกา (จะเป็นกัณณิกาแห้งหรือสดท่านมิได้กล่าวไว้)

๖. คนพุทธิจริต น้ำหัวใจใสแจ๋วบริสุทธิ์ มีแววเหมือนแก้วเจียรไน

เรื่องจริต ข้าพเจ้าจะบรรยายพิสดารในตอนต่อไป สำหรับตอนนี้ ขอนำมากล่าวแต่พอให้ท่านผู้พึงนึกเห็นภาพที่อยู่ของจิตต์เท่านั้น

น้ำที่กล่าวนี้ เห็นจะตรงกับที่คนทั่วไปชอบพูดว่า "**น้ำใจ**" โดยพูดย่อจากคำว่า "**น้ำหัวใจ**" ตามวิธีการทางสมาส คำชนิดนี้มีอยู่มากในภาษาไทย, และที่เราว่ากันว่า "**คนใจดำ**" ก็เห็นจะหมายถึงน้ำใจเขาดำนั่นเอง เพราะใจจริง ๆ ไม่มีสี ส่วนสีมีอยู่ที่น้ำหัวใจดั่งกล่าวแล้ว, แต่ก็เห็นใช้แต่คำว่า "**ใจดำ**" เท่านั้น ต่อไปเราใช้คำว่า "**คนใจแดง**" ดูบ้าง ก็จะตรงกับตำราดีเหมือนกัน.

และท่านที่กำหนดสีน้ำหัวใจไว้นี้ คือหมายความว่าเป็นสีน้ำหัวใจประจำจริตนั้น ๆ ถ้าใครมีจริตอย่างนั้นแต่อย่างเดียว สีก็คงเป็นไปตามที่กล่าวแล้วดูง่าย, แต่ตามปกติคนเราล้วนแต่มีจริตผสมทั้งนั้น คือ ในคน ๆ เดียวมีจริตถึง ๒—๓ อย่างเมื่อเป็นเช่นนี้ สีของน้ำหัวใจก็คงจะแปรไป, เช่นคนมีราคจริต—โทสจริต—โมหจริตผสมกัน น้ำหัวใจก็จะต้องมีสีแดง—ดำ—และน้ำล้างเนื้อผสมกัน. ท่านผู้พึงโปรดนึกผสมเองก็แล้วกันว่าจะเป็นสีอะไร ?

ข้าพเจ้าขอย้ำว่า น้ำหัวใจนั้นเป็นเพียงที่อาศัยของจิตต์ ไม่ใช่ตัวจิตต์, ถ้าแบ่งอัตตภาพออกเป็นกองรูป–กองนามตามที่กล่าวแล้ว น้ำหัวใจก็จัดเข้าในกองรูป ส่วนจิตต์จัดเข้าในกองนาม.

ทุกวันนี้ มีนักคิดออกความเห็นกันว่า จิตต์คงจะอยู่ที่สมองบ้างอยู่ที่อวัยวะอื่น ๆบ้าง โดยให้เหตุผลง่าย ๆ ว่า เวลาใช้ความคิดมาก ๆ จะรู้สึกปวดศีร์ษะหรือมึนงงที่ศีร์ษะบางครั้งถึงกับต้องใช้มือเคาะนี้แสดงว่า จิตต์อยู่ที่สมอง, ความเห็นเช่นนี้ ข้าพเจ้าคิดว่ามีส่วนถูกเหมือนกัน, แต่จิตต์อยู่ที่สมองนั้น อยู่ในลักษณะที่เป็นที่ทำงาน ไม่ใช่อยู่ในลักษณะเป็นที่อยู่, ส่วนหทัยรูปนั้นเป็นที่อยู่แท้ เหมือนอย่างจะมีใครถามท่านว่า ท่านสมภารวัดกันมาตุยารามนี้อยู่ที่ไหน ? ท่านก็จะตอบว่า อยู่ที่วัดกัน ฯ ถ้าเขาซักเข้าไปอีกว่า ที่ว่าอยู่ที่วัดกัน ? น่ะอยู่ที่ไหนแน่ ? ตอนนี้ท่านจะต้องแยกตอบ เช่นว่า เวลาทำอุโบสถสังฆกรรมท่านอยู่ในโบสถ์ เวลาแสดงธรรมแก่สัปปุรุษท่านอยู่ที่ศาลา เวลาสรงน้ำท่านก็อยู่ในห้องน้ำ

และมิใช่เพียงเท่านี้ ในฐานะที่ท่านเป็นเจ้าอาวาสท่าน อาจเดินตรวจตราไปปรากฏตัวได้ทุกซอกทุกมุมภายใน วัด แต่ที่อยู่ประจำของท่านจริง ๆ คือที่กุฏิของท่านเท่า นั้น แม้ในกุฏินั้น ถ้าจะชี้เอาที่อยู่กันจริง ๆ ก็จะมีเนื้อ ที่เพียงเท่าร่างกายของท่านเท่านั้นเอง, เรื่องจิตต์ก็ทำ นองนี้, ในฐานะที่จิตต์เป็นราชาครอบครองอาณาจักร คือร่างกายนี้อยู่ จิตต์อาจท่องเที่ยวไปได้ทั่วร่างกาย เพราะ ไม่มีอะไรจะห้ามกันไม่ให้จิตต์ท่องเที่ยวไปได้, แต่การ ไปปรากฏตัวตามส่วนต่าง ๆ ของร่างกายเช่นที่สมองเป็น ต้นนั้น เป็นการปรากฏตัวในลักษณะทำงาน ส่วนที่ หทัยรูปนั้นมีลักษณะเป็นที่อยู่ พูดง่าย ๆ สมองเป็น สำนักงานของจิตต์ ส่วนหทัยรูปเป็นบ้านของจิตต์, เท่า นี้ก็เห็นจะยุติกันได้ ในเรื่องที่อยู่ของจิตต์

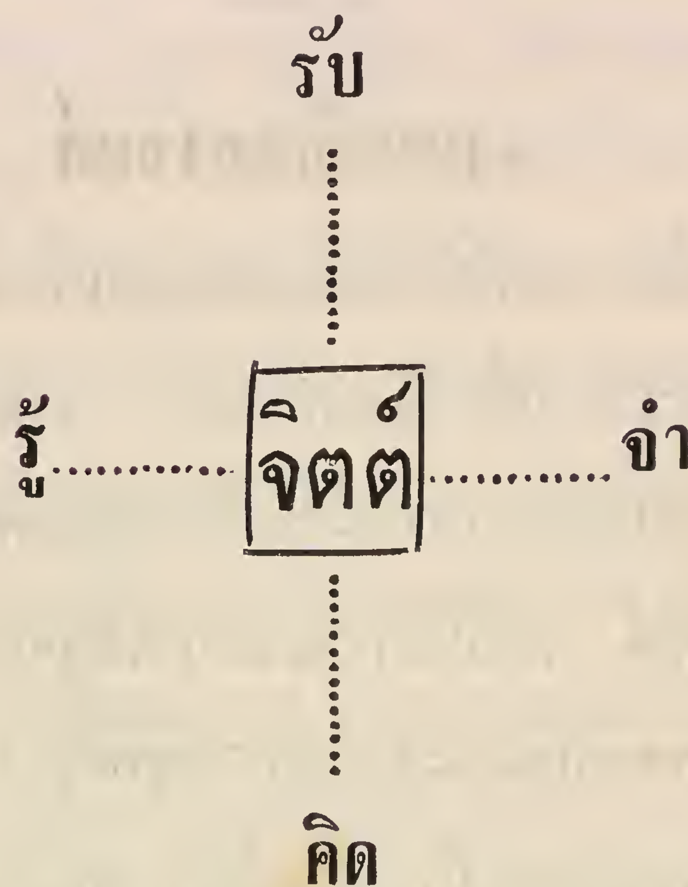
ตอนที่ ๓ งานของจิตต์

งานหลักของจิตต์

จากข้อความที่ข้าพเจ้าแสดงมาแล้วนั้น เป็นอันว่า ข้าพเจ้าได้บรรยายถึงเรื่องของจิตต์ เพียง ๒ ประการ คือกล่าวถึงลักษณะอาการโดยทั่วไปของจิตต์ และที่อยู่อาศัยของจิตต์, ถ้าเป็นการแนะนำให้รู้จักกับคน ๆ หนึ่ง ก็เท่ากับข้าพเจ้าได้แนะนำให้ท่านผู้ฟังรู้ว่า คนที่ชื่อนายจิตต์มีรูปร่างหน้าตาเป็นอย่างนั้น ๆ อยู่บ้านเลขที่เท่านั้น ถนนนั้น, เพียงเท่านี้, ยังไม่ได้แนะนำไปถึงว่า นายจิตต์คนนี้มีอาชีพหรือทำการงานอะไรได้บ้าง, จึงขอเชิญท่านพิจารณาในเรื่องงานของจิตต์ต่อไป

งานของจิตต์ ที่เป็นงานหลักมีอยู่ ๔ อย่าง คือ ๑. รับ (เวทนา), ๒. จำ (สัญญา), ๓. คิด (สังขาร), ๔. รู้ (วิญญาณ), จำง่าย ๆ ว่า **รับ จำ คิด รู้**, หรือถ้าจะแสดงออกเป็นภาพ ก็คงจะเป็นดังนี้.

ภาพแสดงงานหลักของจิตต์

เมื่อเราเอามาแจงออกอย่างนี้ จะเห็นได้ชัดว่า จิตต์ต้องทำงานหนักมาก ทั้งเป็นงานละเอียดสำคัญ ๆ ทั้งนั้น, จิตต์ดวงเดียวทำเองเสร็จ ไม่มีผู้ช่วยเลย.

ด้านรับ กายทำอะไรไป ปากพูดอะไรไป ได้ผลอย่างไร, สุขหรือทุกข์, ความสุขและความทุกข์นั้นก็เข้าไปปรุงแต่งจิตต์, จิตต์ก็เป็นผู้เสวยผลนั้นเอง, รับ

ผลนั้นเอง, พูดให้ฟังง่าย ๆ คือจิตต์เป็นผู้รับผิดชอบเองอย่างเต็มที่, ส่วนกายมีแต่คอยรับใช้ คือเป็นแต่ผู้ทำเท่านั้น หาได้รับผิดชอบเต็มที่ในความสุขความทุกข์อันเป็นผลไม่, โปรดคิดดู ร่างกายเป็นแผลหวะใครเป็นผู้ทุกข์ ? ก็จิตต์เป็นผู้ทุกข์ ? จิตต์เป็นผู้เจ็บ จิตต์เป็นผู้คิดรักษา จิตต์ต่างหากที่เป็นทุกข์เป็นร้อนกลัวจะเป็นแผลเป็น, นิ้วมือได้สรวมแหวน นิ้วมือแสดงอาการอย่างไรหรือเปล่า ? เปล่าเลย, จิตต์เองเป็นผู้คิดว่าโก้นิ้วมือไม่รู้เรื่องด้วยเลย จิตต์สั่งให้สรวมก็สรวม ถึงจิตต์จะไม่ให้สรวม นิ้วมือก็ไม่เห็นจะเป็นทุกข์เป็นร้อนอะไร.

ความสุขความทุกข์ ที่ท่านจัดไว้อย่างละ ๒, คือกายิกสุข เจตสิกสุขและ กายิกทุกข์ เจตสิกทุกข์นั้น เนื่องจากเราแปลกันย่อ ๆ ว่า สุขทางกาย สุขทางใจ และว่าทุกข์ทางกาย ทุกข์ทางใจ ดังนี้เลย ทำให้ผู้ศึกษาเข้าใจว่า กายก็เสวยสุขเสวยทุกข์ต่างหาก, ใจก็เสวยสุข

เสวยทุกข์ต่างหาก, แต่ความจริงร่างกายหาได้มีส่วนเสวยสุขเสวยทุกข์ ตามที่เข้าใจนั้นไม่, ลำพังกายไม่รู้เรื่องเหล่านี้ด้วยเลย, สุขทุกข์นั้น ถ้าจัดตามจำนวนของผู้รับก็จะมีเพียงอย่างละ ๑ เท่านั้นคือ สุขใจ ทุกข์ใจ, ส่วนที่ท่านจัดไว้อย่างละ ๒ นั้น ท่านจัดตามทางที่สุขทุกข์ผ่านมา, ศัพท์ว่า กายิกสุข เจตสิกสุข กายิกทุกข์ เจตสิกทุกข์ นั้น ถ้าเราแปลว่าสุขผ่านมาทางกาย สุขผ่านมาทางใจ ทุกข์ผ่านมาทางกาย ทุกข์ผ่านมาทางใจ คือเติมคำว่า ผ่านเข้าไปคำเดียวเท่านั้น ก็จะได้ความชัดทั้งทางปริยัติทั้งทางปฏิบัติ.

รวมความว่า ความสุขความทุกข์ทั้งสิ้นไม่ว่าจะเกิดจากการกระทำ การพูด หรือการคิดก็ตาม จิตต์เป็นผู้รับทั้งสิ้น, เพราะฉะนั้นการรับ จึงเป็นงานของจิตต์ประการหนึ่ง

ด้านจำ เรื่องราวทั้งปวงที่ผ่านเข้ามาถึงจิตต์ จิตต์ก็เป็นผู้จำเองทั้งสิ้น, ไม่มีใครช่วยจำ หรือช่วยเก็บ

เรื่องราวให้เลย, ภาษาไทยภาษาฝรั่งทุกตัวอักษร วิทยาการทั้งหมด ซึ่งคิดเป็นเล่มสมุดได้ตั้งร้อยเล่มพันเล่ม ก็จิตดวงนี้ดวงเดียวเป็นผู้จำ, คนรู้จักกันมีเท่าไร ทรัพย์สมบัติมีอะไรบ้าง ทำอะไรไปแล้ว พูดอะไรไปแล้ว คิดอะไรไปแล้ว ก็จิตต์ดวงนี้ดวงเดียวเป็นผู้จำ, ถ้าความจำของจิตต์ตั้งแต่เกิดจนตายสามารถเอามาชั่งเป็นน้ำหนักได้ ก็คงจะได้น้ำหนักหลายตันทีเดียว, หรือถ้าสามารถเอามากองไว้ได้เหมือนหินเหมือนทราย ก็คงจะเป็นกองโตกว่าร่างกายหลายเท่า.

ด้านคิด คือคิดปรุงแต่งกิริยาอาการของกายของปาก และของจิตต์นั้นเอง, คิดไปสั่งการไป, ลำพังร่างกาย ถ้าจิตต์ไม่สั่งแล้วจะทำงานเองหาได้ไม่ แม้แต่จะช่วยตัวเองให้พ้นจากอันตรายก็ไม่เป็น, ถ้าท่านไปเผาศพ ท่านจะได้เห็นว่า ร่างกายซึ่งปราศจากจิตต์ที่กำลังถูกเพลิงไหม้อยู่นั้น ได้แสดงอาการช่วยเหลือตัวเองบ้างหรือไม่ และโปรดเข้าใจว่า ข้าพเจ้ามิได้

หมายความว่า อาการเคลื่อนไหวของกายเป็นงานของกายทุกอย่างไป หามิได้, แต่หมายความเพียงว่าความเคลื่อนไหวของร่างกายอันใด เป็นไปตามคำสั่งของจิตต์ ความเคลื่อนไหวอันนั้น จึงจัดว่าเป็นงาน, ถ้าร่างกายเคลื่อนไหวไปเอง โดยจิตต์ไม่ได้สั่ง นั่นไม่ใช่งาน, คนพลัดตกจากต้นไม้ลงกระทบพื้น อาการที่ร่างกายเคลื่อนไหวตกลงมานั้น ไม่ใช่งาน เพราะจิตต์ไม่ได้สั่งให้ตก, ส่วนคนที่เสียใจเพราะเหตุอย่างใดอย่างหนึ่งอยากตาย จึงขึ้นไปบนตึกสูง แล้วกระโดดลงมา อาการที่ร่างกายเคลื่อนไหวตกลงมานี้ เป็นงานเพราะจิตต์สั่งให้ทำ ในเรื่องของปากก็เหมือนกัน คือคำพูดใดเป็นไปในอาณัติของจิตต์ คำพูดนั้นจึงเป็นงาน, ถ้าปากพูดไปเอง เช่นละเมอ จิตต์ไม่ได้สั่ง นั่นไม่ใช่งาน

ความจริง การทำและการพูดนั้น จิตต์ทำก่อนกาย และก่อนปากเสียอีก, แต่เป็นการทำทางจิตต์ คือ

เสร็จแล้วจึงสั่งให้กายทำ ให้ปากพูด, ถึงข้าพเจ้าปาฐกถาอยู่นี้ก็เหมือนกัน ความจริงจิตต์ข้าพเจ้าเริ่มปาฐกถามาแต่เมื่อคืนนี้แล้ว, การคิดก็เป็นงานอย่างหนึ่งของจิตต์

ด้านรู้ จิตก็เป็นเจ้ากี้เจ้าการ รับรู้เรื่องราวต่าง ๆ ตลอดวัน, เพราะเรื่องที่จิตต์จะต้องรับรู้มีมาก คือรับรู้สิ่งที่ตาเห็น รับรู้เสียงทุกอย่างที่หูได้ยิน รับรู้กลิ่นทุกอย่างที่จมูกได้สูดดม รับรู้รสทุกอย่างที่ลิ้นได้ลิ้ม รับรู้เย็นร้อนอ่อนแข็งทุกอย่างที่กายถูกต้อง และรับรู้อารมณ์ทุกชะนิดที่เกิดกับใจ ในวันหนึ่ง ๆ มีรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสและอารมณ์เกิดขึ้นแก่ท่านมากเท่าใด จิตต์ของท่านก็ทำงานรู้มากเท่านั้น, จิตต์ทำงานทาง "รู้" ตั้งแต่ก่อนที่ร่างกายจะลุกจากที่นอนในตอนเช้า, และเลิกงานเมื่อหนังตาปิดสนิทแล้วตอนเข้านอน

งานหลักของจิตต์ ๔ อย่าง คือ **รับ จำ คิด รู้** ที่กล่าวมานี้ ย่อมเกิดขึ้นเกี่ยวเนื่องกันทั้ง ๔ อย่าง ในขณะที่จิตต์ทำงาน, เหมือนกับเราจุดไฟขึ้น ไฟย่อมทำกิจ ๔ อย่างเกี่ยวเนื่องกัน คือ ทำความร้อน–ทำแสงสว่าง–ทำลายเชื้อ–ทำลายความมืด ฉันนั้น

งานดั้งเดิมของจิตต์

ในบรรดางานหลักของจิตต์ทั้ง ๔ อย่าง คือ รับ จำ คิด รู้, งานแขนงที่ ๔ คือ "**รู้**" นี้เป็นงานดั้งเดิมของจิตต์, จิตต์ก็คือธาตุ "**รู้**" ข้าพเจ้าขอพูดถึงเรื่องความรู้ของจิตต์ให้ละเอียดสักหน่อย เพื่อเป็นแนวทางพิจารณาของท่านผู้ฟัง

"**รู้**" ที่ว่านี้ ได้ภาษาบาลีว่า "**ญา**", ญาแปลว่า **รู้**, ความรู้ของจิตต์ มีอาการเป็นหลายชั้น หลายชนิด, เราได้นำเอาภาษาของจิตต์มาใช้ทั้งดุ้นก็หลายคำ เช่น:—

อนุ	**ญา**	ต
ปฏิ	**ญา**	ณ
ปัญ	**ญา**	
สัญ	**ญา**	
วิญ	**ญา**	ณ

โปรดสังเกต, คำว่า **ญา** ซึ่งเป็นหลักอยู่ในคำข้างบนนี้ นั่นแสดงถึงธาตุจิตต์, หรือถ้าพูดกันให้ฟังง่าย ๆ ก็ต้องว่า ญา—นั้น คือตัวจิตต์, ส่วนคำนำหน้า ญา และอักษรตามหลัง ญา นั่นเป็นเครื่องประกอบ เพื่อแสดงให้รู้ว่า ขณะนั้นจิตต์รู้อย่างไร รู้ชนิดไหน.

คำว่า **อนุญาต**, หมายความว่ารู้ตามแล้ว เห็นด้วย ไม่คัดค้าน, เช่นสมมติว่า ผู้อยู่ในปกครองของท่าน เสนอใบลาหยุดงาน ท่านต้องรู้ตามไปกับเขา เท่ากับวันที่เขาลา ว่าคงจะไม่เสียหายอย่างนั้นหรือว่าจะดีอย่างนี้ แล้วท่านก็เซ็นลงไปว่า "**อนุญาต**" แปลว่าจิตต์ของท่านรู้ตามไปกับเขาด้วยแล้ว

คำว่า **ปฏิญาณ**, หมายถึงรู้ฉะเพาะ, คือรับรู้ฉะเพาะอย่างนี้ ๆ เช่นรายงานบางเรื่อง เขาเป็นแต่เพียงบอกให้ท่านรู้เท่าที่เขารายงานมาเท่านั้น ท่านไม่ต้องรู้ตามไปไหนอีกแล้ว รู้จำ:พาะที่ปรากฏในเรื่องนั้นเท่า

นั้น รายงานอย่างนี้ท่านก็เซ็นลงไปว่า "**ทราบ**" หรือ "**ทราบแล้ว**" คำว่าทราบนี้ ก็แปลออกจากภาษาบาลีว่า ปฏิญญา (รู้ฉะเพาะ) นั่นเอง, คนที่ไปแสดงความตั้งใจต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เช่นแสดงต่อพระพุทธปฏิมาว่าจะเลิกดื่มสุรา หรือทหารแสดงความตั้งใจว่าจะรักชาติต่อธงชัยเฉลิมพล อย่างนี้ก็เรียกปฏิญาณ เพราะเป็นการรู้เฉพาะตนเท่านั้น พระพุทธรูปและธงชัยเฉลิมพลท่านมิได้รู้กับเขาด้วย

คำว่า **ปัญญา**, หมายถึงความรู้ทั่ว, คือรู้เรื่องทั่วไปของสิ่งนั้น ๆ , เช่นคนมีปัญญา เห็นแก้วใบหนึ่ง มิใช่เพียงแต่จะรู้ว่า นี่เป็นแก้วเท่านั้น แต่หากรู้เรื่องทั่ว ๆ ไปเกี่ยวกับแก้วใบนั้นด้วย เช่นรู้ว่าดีหรือไม่ดี ทำมาจากประเทศไหน ราคาเท่าไร ใช้การอะไรได้บ้างและมีวิธีระวังรักษาอย่างไร ตลอดจนเรื่องราวอื่น ๆ เกี่ยวกับแก้วใบนั้น รู้ทั่วอย่างนี้เรียกว่า ปัญญา

คำว่า สัญญา, หมายถึงรู้พร้อม รู้ร่วมกัน รู้ด้วยกัน, คนสองคนหรือมากกว่านั้น รับรู้สิ่งใดสิ่งหนึ่งด้วยกัน เรียกว่าสัญญากัน เพราะเป็นความรู้ที่เป็นไปพร้อมกันกับคนอื่น, ความรู้แห่งจิตต์ อันเป็นไปพร้อมกับอารมณ์ที่ล่วงแล้ว (อดีตารมณ์) ท่านก็เรียกว่า สัญญา (ความจำ) เพราะความรู้ซึ่งผุดขึ้นใหม่นั้น เป็นไปพร้อมกับความรู้เก่า, เช่นเมื่อวานนี้เราเห็นงูชนิดหนึ่ง รู้ชื่อว่างูเห่า ครั้นมาวันนี้ เราเดินไปเจอะงูชนิดเดียวกัน เราก็รู้ชื่อว่างูเห่า เพราะความรู้ที่เกิดขึ้นวันนี้ เป็นไปพร้อมกับความรู้ที่เกิดขึ้นเมื่อวานนี้, ความรู้ชนิดนี้เรียกว่าสัญญา แปลว่ารู้พร้อม.

คำว่า วิญญาณ, หมายถึงรู้แจ้ง, คือรู้สิ่งนั้นที่จิตต์เอง, เช่นรู้รสอาหาร เรารู้ที่จิตต์ของเราเอง, รู้อย่างนี้เรียกว่า รู้แจ้ง.

สัญญา วิญญาณ ปัญญา

คัมภีร์วิสุทธิมรรค (ภาค ๓ หน้า ๒) ท่านให้ข้อเปรียบเทียบความรู้ทั้งสาม คือ สัญญา วิญญาณ และปัญญาไว้ว่า ถ้าเอาเงินวางไว้ ให้คน ๓ คนดู คือ เด็ก คนชาวบ้านและเหรัญญิก, คน ๓ คนนี้ย่อมรู้จักเงินนั้นไม่เท่ากัน. เจ้าเด็กก็จะรู้แต่เพียงว่าวัตถุสิ่งนี้งาม รูปยาวหรือสั้น เป็นสี่เหลี่ยมหรือกลมเท่านั้น, แต่หารู้ไม่ว่าสิ่งที่เขาเห็นอยู่นั้นมีค่า ซื้อของใช้ของกินได้, คราวนี้คนชาวบ้าน รู้อย่างที่เด็กรู้นั้นด้วย ทั้งรู้ว่าเป็นของมีค่าด้วย แต่ก็ไม่รู้คืบไปถึงว่า เป็นเงินเก๊หรือเงินดี และเรื่องราวทั่ว ๆ ไปเกี่ยวกับเงินนั้น ก็ไม่รู้, ฝ่ายเหรัญญิก รู้ทุกอย่างที่คนทั้งสองนั้นรู้ และยังรู้กว้างขวางไปอีกว่า เป็นเงินเก๊หรือเงินดี ทำมาจากที่ไหน และเรื่องทั่ว ๆ ไป เกี่ยวกับเงินนั้นก็รู้ด้วย.

สัญญา เปรียบเหมือนการเห็นเงินของเด็ก, เพราะสัญญา รู้แต่เพียงอาการก่อตั้งขึ้นแห่งอารมณ์ เป็นต้นว่า พอเห็นสีเขียวก็รู้ว่า สีเขียว เท่านั้น.

วิญญาณ เปรียบเหมือนการเห็นเงินของคนชาวบ้าน, เพราะวิญญาณ รู้ทั้งอาการของอารมณ์ว่า สีเขียวเป็นต้นด้วย รู้ทั้งลักษณะของอารมณ์ด้วย.

ปัญญา เปรียบเหมือนการเห็นเงินของเหรัญญิก, เพราะปัญญา มิใช่จะรู้แต่เพียงอาการและลักษณะของอารมณ์เท่านั้น ยังสามารถ (ยกขึ้นสู่ไตรลักษณ์) ให้บรรลุมรรคเบื้องสูงขึ้นไปด้วย.

ทั้งนี้ ข้าพเจ้าพูดตามนัย ที่ท่านแสดงไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ขอท่านผู้ฟังได้พิจารณาดูเถิด.

ที่ข้าพเจ้าบรรยายมายืดยาวนี้ คืออธิบายถึง "รู้" อันเป็นงานดั้งเดิมของจิตต์.

สายการปฏิบัติงานของจิตต์

ดังได้กล่าวมาแล้วว่า จิตต์มีความ รับ จำ คิด รู้ อยู่ในตัวแล้ว, จิตต์ย่อมทำงานเหล่านี้ได้เสมอ โดยไม่ต้องอาศัยสิ่งอื่นใดเป็นอุปกรณ์, คือจิตต์สามารถรับสุข รับทุกข์เอง นึกถึงเรื่องเก่า ๆ ได้เอง คิดอะไร ๆ ได้เอง และรู้อยู่ในตัวเอง, จิตต์ทำงานเหล่านี้ได้เอง, โดยไม่ต้องอาศัยร่างกายเลย, แต่ว่างานที่จิตต์ทำเองอย่างนี้ ย่อมรู้ได้เฉพาะตัว คนอื่นรู้ด้วยไม่ได้, และจะให้เกิดความสัมพันธ์กับวัตถุภายนอกไม่ได้.

แต่ถ้าจิตต์ประสงค์จะรู้เรื่ององภายนอก จิตต์ก็ใช้อายตนะ คือ :—

๑. รับรู้ รูป ด้วย ตา
๒. รับรู้ เสียง ด้วย หู
๓. รับรู้ กลิ่น ด้วย จมูก
๔. รับรู้ รส ด้วย ลิ้น
๕. รับรู้ สัมผัส ด้วย กาย
๖. รับรู้ อารมณ์ ด้วย ใจ

ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ หกอย่างนี้เรียกว่า "**อายตนะ**" แปลว่าเครื่องต่อ, คือต่อระหว่างจิตต์กับสิ่งภายนอก, ต่อระหว่างโลกแห่งรูปกับโลกแห่งนาม, อายตนะเหล่านี้บางทีก็เรียกว่า **อินทรีย์** เพราะแต่ละอย่างต่างก็เป็นใหญ่ในหน้าที่ของตน, คือ ตาก็เป็นใหญ่ทางดู หูก็เป็นใหญ่ทางฟัง จมูกก็เป็นใหญ่ทางสูดกลิ่น ลิ้นก็เป็นใหญ่ทางลิ้มรส กายก็เป็นใหญ่ทางสัมผัส ใจก็ก็เป็นใหญ่ทางรู้อารมณ์, แต่ละอย่างรับผิดชอบในหน้าที่ของตนเท่านั้น ใช้ผิดหน้าที่ไม่ได้ ไม่เชื่อลองใช้ตาชิมแกงดูซิ! เกิดเรื่องทันที นี่ว่าถึงการรับเรื่องข้างนอกไปเข้าข้างใน คือรับเรื่องจากภายนอกเข้าไปสู่จิตต์.

คราวนี้ ว่าถึงการส่งเรื่องข้างในออกไปสู่โลกภายนอก, คือถ้าจิตต์ต้องการจะแสดงความประสงค์ ของจิตต์เอง ให้เกี่ยวเนื่องกับสิ่งอื่น หรือให้คนอื่นรู้ความมุ่งหมายนั้น จิตต์ก็แสดงออกได้ ๒ ทาง คือ

๑. กระทำด้วยกาย

๒. พูดด้วยปาก

ในกรณีพิเศษ จิตต์อาจบังคับกายและปากให้ทำงานผิดหน้าที่ได้บ้าง, เช่นจะพูดอะไรกลัวคนอื่นได้ยิน ก็ใช้ขยิบตา สั่นศรีษะ หรืออาการอื่น ๆ ซึ่งเรียกว่าใช้ใบ้, แต่การใช้ใบ้นั้น ได้ผลน้อยเต็มที, เหมือนอย่างข้าพเจ้าแสดงปาฐกถานี้ ถ้าขึ้นแสดงโดยวิธีใช้ใบ้ คงไม่มีคนฟังแน่.

รวมความว่า จิตต์รับรู้เรื่องภายนอกได้ ๖ ทาง คือทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ, และจะแสดงความประสงค์ของจิตต์เอง ให้ปรากฏออกไปภายนอกได้ ๒ ทาง คือ กระทำทางกาย และพูดทางปาก, นี้เป็นสายการปฏิบัติงานของจิตต์.

ตอนที่ ๔ จริต

คนเราจะคิดอ่านทำงานอย่างไร ก็ย่อมแล้วแต่ความชอบใจของผู้นั้น, นี้เป็นเรื่องที่เรารู้เห็นกันอยู่ทั่วไปแล้ว.

จิตต์ก็เหมือนกัน เมื่อมีปัญหาจะต้องพิจารณาตกลงใจ ย่อมตกลงใจหรือตัดสินใจอนุวัตไปตามจริตของจิตต์นั้น, เช่นมีปัญหาเกิดขึ้นว่า วันอาทิตย์นี้จะทำอะไรดี ? การพิจารณาตกลงใจย่อมไม่เหมือนกัน บางคนตัดสินใจไปดูหนัง บางคนตัดสินใจไปเที่ยวชมวิวต่าง ๆ บางคนตัดสินใจไปเที่ยวเต้นรำ บางคนนอนอ่านหนังสืออยู่กับบ้าน และบางท่านก็ตัดสินใจมาฟังปาฐกถาที่นี่, การที่จิตต์ของใครจะพิจารณาตกลงและสั่งการอย่างไร ย่อมเอนเอียงไปตามจริตของผู้นั้น, ข้าพเจ้าเห็นว่า เรื่องจริตนี้มีความสำคัญเกี่ยวเนื่องกับจิตต์อยู่มาก ผู้ปฏิบัติจิตต์จะเว้นการศึกษาเรื่องจริตเสีย หาควรไม่, เพราะฉะนั้น จึงขอพูดถึงเรื่องจริตไว้ในตอนนี้พอสมควร.

จริตคืออะไร ?

คำว่า **จริต** โดยความหมาย ได้แก่สภาพปกติของจิตต์, ที่ว่า **ปกติ** คือหมายความว่า เป็นพื้นเดิม; ยกตัวอย่าง มนุษย์ตามปกติต้องหายใจ **การหายใจ** จึงนับว่าเป็น **ปกติ** ของมนุษย์ แม้จะมีการกลั้นลมหายใจ ก็ทำได้บ้างเป็นบางขณะ จะกลั้นตลอดไปไม่ได้ เพราะการกลั้นลมหายใจนั้น เป็นการผิดปกติ, ที่ว่าปกตินั้น ๆ เป็นอย่างนี้, ก็สภาพปกติของจิตต์นั่นเอง ที่ท่านเรียกว่า จริต.

นิสสัย อุปนิสสัย อัธยาศัย

นอกจากคำว่า จริต แล้ว ควรเข้าใจคำที่ใกล้เคียงกันอีก ๓ คำ คือคำว่า **นิสสัย อุปนิสสัย อัธยาศัย**.

คำว่า **นิสสัย** หมายถึงความเคยชิน ซึ่งเกิดจากการกระทำบ่อย ๆ, เช่น โกหกเป็นนิสสัย นินทาเป็นนิสสัย พูดคำสบถเป็นนิสสัย พูดจริงเป็นนิสสัย ไหว้พระก่อนเข้านอนเป็นนิสสัย ฯลฯ

คำว่า **อุปนิสสัย** หมายถึงแววของจิตต์ ซึ่งเกิดจากการอบรมมาแต่อดีต, จิตต์ของใครมีอุปนิสสัยทางไหน ก็ทำงานทางนั้นได้ดี, เช่นมีอุปนิสสัยทางดนตรีก็เรียนดนตรีเก่ง มีอุปนิสสัยทางวาดรูปก็เรียนวาดรูปได้ดี แม้ผู้มีอุปนิสสัยในทางอื่น ๆ ถ้าได้ศึกษาอบรมในทางที่ตรงกับอุปนิสสัยของตน ก็ได้ผลดีเป็นพิเศษ.

คำว่า **อัธยาศัย** หมายถึงพื้นเพของจิตต์ เช่น มีอัธยาศัยเยือกเย็น มีอัธยาศัยเห็นแก่ตัว มีอัธยาศัย

โอบอ้อมอารี ฯลฯ อัธยาศัยนี้เกิดจากการศึกษาอบรมและสิ่งแวดล้อม.

ข้าพเจ้าเข้าใจว่า **จริต** กับ **อัธยาศัย** เป็นพวกเดียวกัน.

เหตุเกิดจริต

หวังว่าท่านผู้ฟังยังจำได้ว่า ธาตุดั้งเดิมของจิตต์ คือ "รู้", และมีความ รับ จำ คิด อยู่ในตัว เมื่อรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และอารมณ์ ผ่านมาทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย และจิตต์ จิตต์ก็รับรู้, เกิดความชอบสิ่งนั้นบ้าง, ชังสิ่งนั้นบ้างแล้วก็จำไว้, แล้วเอามาคิดอ่านสิ่งเหล่านี้ (หมายถึง รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และอารมณ์) ประเภทใดมีโอกาสเข้าถึงจิตต์บ่อย ๆ หรือจิตต์คิดถึงสิ่งใดบ่อย ๆ จิตต์ก็เกิดความเคยชินกับสิ่งนั้น, แม้ในสิ่งที่ไม่ดี ถ้าเข้าถึงจิตต์บ่อย ๆ จิตต์ก็เกิดความเคยชิน เห็นเป็นของธรรมดาไปได้เหมือนกัน, ครั้นนานเข้าก็เกิดความชอบใจในสิ่งนั้น ดูดดื่มในสิ่งนั้น.

การที่สิ่งใดสิ่งหนึ่งเข้าถึงจิตต์บ่อย ๆ เรียกว่าจิตต์ได้รับการ **อบรม** โดยสิ่งนั้น.

การที่จิตต์หน่วงเหนี่ยวเอา สิ่ง ใดเข้ามาครุ่น คิดบ่อย ๆ เรียกว่าจิตต์ เสพคุ้น กับสิ่งนั้น (อาเสวนะ).

การอบรมและการเสพคุ้น ย่อมสามารถแปรสภาพ

จิตต์ได้ คือทำให้จิตต์เกิดความเคยชินในสิ่งนั้น ๆ แล้วก็เกิดความชอบใจขึ้น, อย่างนี้ท่านเรียกว่าอาเสวนปัจจัย, แม้แรก ๆ จะไม่ชอบ ถ้าบ่อย ๆ เข้าก็ชอบเอง, หนุ่มสาวทีแรก ๆ ไม่รู้สึกรักกันเลย ถ้าลองได้พบปะกันบ่อย ๆ หรือพูดกล่าวขวัญถึงกันบ่อย ๆ หรือได้ยินเอ่ยชื่อถึงกันบ่อย ๆ หรือไม่ก็ลองคิดถึงกันบ่อย ๆ ดู นานเข้าก็จะเกิดรักกันจริง ๆ, เด็กที่ผู้ปกครองพาไปดูลิเกบ่อย ๆ นานเข้าก็จะชอบดูลิเก หรืออาจกลายเป็นนักแสดงลิเกจริง ๆ ก็ได้, ดูแต่ทุกวันนี้ซิ เด็กร้องลิเกกันทั่วบ้านทั่วเมือง เพราะกรมประชาสัมพันธ์เปิดการแสดงลิเกทางวิทยุทุกวันการทำเช่นนั้น แม้จะทำเพื่อความสนุกบันเทิง แต่ก็เป็นการอบรมแปรสภาพจิตต์ใจของผู้ฟังวิทยุไปด้วย, คนขวัญอ่อน เห็นคนฆ่าหมู ดูไม่ได้ จะเป็นลม! แต่ถ้าแข็งใจดูจริง สัก ๔—๕ ครั้งติด ๆ กัน ต่อไปก็จะดูได้อย่างสบาย ไม่ต้องแข็งใจอีกแล้ว อาจเห็นเป็นของสนุกไปเลยก็ได้ และนาน ๆ เข้า เขาก็จะฆ่าได้ด้วย

มือของตนเอง โดยไม่รู้สึกลำบากใจเลย, สับปะเหร่อคนหนึ่งเคยคุณให้ฟังว่า ตอนเริ่มจับงานสับปะเหร่อใหม่ ๆ เขาได้รับความลำบากใจมาก กินข้าวไม่ได้ มีแต่จะอาเจียร แต่พอได้ปฏิบัติงานเกี่ยวกับศพได้ ๕หรือ๖ ศพแล้วเท่านั้น อาการที่ว่านั้นหายหมด ทุกวันนี้เขาไม่รู้สึกรังเกียจศพเลยแม้กลิ่นเหม็นก็แทบจะไม่รู้สึก โดยเฉะเพาะลูก ๆของเขา ซึ่งเกิดและเติบโตขึ้นที่กระท่อมข้าง ๆ โกดังเก็บศพนั้น ไม่มีการรังเกียจศพเลย และไม่รู้จักกลัวคนตายด้วย, คนโกรธกัน ถ้ายังพูดกันอยู่ หรือพบเห็นกันบ่อย ๆ หรือคิดถึงความดีของกันบ่อย ๆ ไม่ช้าก็จะกลับดีกันอีก เพราะคำพูด ภาพที่เห็น และอารมณ์ที่นึก จะเข้าไปแปรสภาพจิตต์ใจให้คลายความโกรธ ลงอย่างเด็ก ๆ พอโกรธกัน เขาจะบอกให้อีกฝ่ายหนึ่งรู้ตัวทันทีว่า "ฉันโกรธเธอแล้วละ!" แล้วฝ่ายผู้ถูกโกรธก็จะพูดโต้ตอบไป สักประเดี๋ยวก็กลับคืนดีกันอีก แต่ผู้ใหญ่เรานี่สิลำบาก เล่นโกรธแล้วไม่พูดกันเสียนี่ เมื่อ

ไรจะดีกันได้, เรื่องเหล่านี้เป็นเครื่องชี้ให้เห็นว่า การอบรมและการเสพคุ้นสามารถแปรสภาพของจิตต์ได้.

การอบรมและการเสพคุ้นนั้น ถ้าจะพูดให้ฟังง่ายอย่างภาษาสมัยใหม่ ก็คืออำนาจของสิ่งแวดล้อม ทำให้จิตต์แปรสภาพไปนั่นเอง ซึ่งเป็นเรื่องที่นักปราชญ์ทั้งไทยและเทศยอมรับกันอยู่แล้ว ในทางพระพุทธศาสนาพระพุทธเจ้าของเราก็ทรงคำนึงถึงสิ่งแวดล้อมอยู่มาก ทั้งด้านการรักษาวินัย ทั้งด้านการปฏิบัติธรรม, ทางด้านวินัย เช่นเมื่อทรงห้ามไม่ให้ภิกษุเสพเมถุนแล้ว ก็ทรงกำจัดสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ อันจะทำให้การรักษาวินัยข้อนี้เป็นไปไม่ยั่งยืน เสีย อาทิ ห้ามการบริโภคอาหารในเวลาวิกาล ห้ามแต่งกายด้วยดอกไม้และของหอม ต่าง ๆ ห้ามนอนบนที่นอนสูงที่นอนใหญ่ หรือที่นอนยัดด้วยนุ่นหรือสำลี เตียงก็ให้ใช้เตียงเดี่ยว หมอนก็ให้ใช้หมอนสั้น ๆ พอหนุนได้คนเดียว, ซึ่งโดยเหตุผลอย่างหนึ่งแล้ว ข้อห้ามเหล่านี้ เป็นบริวารของการห้ามเสพเมถุน

นั่นเอง,ทางด้านการปฏิบัติธรรมจะเห็นได้เช่น ทรงสรรเสริญการเห็นสมณะว่าเป็นอุดมมงคล ทรงสรรเสริญการอยู่ในปฏิรูปเทส ทรงสั่งสอนให้เสพคบ กับ คน ดี ทรงแสดงกถาวัตถุ คือเรื่องที่เคยพูดกัน, ที่กล่าวนี้เป็นตัวอย่าง แสดงว่า พรงพุทธองค์ทรงจัดสิ่งแวดล้อมให้เหมาะแก่ข้อปฏิบัติของพุทธศาสนิก, หรือถ้าจะพูดตามวิถีทางของจิตต์ ก็ต้องว่า พระองค์ทรงจัดให้พุทธศาสนิกได้รับการอบรมและการเสพคุ้น ตามควรแก่ภูมิชั้นของตน ๆ.

จริต ๖

เป็นอันว่า การอบรม ๑, การเสพคุ้น ๑, สองอย่างนี้เมื่อมีมากเข้าแล้ว ย่อมทำจิตต์ให้เปลี่ยนสภาพไป, จิตต์เดิมซึ่งมีแต่ "รู้" ก็เป็นอันได้ถูกย้อมจนผิดรูปผิดร่างไป, จิตต์ที่ถูกย้อมแล้ว มีอาการเป็นไปต่าง ๆ ถึง ๖ ชนิด, ชนิดของจิตต์นี้เรียกว่า "**จริต**" มีชื่อตามอาการที่เป็นไป คือ

๑. ถ้าเป็นจิตต์รักสวยรักงาม เรียกว่า **ราคจริต**
๒. ถ้าเป็นจิตต์ร้อนเร็วฉุนเฉียว ,, **โทสจริต**
๓. ถ้าเป็นจิตต์โง่เขลางมงาย ,, **โมหจริต**
๔. ถ้าเป็นจิตต์มีวิตกกังวล ,, **วิตกจริต**
๕. ถ้าเป็นจิตต์มีความเชื่อเป็นใหญ่ ,, **สัทธาจริต**
๖. ถ้าเป็นจิตต์เฉลียวฉลาด ,, **พุทธิจริต**

ตามปกติ คน ๆ เดียวอาจมีหลายจริต, แต่ที่เด่นเป็นเจ้าเรือนจริง ๆ มีเพียงจริตเดียว แล้วแต่ใครได้รับการอบรมและการเสพคุ้นมาในทางไหนมาก ก็มีจริต

หนักไปในทางนั้น, คนที่มีจริตอย่างไหนมากที่สุดก็เรียกว่าเป็นคนมีจริตอย่างนั้น, เช่น ปกติเป็นคนรักสวยรักงามมาก แม้ความโกรธฉุนเฉียวจะมีอยู่บ้างความโง่เขลาก็มีบ้าง และข้ออื่น ๆ ก็มีลดหลั่นกันอย่างนี้ก็เรียกว่า "**คนราคจริต**" คือหมายความว่า เรียกตามจริตที่มีมากกว่าจริตอย่างอื่น มิได้หมายความว่าเขามีฉะเพาะแต่จริตอย่างนั้นอย่างเดียว

อาการของคนมีจริตเหล่านี้ ที่เราเห็นกันอยู่ทั่วไป เช่น**คนราคจริต**มักพิถีพิถันกับความสวยงาม ไม่ยอมน้อยหน้าใครในเรื่องการแต่งตัว จะออกจากบ้านได้แต่ละทีต้องใช้เวลาแต่งตัวตั้งนาน ๆ, แม้คนยากคนจน ถ้าเป็นคนมีจริตนี้ ก็ยังมีแววว่าเป็นคนรักสวยรักงาม, **คนโทสจริต** มีอาการตรงกันข้ามกับคนราคจริต เรื่องการแต่งเนื้อแต่งตัวดูไม่ใช่เรื่องสำคัญอะไรเลย ผมไม่หวีเลยก็ไปไหน ๆ ได้ จะแต่งตัวกับเขาบ้างก็เพราะเกรงใจสังคมเท่านั้น, ใจร้อน อยากได้อะไรก็จะเอาให้ได้ในวันพรุ่ง,

คิดอะไรรวดเร็ว ความรู้สึกรุนแรง แต่ถ้าไปสดุดอะไรเข้าก็เลิกเอาง่าย ๆ กลายเป็นงอน, **คนโมหจริต** เป็นคนสะเพร่า ไม่รอบคอบ. ไม่ค่อยมีแนวความคิดที่จะเสนอคนอื่นคอยแต่ให้คนอื่นจูงร่ำไป. เขาว่าหนังดี ก็ว่าดีกับเขา เขาว่าละครดี ก็ว่าดีกับเขา. **คนวิตกจริต** เป็นคนเจ้าความคิด. ไม่ใช่คนช่างคิด แต่เป็นคนคิดมาก. เป็นเจ้าแห่งอารมณ์. จะกล้าจะกลัวก็ดูไม่เข้าท่า. เช่นบางคนเห็นคนอื่นพูดซุบซิบกันหน่อย ก็เอาไปคิดเป็นเรื่องเป็นราวว่าเขานินทาตน **คนสัทธาจริต** เท่าที่ข้าพเจ้าสังเกตดู รู้สึกว่าเป็นคนเอาความเชื่อออกหน้า. ลงได้เชื่อสิ่งใดแล้ว ก็เชื่ออย่างชนิดที่ว่าล่มหัวจมท้ายจริง ๆ และกล้าทำทุกสิ่งทุกอย่างเพื่อบูชาความเชื่อของตน. คนที่เชื่อว่าตนจะได้บัลลุผลบางอย่างด้วยการเผาตัวทั้งเป็นยอมสละชีวิตเผาตัวจริง ๆ อย่างที่มีเรื่องซึ่งท่านผู้ฟังก็คงเคยได้ทราบมาแล้วนั้นนั่นก็เป็นเรื่องของ คนสัทธาจริต, คนที่ทำบุญจนสิ้นเนื้อประดาตัว ก็คงอยู่ในจริตประเภท

นี้ด้วย, แม้คนที่ตื่นผู้วิเศษและของวิเศษต่างๆ ก็อยู่ในจริตนี้อีกเหมือนกัน, นี่เป็นความสังเกตของข้าพเจ้าเองซึ่งอาจไม่ตรงกับความเข้าใจของบางท่าน, เพราะนักอธิบายธรรมส่วนมาก มักจะกำหนดลักษณะของคนสัทธาจริตว่า "**เป็นคนเชื่อง่าย**" และบางท่านยังแถมอีกด้วยว่า "**เชื่อง่ายงมงาย**" ซึ่งลักษณะเชื่อง่าย หรือเชื่อง่ายงมงาย นั้น รู้สึกว่าน่าจะเป็นลักษณะของคนโมหจริตมากกว่า, เรื่องนี้ขอฝากให้ท่านผู้ฟังสังเกตข้อเท็จจริงต่อไป. **คนพุทธิจริต** เป็นคนชอบวิจารณ์เหตุผล, คนประเภทนี้ทำงานตามความรู้ ไม่ชอบทำงานตามอารมณ์, อาการที่เห็นได้ง่าย คือความรอบคอบและความฉลาด, เพราะความเป็นคนรอบคอบนั้นบางทีเราจะเห็นว่า คนประเภทนี้เป็นคนว่ายาก หรือชักจูงยาก, แต่ความจริงแล้วไม่ใช่คนว่ายาก เป็นแต่เขาต้องการเวลาสำหรับการพิจารณาเหตุผลในทุกสิ่ง ก่อนที่จะปลงใจเชื่อตามเท่านั้น การสั่งสอนและการมอบงานแก่คนพุทธิ

จริตต้องชี้แจงเหตุผลประกอบเสมอ และให้เวลาคิดแก่เขาเป็นห้วง ๆ จึงจะได้ผลดี.

จริตทั้ง ๖ นี้ เราอาจเรียกได้ว่าเป็นธาตุของจิตต์, แต่ไม่ใช่ธาตุดั้งเดิม เป็นธาตุจรมาผสม, เหมือนแตงกวาที่ดองในน้ำเกลือ นานเข้าก็เป็นแตงเค็ม รสเค็มนั้นไม่ใช่รสดั้งเดิมของแตงกวา แต่เป็นรสจรมาผสมภายหลัง.

อำนาจของจริต

ธรรมดาไฟ พื้นเพเดิมของมันจริง ๆ ก็คือเป็นแดนสร้านออกแห่งแสง แต่เมื่อเราเอากระจกสีแดงมาครอบเข้า ก็กลายเป็นไฟแดง เอากระจกสีเขียวมาครอบเข้า ก็กลายเป็นไฟเขียว, สีแดงสีเขียวนั้นไม่ใช่สีเดิมของไฟ เป็นเพียงสีที่จรมาบังแสงไฟภายหลัง, แต่ว่า แม้มันจะเป็นเพียงสีที่จรมา มันก็มีอิทธิพลเหนือแสงเดิมของไฟ คือสามารถแปรเปลี่ยนแสงไฟที่ฉายออกมานั้นให้เป็นแสงสีแดงสีเขียวไปด้วย, ไฟที่ถูกเปลี่ยนสีแล้วย่อมมีความหมายไปต่าง ๆ ได้อีกหลายประการ เช่นไฟซุ้มจราจรตามจตุรัสต่างๆ, นี่เป็นเรื่องของวัตถุภายนอก.

ความเป็นไประหว่างจิตต์กับจริตก็คล้ายกับเรื่องของไฟกับกระจกสีนั้นเอง, จิตต์เหมือนแสงเดิมของไฟจริตเหมือนกระจกสีต่าง ๆ จริตนั้นแม้จะเป็นเพียงธาตุจรมาภายหลัง แต่ก็มีอิทธิพลมาก สามารถบังคับจิตต์ให้สั่งการไปอย่างใดอย่างหนึ่งได้ ทั้งทางดีและทางชั่ว, คือ

เมื่อเกิดปัญหาที่จิตต์จะต้องตัดสินและสั่งการ จิตต์ก็จะต้องตัดสินและสั่งการคล้อยไปตามจริตของตนเสมอ.

การทำ การพูด การเขียน ของคนเรานั้น ล้วนแต่สำเร็จรูปขึ้นจากจริตของบุคคลผู้เป็นเจ้าของกิริยานั้นทั้งนั้น, ข้าพเจ้าเคยอ่านหนังสือของคนที่กลับจากต่างประเทศ เขียนเป็นทำนองบันทึกการเดินทาง หรือนำเที่ยว, เป็นเรื่องของคนสองคนที่ไปด้วยกัน แต่ต่างคนต่างเขียน, ฉะบับของท่านผู้หนึ่ง บรรยายหนักไปในทางพาชมร้านขายหนังสือ การแสดงปาฐกถาและสถาบันต่าง ๆ เกี่ยวกับการศึกษา ซึ่งเห็นได้ชัดว่าเขาเป็นผู้สนใจในเรื่องเหล่านี้ เพราะเป็นการบรรยายให้เห็นจริงจัง อย่างเอาการเอางาน, อีกฉบับหนึ่ง ท่านผู้แต่งหนักไปในทางชมสิ่งสวยงามในประเทศนั้น ๆ อย่างซ้ำ ๆ ซาก ๆ, ฉากการกินเลี้ยง ฉากการเต้นรำ ทุกครั้งทุกคราว ว่าไว้ไม่มีตกหล่นเลย, โดยเฉพาะตอนที่เกี่ยวกับสตรีเพศ ช่างเป็นเจ้ากี้เจ้าการจดจำเสียจริง ๆ

พรรณนาตั้งแต่ศีรษะถึงเท้าของสตรีแทบทุกคนที่ได้พบเห็น จนน่ารำคาญ, ที่ทำให้สงสัยก็มี คือตอนหนึ่ง ท่านผู้แต่งกล่าวถึงว่าตนกำลังเดินค้นหาบ้านของคนๆ หนึ่ง ขณะที่กำลังเดินหาอยู่นั้น ได้พบสุภาพสตรีคนหนึ่งเดินสวนทางมาท่านได้ถามสุภาพสตรีผู้นั้นถึงบ้านของผู้ที่ท่านต้องการ และสุภาพสตรีผู้นั้นก็ได้ตอบว่า ไม่ทราบแล้วก็เสร็จสิ้นกันไป, แต่ในเรื่องนั้น ท่านพรรณนาอย่างให้เห็นจริงเห็นจังกับสุภาพสตรีคนนี้ เกือบหนึ่งหน้ากระดาษ, ผมสีนั้น ตาสีนั้น อายุประมาณเท่านั้น เค้าหน้าเป็นอย่างนั้น เสื้อผ้าสีอย่างนั้น บอกไว้หมด จนกระทั่งชื่อของสุภาพสตรีผู้นั้น ก็บอกไว้ด้วย ไม่รู้ว่าเจอะกันแผล็บเดียวจะไปถามชื่อเขาได้อย่างไร ? บัดนี้ท่านผู้ฟังพอจะวินิจฉัยได้แล้วว่า ท่านผู้แต่งหนังสือทั้งสองนี้ ใครมีจริตชนิดไหน ?

จริตเป็นสิ่งสำคัญมาก เพราะอาจวาดวิถีชีวิตของบุคคลให้เป็นไปอย่างหนึ่งได้ ทั้งฝ่ายดี ทั้งฝ่ายเสีย,

คนเราแม้บางทีจะพยายามปกปิดมิดเม้ยน จริตของตนไว้ แสดงกิริยาอาการเสมือนว่าตนมีจริตอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งเรียกว่า "**ดัดจริต**" ก็คงไม่พ้นการสังเกตของท่านผู้รู้ไปได้, เพราะการกระทำย่อมจะพลั้งเข้าหาจริตเดิมของตนจนได้, เรื่องของจริตจึงมิใช่จะเพียงแต่เรียนรู้หรือฟังกันเล่นสนุก ๆ เท่านั้น, แต่เป็นเรื่องที่เราจะต้องคิด ต้องแก้.

ท่านอยากจะให้บุตรธิดา และคนในปกครองของท่านมีจริตอย่างไหน ใน ๖ อย่างนี้ ท่านจะต้องคำนึงถึงมูลเหตุให้เกิดจริต ๒ อย่าง คือ การอบรม ๑, การเสพคุ้น ๑, คือจะต้องให้เขาได้รับการอบรมจากสิ่งแวดล้อม และให้มีการเสพคุ้นกับอารมณ์ชนิดที่ท่านปรารถนานั้นเสมอ, สิ่งใดไม่ดีไม่งาม และไม่อยากให้เขาเป็นเช่นนั้น ก็จะต้องพยายามกีดกัน อย่าให้เขาได้พบได้เห็น หรือได้ยึดเอามาเป็นอารมณ์, เพราะจะทำให้จิตต์เกิดความเคยชิน, แม้เด็ก ๆ ที่ผู้ปกครองพาเข้า

ออกในเรือนจำบ่อย ๆ หรือได้รู้จักพบเห็นกับนักโทษที่อยู่ในเครื่องพันธนาการบ่อย ๆ จิตต์ของเด็กนั้นก็จะทรามลงได้ นานเข้าเขาจะเห็นการเป็นนักโทษเป็นของธรรมดา ไม่น่าเกลียดน่ากลัวอะไรเลย.

ประโยชน์แห่งการศึกษาจริต

การศึกษาเรื่องจริต มิใช่จะยุติอยู่เพียงการเรียนรู้ตามตำราเท่านั้น แต่หากเป็นงานที่เราควรจะกระทำคืบหน้าต่อไป ถึงคั่นสังเกตข้อเท็จจริงด้วยตนเอง และใช้ผลแห่งการสังเกตนั้น ให้เป็นประโยชน์แก่ชีวิตและธุรกิจของเรา, เริ่มต้น ท่านควรสังเกตตัวท่านเองก่อน ว่าท่านมีจริตอะไรเป็นเจ้าเรือน, คั่นที่สอง ท่านควรจะหัดสังเกตคนอื่น ซึ่งจะเริ่มแต่คู่ครองของท่าน บุตร ธิดา คนใช้ ผู้บังคับบัญชา ผู้ใต้บังคับบัญชา ตลอดจนทุกคนที่ท่านได้พบเห็น ไม่ว่าจะเป็นเด็กกระเป๋ารถเมล์หรือกรรมกร, ท่านจะรู้สึกว่า การสังเกตจริตเป็นงานที่สนุก, และไม่ใช่สนุกเปล่า ๆ ได้ประโยชน์ด้วย, คนที่ฉลาดในเรื่องจริต จะเป็นผู้มีสมรรถภาพพิเศษในเรื่องต่าง ๆ เช่น :—

๑. **การครองใจคน** อาทิ สามีครองใจภรรยา ภรรยาครองใจสามี ผู้ใหญ่ครองใจผู้น้อย ผู้น้อยครอง

ใจผู้ใหญ่ มิตรครองใจมิตร เหล่านี้ เป็นเรื่องจำเป็นที่จะต้องคำนึงถึงจริตของเราให้มาก และ **รู้จักโอนอ่อนผ่อนตาม** พ่อบ้านบางคนชอบเคี่ยวเข็ญเอากับแม่บ้านจะให้เป็นอย่างนั้น จะให้ได้อย่างนี้ ครั้นไม่ได้ก็ขัดใจถึงกับทะเลาะกันก็มี, เช่นพ่อบ้านเป็นคนราคจริตอยากจะจัดห้องรับแขกและสิ่งของในบ้าน ให้เป็นระเบียบสวยงามอยู่เสมอ แต่แม่บ้านเป็นคนโทสจริตทำอย่างนั้นให้ไม่ได้เสมอไป ก็ขัดใจ, หรือพ่อบ้านเป็นคนโทสจริต ทำอะไรรวดเร็ว ใจร้อน แต่แม่บ้านเป็นคนราคจริต พิถีพิถันกับความสวยงาม กว่าจะออกจากบ้านได้แต่ละที ต้องแต่งตัวตั้งเกือบชั่วโมงฝ่ายพ่อบ้านต้องรอคอยด้วยจิตต์ใจอันงุ่นง่าน, นี่เป็นเรื่องของการไม่รู้จริตของกัน และไม่รู้จักโอนอ่อนผ่อนตาม จึงเกิดความขัดใจงุ่นง่าน, แต่ถ้ารู้จริตของกันเสียแล้ว การให้อภัยก็จะเกิดขึ้น จิตต์ใจก็สบาย อีกฝ่ายหนึ่งก็จะรักด้วย. ผู้ใหญ่ที่ปกครองผู้น้อยด้วยการโอน

อ่อนผ่อนตามจริตของเขาบ้าง แทนที่จะเกณฑ์ให้ได้ตามใจตนฝ่ายเดียว จะได้ทั้งงานและความเคารพรักภักดีจากผู้น้อยอย่างเกินคาด, แม้ผู้น้อยจะครองใจผู้ใหญ่ก็ต้องรู้จริตของผู้ใหญ่ และเข้าใจโอนอ่อนผ่อนตามจึงจะเป็นผลดี, การโอนอ่อนผ่อนตามจริตที่ว่านี้ ไม่ใช่การประจบสอพลอ แต่เป็นการฟอร์มสิ่งแวดล้อมให้เข้ากับจริตของผู้อื่นด้วยความฉลาดของตน โดยมิให้เสียหายแก่งานเลย.

แม้การลงโทษผู้น้อย ก็ต้องให้ควรแก่จริต จึงจะได้ผล คือให้เขากลับตัวได้, เช่นคนราคจริต การลงโทษเพียงแต่ให้ได้รับความอับอายเท่านั้น เขาก็จะรู้สึกเข็ดหลาบพอดูแล้ว.

๒. **การมอบงาน** ตามธรรมดาคนเราถ้าได้ทำงานเหมาะกับจริต ย่อมรู้สึกสนุกกับงาน ลืมเหนื่อยลืมหิว, เพราะฉะนั้น ถ้าผู้ใหญ่มอบงานให้ผู้น้อย ให้เหมาะกับจริตของผู้รับมอบ ย่อมได้ผลดีกว่าการมอบ

งานโดยไม่คำนึงถึงจริตของเขา, เพราะถ้าเขาได้งานที่เหมาะกับจริต ความรักงาน (ฉันทะ) จะเกิดขึ้นในจิตต์ของเขา เมื่อฉันทะเกิดขึ้นแล้ว ความพากเพียร (วิริยะ) ความใส่ใจ (จิตตะ) และความพินิจพิเคราะห์ (วิมังสา) ย่อมจะเกิดขึ้นเอง, ทำให้งานนั้นสำเร็จลุล่วงไปโดยเร็ว และได้ผลดีเกินคาด, ประการสำคัญนอกจากท่านจะได้งานแล้ว ท่านจะได้ความรักใคร่จากผู้ที่ทำงานนั้นอีกด้วย, พูดง่าย ๆ คือ ได้ทั้งงาน ได้ทั้งคน, ข้าพเจ้าเคยเห็นคนราคจริตคนหนึ่ง เป็นนายทหาร แสดงความพูมใจของตนเองให้ข้าพเจ้าฟังอย่างซ้ำ ๆ ซาก ๆ ในการที่ครั้งหนึ่งท่านผู้บัญชาการกองพล มอบให้เขาเป็นหัวหน้ากองตบแต่งสถานที่ ในงานรื่นเริงอย่างหนึ่ง ในทำนองว่าท่านผู้บัญชาการได้เมตตากรุณาเขามากทีเดียว ที่ได้มอบงานนี้ให้เขาทำ ซึ่งความจริงเขาได้รับความเหน็ดเหนื่อยกับงานนั้นมาก แต่เขาไม่คำนึงถึง กลับรักผู้ใช้ให้ทำงานเสียอีก การมอบ

งานเหมาะกับจริตของผู้ทำ ได้ผลอย่างนี้. แต่การมอบงานโดยไม่คำนึงถึงจริตของผู้ทำ จะได้ผลลดหย่อนลงจากที่กล่าวแล้ว บางทีได้งานแต่เสียคน บางทีได้คนแต่เสียงาน.

๓. **การอบรมสั่งสอน** ก็มีส่วนเกี่ยวข้องกับจริตอยู่มากเหมือนกัน, พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงประสพความสำเร็จอย่างใหญ่ยิ่ง ในการอบรมสั่งสอนเวไนยสัตว์ ทรงสามารถทำให้ผู้รับการอบรมสั่งสอนได้บรรลุมรรคผล ด้วยพระโอวาทเพียงสั้น ๆเป็นที่น่าอัศจรรย์ ทั้งนี้ก็เพราะพระองค์มีพระปรีชาญาณอันวิเศษ สามารถหยั่งรู้จริตของผู้ที่พระองค์จะทำการอบรมสั่งสอน แล้วทรงยักย้ายพระธรรมเทศนา ให้เหมาะสมกับจริตของผู้นั้น ข้อนี้เป็นเหตุหนึ่ง ที่ทำให้การแสดงธรรมของพระองค์บังเกิดผลอย่างเกินคาด. และวิธีการดังกล่าวนี้ก็เป็นวิธีการอันสำคัญยิ่ง ในการบอกกัมมัฏฐาน ของพระอาจารย์ผู้บอกกัมมัฏฐาน ทั้งในสมัยที่พระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่ และสมัยต่อมา.

แม้ในการอบรมสั่งสอน ซึ่งเรากระทำกันอยู่ทั่วไป เช่นมารดาบิดาอบรมสั่งสอนบุตรธิดา ครูอบรมสั่งสอนศิษย์ และผู้บังคับบัญชาอบรมสั่งสอนผู้อยู่ใต้บังคับบัญชา เหล่านี้ ถ้าผู้ให้การอบรมสั่งสอนได้คำนึงถึงจริตของผู้รับอบรม และรู้จักปรุงวิธีการให้เหมาะสม ก็จะบังเกิดผลดีเป็นพิเศษ, ยกตัวอย่าง มีคน ๆ หนึ่งเวลาพูดชอบเลิกคิ้ว ซึ่งเป็นมารยาทที่ผู้ใหญ่ถือกันว่าไม่ดี ถ้าท่านจะอบรมหรือสอนให้เขาเลิกประพฤติเช่นนั้น ท่านจะพูดอย่างไร ? ทางที่ดีท่านจะต้องสังเกตดูว่า คน ๆ นั้นเป็นคนจริตอะไร ? รู้จริตของเขาแล้ว จึงพูดให้เหมาะกับจริตนั้น คือถ้าเป็นคนราคจริต ท่านก็ควรจะพูดในทำนองว่า "**คุณเป็นคนหน้าตาหมดจดดี ถ้าไม่เลิกคิ้วเสียได้ ก็จะเป็นคนมีเสน่ห์น่ารักไม่ใช่น้อย**", แต่ถ้าคนนั้นเป็นคนโทสจริต ท่านก็ควรจะปรุงคำพูดเสียใหม่ ในทำนองว่า "**คุณเป็นคนมีท่าทางสง่าดี ถ้าไม่เลิกคิ้วเสียได้ ก็จะเพิ่ม**

ลักษณะเด็ดขาดไม่ใช่น้อยทีเดียว", ด้วยการปรุงคำพูดเพียงเท่านี้ จะทำให้จิตต์ของผู้ได้รับอบรมแช่มชื่นเบิกบาน และน้อมรับคำอบรมสั่งสอนด้วยความเต็มใจ ทั้งจะรู้สึกขอบคุณผู้ให้การอบรมสั่งสอนด้วย, เท่าที่ข้าพเจ้าสังเกตมาเป็นเวลานาน รู้สึกว่าการอบรมซึ่งกระทำเป็นส่วนรวม เช่นอบรมทหารครั้งละ ๔๐๐–๕๐๐ คน ได้ผลน้อยกว่าการอบรมเป็นรายบุคคล หรือการอบรมเป็นส่วนย่อย ๆ, เพราะการอบรมส่วนย่อยเราสามารถทำการอบรมให้เหมาะกับจริตได้ ดังกล่าวแล้ว.

๔. **การติดต่อ** คือการเจรจาเกี่ยวกับธุรกิจต่าง ๆ การโฆษณา การขอความช่วยเหลือ การขอความร่วมมือ ตั้งแต่งานส่วนน้อยจนถึงงานส่วนใหญ่ ถ้าผู้เจรจาฉลาดในเรื่องจริตของผู้ที่ตนติดต่อด้วย แล้วดำเนินวิธีการเจรจาให้คล้อยไปตามจริตของเขา การเจรจาก็จะบังเกิดผลดีเป็นพิเศษ, ในกรณีสำคัญ ถ้าเราจะต้อง

ส่งคนไปเจรจา เช่นการส่งทูตไปเจรจาการเมือง เราก็จะต้องพยายามศึกษาดูก่อนว่า ผู้ที่เราจะเจรจาด้วยนั้นมีจริตอย่างไร แล้วเลือกเฟ้นหาคนที่มีจริตสอดคล้องกันส่งไปเป็นทูต การเจรจาจึงจะได้ผลมาก.

มิใช่แต่การเจรจาขอร้องเท่านั้น ที่เราจะต้องอาศัยการสังเกตจริตเข้าประกอบด้วย, ในเชิงการต่อสู้ เราก็จะต้องคำนึงถึงจริตของฝ่ายตรงข้ามด้วยเหมือนกัน, นักโต้วาทีที่เป็นคนราคจริต พอถูกฝ่ายตรงข้ามพูดให้ได้อาย ก็หมดท่า, และโดยวิธีการเดียวกัน นักเล่นหมากรุกที่เป็นคนโทสจริต พอถูกฝ่ายตรงข้ามยุให้โกรธก็เสียหลัก, คนโมหจริต พอถูกใครใช้ลิ้นลวงให้เคลิบเคลิ้ม ก็จะกลายเป็นคนไม่มีจิตต์ใจเป็นของตัวเอง.

ข้าพเจ้ารู้สึกว่า การศึกษาเรื่องจริตเป็นงานที่มีประโยชน์มาก ไม่ว่าเราจะอยู่ในฐานะอย่างไร, ผู้บังคับบัญชา ควรจะต้องรู้จริตของผู้ใต้บังคับบัญชา, ครู ควรจะรู้จริตของนักเรียนในชั้น, หมอ ควรจะรู้จริตของ

คนไข้ของตน, พ่อค้า ก็ควรจะรู้จริตของลูกค้า, นักธุรกิจ ควรจะรู้จริตของผู้ที่ตนจะติดต่อ, ฯลฯ เพราะ **การรู้จริตแล้วรู้จักโอนอ่อนผ่อนตาม** ย่อมช่วยให้บังเกิดความสำเร็จขึ้นแก่งานนั้น ๆ ไม่ใช่น้อยเลย.

วิธีสังเกตจริต

ข้าพเจ้าได้บรรยายถึงประโยชน์ของการสังเกตจริตมาพอสมควรแล้ว คงจะทำให้ท่านผู้ฟังหลายท่านนึกถามอยู่ในใจว่า แล้วเราจะรู้ได้อย่างไรว่า ใครมีจริตอย่างไหน ? ซึ่งเป็นคำถามที่ข้าพเจ้าจะได้ตอบให้ทราบในลำดับต่อไปนี้

การสังเกตจริตนั้น คัมภีร์วิสุทธิมรรคแสดงหลักสังเกตไว้ ๕ อย่าง เป็นคาถาดังนี้ ;–

"อิริยาปถโต กิจฺจา โภชนา ทสฺสนาทิโต
ธมฺมปฺปวตฺติโต เจว จริยาโย วิภาวเย"

แปลว่า "(บัณฑิต) พึงทราบจริยา (จริต) ทั้งหลายจาก :–

(๑) อิริยาบถ
(๒) การทำงาน
(๓) การกิน
(๔) การดู
และ (๕) ธรรมที่เขาประพฤติ"

ในที่มาแห่งเดียวกันนี้ ท่านได้พรรณนาวิธีสังเกตจริตตามหลักทั้ง ๕ นี้ไว้อย่างละเอียด, แต่ข้าพเจ้าเห็นว่า ถ้าจะนำมากล่าวไว้ในที่นี้ทั้งหมด เกรงจะเกิดความฟั่นเฝือแก่ท่านผู้ฟัง จึงขอเก็บใจความมาบรรยายพอเป็นทางพิจารณาดังนี้

๑. สังเกตจากอิริยาบถ

อิริยาบถ คือการเคลื่อนไหวร่างกาย เป็นทางหนึ่งที่เราจะสังเกตจริตของผู้เป็นเจ้าของอิริยาบถ นั้นได้, การสังเกตจากอิริยาบถนี้ ท่านแสดงไว้ ๓ ทาง คือ ;—

ก. การไปตามปกติ

คนราคจริต ไปอย่างแช่มช้อย, ค่อย ๆ ยกเท้าวางเท้า, รอยเท้าเว้าแหว่ง.

คนโทสจริต เดินจิกปลายเท้า, ยกเท้าวางเท้าเร็ว, รอยเท้าจิกปลาย.

คนโมหจริต ไปอย่างงมงาย, เวลายกเท้าวางเท้าคล้าย ๆ สั่น, รอยเท้าจิกทั้งปลายและส้น.

การสังเกตจริตจากการไปนี้ จะสังเกตได้เฉะเพาะการไปตามปกติเท่านั้น ถ้าเขาไปโดยมีเหตุผิดปกติ เช่น รีบหนีฝน หรือทหารเดินในแถวตามระเบียบ ก็สังเกตจริตไม่ได้.

ข. การยืน-การนั่ง

คนราคจริต ยืน หรือนั่ง น่าดู, มีอาการลมุนละม่อม.

คนโทสจริต ยืน หรือนั่ง แสดงอาการกระด้าง, (จะเข้าลักษณะที่คนชอบพูดกันว่า "**ยืนเบ่ง**" นั้นกระมัง ?)

คนโมหจริต ยืน หรือนั่ง บ่งเซ่อ เหม่อ ๆ ลอย ๆ.

ค. การนอน

คนราคจริต นอนอย่างไม่รีบร้อน, ปูที่นอนเรียบร้อยแล้วจึงค่อย ๆ นอนลง, วางอวัยวะส่วนต่าง ๆ ไว้เรียบร้อย, นอนอยู่ในอาการน่าดู, เมื่อถูกปลุกค่อย ๆ ให้คำตอบเหมือนกับไม่เต็มใจ.

คนโทสจริต นอนอย่างรีบร้อน, จัดที่นอนตามมีตามได้ (ไม่พิถีพิถัน) แล้วก็ทิ้งตัวลงนอน, ทิ้งอวัยวะเกะกะ, พอถูกปลุกก็ตื่นเร็ว ให้คำตอบอย่างเดือด ๆ.

คนโมหจริต จัดที่นอนไม่เรียบร้อย, นอนขว้าง (คือเวลากำลังหลับมือเท้าเหวี่ยงเกะกะไปโดยไม่รู้ตัว), ส่วนมากนอนคว่ำหน้า, พอถูกปลุก ก็ทำอาการกระบิดกระบวน (ขี้เซา) ลุกช้า.

การเปลี่ยนอิริยาบทของคนสัทธาจริต ก็เหมือนกับคนราคจริต, ของคนพุทธิจริตเหมือนกับคนโทสจริต, ของคนวิตกจริตเหมือนกับคนโมหจริต.

๒. สังเกตจากการทำงาน

ท่านแสดงงานที่จะสังเกตไว้อย่างเดียว คือการปัดกวาด ซึ่งมีลักษณะแตกต่างกันดังนี้ :–

คนราคจริต จับไม้กวาดค่อย ๆ, กวาดอย่างไม่รีบร้อน, กวาดเตียนดี ละเอียดละออ, ปูเครื่องปูลาดเรียบร้อย สะอาดหมดจด.

คนโทสจริต กำไม้กวาดแน่น, กวาดเร็ว ฝุ่นฟุ้ง, ทำเสียงโครมคราม, สะอาดเป็นหย่อม ๆ.

คนโมหจริต จับไม้กวาดหลวม ๆ, ไม่ถี่ถ้วน, เอาดีไม่ได้ ทำงานหยาบ.

ที่กล่าวนี้ ท่านแสดงแต่เพียงการปัดกวาดอย่างเดียว พอให้เห็นเป็นตัวอย่าง, ถึงการทำงานอย่างอื่นก็พึงสังเกตอนุโลมตามนี้ เช่นถ้าเป็นพระภิกษุ จะสังเกตจากการครองจีวรของท่านก็ได้ พระภิกษุที่มีราคจริต ครองจีวรไม่รัดตัวแน่นเกินไป ไม่หลวมเกินไป เรียบร้อยน่าชม, พระภิกษุที่มีโทสจริต หมุน

ลูกบวบจีวรรัดตัวจนแน่น ไม่สู้เรียบร้อย เพราะความมักง่าย ใจร้อน, ฝ่ายพระภิกษุที่มีโมหจริตครองจีวรหลวม พะเยิบพะยาบ. แม้การจัดบริขารตลอดจนเสนาสนะที่อยู่ ก็พอสังเกตจริตได้ทั้งนั้น.

สำหรับคฤหัสถ์ เราก็อาจสังเกตได้จากงานต่าง ๆ ที่เขาทำ, ถ้าท่านไปติดต่อกับใครในสำนักงาน ท่านก็ควรจะดูโต๊ะทำงานของเขา, ถ้าโต๊ะทำงานสะอาด หนังสือและเครื่องใช้ต่าง ๆ วางไว้อย่างเป็นระเบียบ ไม่ว่าจะมีของมากหรือน้อย นั่นเป็นเครื่องส่อให้เราเห็นว่าเจ้าของโต๊ะนั้นเป็นคนราคจริต, เข้าบ้านใดเพียงแต่เห็นผ้าที่เขาตากไว้ตามราว บางทีเราอาจสังเกตได้เหมือนกัน ว่าผู้ตากผ้านั้นมีจริตอย่างไหน, คนราคจริตมักจะตากได้เรียบร้อย เหมาะกับรูปและส่วนของผ้า ส่วนคนโทสจริต มักจะสักแต่ว่าคลี่ ๆ พาดไว้พอให้แห้งได้เท่านั้น ชายผ้าหรือมุมผ้าจะโย้เย้ไปอย่างไรช่างมัน, การพับผ้าหรือพับกระดาษ ก็อนุโลมกับการ

ตากผ้านี้, สิ่งที่จะสังเกตได้ง่ายและไม่ค่อยผิด ยังมีอีกมาก เช่นการจัดธนบัตรใส่กระเป๋า การจัดของบรรจุกระเป๋าเดินทาง การจัดของใส่ลิ้นชักโต๊ะทำงาน การพับจดหมายใส่ซอง และอื่น ๆ อีก, นี่เป็นข้อที่ข้าพเจ้าได้อาศัยสังเกตมาด้วยตนเองแล้ว, แต่อย่าลืมว่า เราต้องสังเกตจากการทำงานตามปกติของเขาจึงจะรู้ความจริง.

สรุปได้ว่า **คนราคจริต** ทำงานละเอียดละออน่าดูน่าชม ทำได้เรียบร้อย และเสมอต้นเสมอปลาย, **คนโทสจริต** ทำงานรวดเร็ว ขึงขัง ไม่ย่อท้อ, **คนโมห-จริต** ทำงานไม่ละเอียด คั่งค้าง ไม่สม่ำเสมอและไม่ค่อยเสร็จ,

การทำงานของคนสัทธาจริต ก็เหมือนกับคนราคจริต, ของคนพุทธิจริต เหมือนกับของคนโทสจริต, ของคนวิตกจริต เหมือนของคนโทสจริต, ของคนวิตกจริต เหมือนกับของคนโมหจริต.

๓. สังเกตจากการกิน

คนราคจริต ชอบอาหารชนิดที่มีรสอร่อยสนิท คือรสไม่จัด, ทำคำข้าวกลมกล่อมพอดี ๆ ไม่เล็กเกินไปหรือโตเกินไป, ชอบลิ้มรสแปลก ๆ, ไม่รีบร้อน ได้อาหารถูกปากอย่างเดียวเท่านั้นก็พอใจแล้ว.

คนโทสจริต ชอบของหยาบ ๆ เปรี้ยว ๆ (รสจัด), บรรจุคำข้าวเต็มปาก, รีบร้อนกินเร็ว, ถ้ามีอาหารที่ไม่ถูกใจอย่างเดียวเท่านั้น ก็พาลโกรธ, ข้าพเจ้าเคยสังเกตเห็นคนโทสจริตหลายคน ที่มีความรู้สึกตรงกันในเรื่องการกิน คือชอบของสดคาว เช่นกุ้งพล่าปลายำหรือลาบ ที่ว่าชอบในที่นี้คือโปรดปรานจริง ๆ.

คนโมหจริต ชอบรสอาหารไม่แน่นอน, ทำคำข้าวไม่เรียบร้อย ทำคำเล็ก ๆ, เมล็ดข้าวตกเรี่ยราด, ปากเลอะ, กินอย่างใจลอย.

เรื่องการสังเกตจริตจากการกินนี้ บางทีจะช่วยแก้ความหนักใจของท่านสุภาพสตรีที่เป็นแม่บ้านได้บ้าง

กระมัง? เพราะแม่บ้านส่วนมาก มักจะหนักใจในปัญหาเรื่องการปรุงอาหารให้ถูกปากพ่อบ้าน. และฝ่ายพ่อบ้านก็ ไม่ควรเกณฑ์ให้ได้ตามจริตของตนเสมอ ซึ่งจะกลายเป็นคนเลี้ยงยาก เอาใจยาก จนแม่บ้านอ่อนอกอ่อนใจ.

การกินของคนสัทธาจริต ก็เหมือนกับของคนราคจริต, ของคนพุทธิจริต เหมือนกับของคนโทสจริต, ของคนวิตกจริต เหมือนกับของคนโมหจริต.

๔. สังเกตจากการดู

การดูในที่นี้ หมายถึงการดูสิ่งต่าง ๆ เช่น ดูคน ดูสัตว์ ดูวิวต่าง ๆ ดูรูปภาพ และอื่น ๆ, และขอให้ทราบว่า สิ่งที่เห็นด้วยตาทั้งหมด รวมเรียกว่ารูปในที่นี้.

คนราคจริต เห็นรูปที่น่ารักนิด ๆ หน่อย ๆ ก็เพ่งมอง (ดูอย่างสนใจ) เหมือนกับเกิดความพิศวงเอา

จริง ๆ จัง ๆ ติดใจในคุณภาพแม้นิดเดียวที่มีอยู่ในรูปนั้น, แม้จะมีข้อบกพร่องอยู่บ้าง ก็ไม่ถือสา ถึงรูปนั้นจะผ่านเลยไปแล้ว ก็ยังไม่ยอมลดละ ยังตามดูอีก อย่างที่เรียกว่าชะเง้อมอง บางทีถึงกับกลับหลังหันมอง หรือเดินตามดูจริง ๆ ก็มี.

คนโทสจริต เห็นรูปที่ไม่ชอบใจนิดเดียว ก็หงุดหงิดใจไม่อยากดู ดูได้ไม่นาน, ถ้ามีข้อบกพร่องเพียงนิดหน่อยอยู่ในรูปนั้น ก็ขัดใจ ไม่สนใจในความดีของรูปนั้น ซึ่งแม้จะมีอยู่, ถึงรูปนั้นจะผ่านเลยไปแล้วก็ชั่งไม่รู้สึกเสียดาย.

คนโมหจริต เห็นรูปอย่างใดอย่างหนึ่งก็แล้วแต่คนหนุนข้าง คนอื่นเขาติก็พลอยติกับเขา เขาชมก็พลอยชมกับเขาด้วย เนื้อแท้ของตนเองเป็นคนเฉย ๆ เพราะซึม.

ในเรื่องการสังเกตจริตจากการดูนี้ ถ้าท่านมีคนในปกครองจำนวนมาก ๆ เช่นนักเรียน หรือทหาร,

ลองพาไปชมอะไรพร้อมกันหลาย ๆ คน เช่นชมภาพในวัดพระแก้ว แล้วสังเกตดูโดยไม่ให้เขารู้ตัว, ท่านจะเห็นว่า ในจำนวนนักเรียนหรือทหารเหล่านั้น มีความสนใจในการดูไม่เท่ากัน ซึ่งเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับจริตของเขา.

การดูของคนสัทธาจริต ก็เหมือนของคนราคจริต, ของคนพุทธิจริต เหมือนของคนโทสจริต, ของคนวิตกจริต เหมือนของคนโมหจริต.

๕. สังเกตจากธรรมที่เขาประพฤติ

คำว่า **ธรรม** ในที่นี้ ขอให้เข้าใจว่า หมายถึงปกตินิสสัย หรือสภาพจิตต์ใจ สังเกตตามที่ท่านแสดงไว้ในวิสุทธิมรรค เป็นเรื่องของกิเลสเสียทั้งนั้น คือ ;—

คนราคจริต มีกิเลสเหล่านี้มาก คือ เจ้าเล่ห์, โอ้อวด, ถือตัว ปรารถนาลามก, มักมาก, ไม่สันโดษ, แง่งอน, อ่อนแอ.

คนโทสจริต มีกิเลสเหล่านี้มาก คือ โกรธ, ผูกโกรธ (ไม่ค่อยจะให้อภัยแก่คนอื่น), หลู่คุณท่าน, ตีเสมอ, ริษยา (เห็นคนอื่นได้ดี รู้สึกไม่สบายใจ).

คนโมหจริต มีกิเลสเหล่านี้มาก คือ ง่วงเหงา, หดหู่, เคลิบเคลิ้ม, ฟุ้งซ่าน, ลังเล สงสัย, คล้อยตาม, เปลื้องยาก (อบรม-แนะนำให้ดียาก).

คนวิตกจริต มีกิเลสเหล่านี้มาก คือ พูดพร่ำ, ชอบคลุกคลีกับหมู่, กลางคืนชอบคิดวางโครงการ แต่ถึงกลางวันเข้าจริงงานไม่ทำ ชอบพลุกพล่านไปทางโน้นทางนี้, ชอบเปลี่ยนงาน.

คนสัทธาจริต ชอบเลื่อมใสในสิ่งต่าง ๆ, ลงได้เลื่อมใสในสิ่งใดแล้ว ก็อาจยอมสละทุกสิ่งทุกอย่างบูชาสิ่งนั้น.

คนพุทธิจริต มีกิเลสเหล่านี้มาก คือ เป็นคนว่าง่ายสอนง่าย, เลือกคบแต่คนดี, รู้ประมาณในการกินอาหาร, ไม่เผอเรอ, (มีสติสัมปชัญญะ), เศร้าสลดใจในสิ่งที่ควรเศร้า แล้วทำความเพียร.

การสังเกตจริตจากธรรมที่ประพฤตินี้ ออกจะยากสักหน่อย เพราะคนที่ได้รับการอบรมทางธรรมแล้ว มักจะอาศัยพระธรรมเป็นเครื่องบังคับจิตต์ของตนมิให้แสดงอาการไม่ดีไม่งามออกมาภายนอก, แต่อย่างไรก็ตาม อาการที่ว่ามานี้ก็ยังคุดอยู่ภายในนั่นเอง (เว้นแต่ท่านผู้ละกิเลสได้แล้ว) เรื่องเหล่านี้คนอื่นไม่รู้แต่ตัวเองก็รู้, ท่านพระเถระผู้ใหญ่รูปหนึ่ง เคยปรารภให้ข้าพเจ้าฟังว่า ท่านมีความริษยาอยู่ใน จิตต์ของท่าน แก้ไม่หาย คือพอเห็นคนอื่นได้ดี หรือทำความดีอะไร จิตต์ของท่านจะรู้สึกไม่ชอบขึ้นมาทันทีทั้ง ๆ ที่ท่านเองไม่มีส่วนได้ส่วนเสีย หรือมีส่วนแข่งดีอะไรกับคนนั้นเลย แต่ความไม่พอใจที่ว่านี้ เกิดขึ้นแวบเดียว ในวาระแรกที่ได้เห็นได้ฟังความดีของคนอื่นเท่านั้น แล้วก็ดับหายไป ความมุทิตาก็เกิดขึ้นแทน อาการอย่างนี้มีอยู่ในคนโทสจริต ต้องสังเกตตนเองให้ดี จึงจะรู้ เพราะมันคุดอยู่ข้างใน.

วิธีสังเกตจริตจากอิริยาบท สังเกตจากการทำงาน สังเกตจากการกิน และสังเกตจากการดู สี่อย่างนี้ท่านแสดงไว้เฉะเพาะเรื่องของราคจริต โทสจริต และโมหจริต เท่านั้น ส่วนจริตอีก ๓ อย่างมิได้แสดงไว้, เพราะจริตทั้ง ๖ อย่างนั้น เมื่อจัดเป็นพวกแล้วก็มี ๓ พวก ตามอาการที่เป็นไปคล้ายคลึงกัน ดังนี้:—

ราคจริต เป็นพวกเดียวกับ **สัทธาจริต**
โทสจริต ,, ,, **พุทธิจริต**
โมหจริต ,, ,, **วิตกจริต**

เพราะฉะนั้น การเปลี่ยนอิริยาบถ การทำงาน การการกิน, และการดู ของคนสัทธาจริต ก็เหมือนของราคจริต, ของคนพุทธิจริต ก็เหมือนกับของคนโทสจริต, ของคนวิตกจริต ก็เหมือนกับของคนโมหจริต เว้นแต่ธรรมที่เขาประพฤติเท่านั้น ที่แตกต่างกันเป็น ๖ อย่างดังกล่าวแล้ว,

วิธีสังเกตจริต ที่ข้าพเจ้านำมากล่าวนี้ทั้งหมด ข้าพเจ้าเก็บใจความจากคัมภีร์วิสุทธิมรรค มาแสดง

ประกอบกับวิธีสังเกตของข้าพเจ้าเอง ซึ่งเคยใช้มาแล้ว บ้างเล็กน้อย.

สรุปแล้ว เรื่องจริตนี้เป็นเรื่องสำคัญมาก อาจวาดชีวิตของคนเราให้เป็นไปอย่างใดอย่างหนึ่งได้ ทั้งทางดีทางเสีย, ถ้าท่านอยากให้อนุชนของท่านมีจริตอย่างไหน ท่านก็จะต้องจัดที่เหตุ ๒ อย่าง คือ การอบรมกับ การเสพคุ้น, หมายความว่า จะต้องสร้างสิ่งแวดล้อมและสร้างแนวคิดให้เขา ให้เหมาะสมกับความต้องการของท่าน.

ตอนที่ ๕ ภวังค์

จิตต์เข้าภวังค์

ขณะทำงาน ผู้บังคับบัญชา ก็สั่งให้ผู้ใต้บังคับบัญชาเคลื่อนไหวไปตามคำสั่ง ครั้นทำไป ๆ ผู้ใต้บังคับบัญชาเหน็ดเหนื่อย (หรือเจ็บป่วยล้มตายลง) ทำงานต่อไปไม่ไหว นายก็สั่งให้หยุดงาน ผู้ใต้บังคับบัญชาก็ได้พักผ่อน, นายเองก็เลิกทำหน้าที่สั่ง กลับจากที่ทำงานไปบ้าน แล้วพักผ่อนตามสบาย นี้คือเรื่องของคน ๆ หนึ่ง.

จิตต์ของเราก็เหมือนกัน วันหนึ่ง ๆ จิตต์เริ่มทำงานก่อนอวัยวะทุกส่วน สังเกตดูตามปกติ ตาเป็นผู้เอาการเอางานมากที่สุด เคร่งครัดต่อหน้าที่ตั้งแต่เช้าจนเข้านอน งานของตาสัมพันธ์กับงานของอวัยวะอื่น ๆ แทบทั้งหมด, แต่จิตต์ก็ต้องเคร่งเครียดอยู่กับงาน ยิ่ง

กว่าตาอีกหลายเท่า, สังเกตดูตอนตื่นนอนเวลาเช้า จิตต์ตื่นก่อนอวัยวะทั้งปวง แล้วก็เริ่มทำงานคือคิดอะไร ๆ ตั้งแต่ยังไม่ลืมตา คิดไป ๆ พอสมควรแล้ว จึงบังคับตาให้เริ่มเปิดทำงาน คือลืมตาขึ้น ถัดจากนั้น จึงบังคับร่างกายให้ลุกจากที่นอน แล้วสั่งงานแก่อวัยวะอื่น ๆ ต่อไป จนตลอดวัน, ครั้นทำงานนาน ๆ เข้า อวัยวะทั้งหลายก็พ่ายต่องาน คือหมดกำลังที่จะทำงานต่อไป จิตต์ก็สั่งปูนบำเหน็ดเป็นข้าวต้มหรือข้าวสวยแก่ร่างกายตามสมควร แล้วให้ร่างกายพัก, ส่วนจิตต์เองจะพักหลังอวัยวะอื่น ๆ, ถ้ามีอวัยวะส่วนใดยังสู้งานอยู่ จิตต์ก็ยังสู้ เช่นเหยียดกายอยู่บนที่นอนแล้ว แต่ตายังไม่หลับ จิตต์ก็จะยังไม่ยอมพัก, แม้หนังตาปิดลงแสดงว่าตาได้เลิกทำงานแล้ว ถึงกระนั้นจิตต์ก็ยังไม่หยุดงานทีเดียว ยังมีการคิดคำนึงต่อไปอีกตามสมควร, แล้วจึงค่อย ๆ ระงับอาการคือ:—

– **หยุดรู้ตามทวาร**

– **หยุดรับ**

– **หยุดจำ**

– **หยุดคิด**

ตอนต่อไปนี้ ถ้าได้อบรมธรรมะอยู่ ก็จะเหลืออยู่แต่ภาวะเดิม คือ รู้ แต่ไม่มีเรื่อง ไม่มีอารมณ์ ไม่มีอาการ, ส่วนผู้ที่ไม่ได้อบรมธรรมะ จิตต์ก็เข้าสู่ภาวะเดิมของปุถุชนหรือสามัญชน คือ มืด (เข้าอยู่กับอวิชชา) จึงไม่วิมุตหลุดพ้นจากภพจากชาติ แต่ก็เป็นการพักเหมือนกัน, ภาวะเดิมของจิตต์นี้คำพระเรียกว่า "**ภวังค์**" (ภว + **องค์** = แปลตามตัวว่า "**องค์ภพ**")

จิตต์ในภวังค์เลิกทำงาน ๔ อย่างคือ การรู้ตามทวาร การรับ การจำ การคิด, ดังจะเห็นได้ว่า เวลาคนกำลังหลับ จิตต์ไม่เสวยสุขไม่เสวยทุกข์ พูดง่าย ๆ คือไม่รู้สึกสุขหรือทุกข์, มหาเศรษฐีกับคนเข็ญใจ ถ้าหลับแล้วจิตต์ก็เฉย ๆ เหมือนกัน, ความดีใจเพราะ

รวยก็ไม่มีแก่มหาเศรษฐี ความเสียใจเพราะจนก็ไม่มีแก่คนเข็ญใจ นี่เพราะขณะนั้นจิตต์ งดรู้ งดรับ, งดจำ มีเงินอยู่เท่าไรจำไม่ได้ หรือไม่ได้จำ คนโง่กับคนฉลาด หลับแล้ว จิตต์ไม่ได้จำอะไรเหมือนกัน, งดคิด หลับแล้วไม่ได้คิดจะทำอะไรทั้งสิ้น จะคิดซ่อมบ้าน จะคิดแต่งงานอะไรก็เปล่า คนที่มีงานเหลือมือกับคนไม่มีงานทำ หลับแล้วจิตต์ก็หยุดคิดเหมือนกัน. เป็นอันว่าจิตต์เข้าภวังค์แล้วงดรู้ทางทวาร รับ จำ คิด ก็งด,

ถ้าท่านสังเกตดูให้ดี คือก่อนจะหลับ ท่านลองเอาสติจดจ่ออยู่ที่จิตต์ คิดง่าย ๆ ว่า เราจะดูตัวหลับซิจะเป็นอย่างไร ท่านจะเห็นอาการของจิตต์ตอนจวนจะหลับจริง ๆ, บางวันจิตต์จะมีอาการถอยเข้าถอยออกตั้งหลายครั้ง, คืองีบลงไปแล้วก็กลับคิดขึ้นมาอีก, โดยปกติ ก่อนจะหลับ คนเราจะคิดเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ครั้นคิด ๆ ไป เรื่องที่คิดนั้นจะดับหายไปเฉย ๆ (เผลอ) แล้วมีสิ่งหนึ่งปรากฏแวบขึ้นในจิตต์แล้วดับไป จิตต์กลับ

ฟื้นเอาเรื่องเดิมมาคิดต่อไปอีกหน่อย เรื่องนั้นก็ขาดตอนลงอีก มีสิ่งหนึ่งแวบขึ้นในจิตต์อีก. อาการอย่างนี้ถ้าเกิดถี่เข้าเท่าไร แสดงว่าเราใกล้จะหลับมากเข้าไป. ข้อนี้แสดงว่าจิตต์กำลังจะระงับอาการคิด แล้วเข้าสู่ภวังค์ แต่จิตต์ยังติดพันกับอารมณ์ จึงถอนจากภวังค์มาคิดสืบต่อไปอีก, ที่เป็นเช่นนี้มักจะปรากฏในวันที่มีเรื่องยุ่งใจหรือกังวลมาก, หรือกลางวันวันนั้น จิตต์เผชิญกับอารมณ์หนักพิเศษ เช่นเสียใจมาก หรือดีใจมาก มิฉะนั้นก็มีเรื่องกังวลมาก เช่นวันรุ่งขึ้นจะต้องทำงานสำคัญอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่นเดินทางไกล หรือเข้าสู่พิธีสำคัญ, บางทีกายหลับแต่ทวารภายนอก คือตา หู จมูก ลิ้น กาย พักหมดแล้ว แต่จิตต์ยังอยู่ที่ทวารภายใน คือที่มโนทวาร จึงปรากฏเป็นฝันหรือละเมอมาก, การหลับชนิดนี้ ตรงกับที่เราพูดกันว่า หลับ ๆ ตื่น ๆ เข้าใจว่า ท่านผู้ฟังคงจะเคยประสพมาด้วยกัน บางทีเราหลับแต่คล้าย ๆ กับจิตต์ยังรู้เรื่องอะไร ๆ อยู่.

เท่าที่กล่าวมานี้ เป็นเพียงกล่าวถึงจิตต์เข้าภวังค์ในวันหนึ่ง ๆ

คราวนี้ ในชาติหนึ่ง คือนับแต่เกิดจนตาย จิตต์มีความเป็นไปทำนองเดียวกันนี้, เมื่อเรายังเป็นเด็กทารก เรามักจะหลับบ่อย ประเดี๋ยวลงเปล ๆ เพราะร่างกายของเด็กยังไม่ทนต่องาน พ่ายต่องานเร็ว ร้อง-ไห้พักเดียวก็เหนื่อย, เมื่อเครื่องมือทำงานไม่สมประ-กอบ ทางที่จิตต์จะทำงานก็น้อย เมื่อไม่มีอะไรจะทำจิตต์ก็เข้าภวังค์ คือหลับไป, (คนที่ถูกบังคับให้อยู่นิ่ง ๆ เช่นนักเรียนอยู่ในห้องเรียน หรือคนฟังเทศน์ ก็มักจะหลับง่าย ๆ เหมือนกัน เพราะเครื่องมือสำหรับจิตต์ทำงานคือร่างกาย ใช้ไม่ได้เสียแล้ว จิตต์ไม่มีงานทำก็เข้าสู่ภวังค์) ครั้นเราโตขึ้นแล้วอวัยวะทนต่องาน จิตต์ก็มีทางทำงานได้มาก ประมาณ ๑๒ ชั่วโมงอวัยวะจึงจะพ่ายต่องาน.

ครั้นมีชีวิตอยู่ไป ๆ ร่างกายเกิดชำรุด คือล้มป่วยลง จิตต์เสียดายนัก คิดอ่านรักษาเป็นการใหญ่,

ถ้าร่างกายกลับฟื้นคืนดี ก็ดีไป, แต่ถ้าร่างกายยิ่งทรุดหนักลง ผลที่สุดจิตต์เห็นว่าสู้ไม่ไหวเยียวยาไม่ได้แล้ว จิตต์ก็ทอดอาลัยในร่างกาย จะออกจากร่าง จึงกลับเข้าสู่ภวังค์.

การเข้าภวังค์ของจิตต์ในอวสานแห่งชีวิตนี้ ก็มีอาการคล้ายกันกับตอนก่อนจะหลับ ซึ่งได้กล่าวมาแล้ว คือถ้าผู้นั้นมีเรื่องเป็นห่วง หรือมีเรื่องกังวลอยู่มาก จิตต์ก็ถอนจากภวังค์หลายครั้ง, จิตต์ถอนออกมาว่า จะสั่งร่างกายให้ช่วยทำอะไรอีกสักเล็กน้อย แต่ร่างกายในขณะนั้นก็สิ้นคุณภาพเสียแล้ว ชำรุดจนใช้การไม่ได้ ผืนทำตามที่จิตต์สั่งได้บ้าง ก็ไม่เป็นอาการสมบูรณ์, ปากพูดก็กลายเป็นเพ้อ ฟังไม่ได้ถ้อยได้ความ, มือจะแสดงอาการ ก็เป็นการไขว่คว้าอากาศ ดูไม่รู้ความประสงค์, งานของจิตต์ตอนนี้ฉุกเฉินเต็มที คนประเภทนี้ภาษาชาวบ้านว่า "**ตายตาไม่หลับ**" ผืนอกผืนใจตายแท้ ๆ.

อีกประการหนึ่ง ภาพแห่งกรรมชั่วที่ตนกระทำไว้มาปรากฏแก่จิตต์ ในขณะจะเข้าสู่ภวังค์, จิตต์ที่ถูกภาพแห่งกรรมชั่วหลอกหลอนเช่นนี้ ก็เข้าสู่ภวังค์ด้วยความยากลำบากเหมือนกัน, ข้าพเจ้าเคยเห็นมากับตาแล้ว มีคน ๆ หนึ่ง เป็นคนฆ่าวัวเอาเนื้อขายเป็นอาจิณ ต่อมาแกป่วยหนักถึงตาย แต่แกตายด้วยความลำบากยากเย็นเหลือเกิน พอม่อยไปประเดี๋ยวเดียวก็สดุ้งตื่นขึ้นอีก แล้ว ๆ เล่า ๆ มีอาการกระหืดกระหอบเหมือนคนหนีภัย และร้องโอดครวญด้วยความทุกข์ทรมาน แกบอกกับพวกญาติซึ่งเฝ้าพยาบาลว่า บรรดาวัวกี่สิบกี่ร้อยตัวที่แกฆ่ามันแล้ว ได้มาห้อมล้อมตัวแก มันได้พากันรุมขวิดแกบ้าง กระทืบบ้าง จนแกทนไม่ไหว เป็นอยู่อย่างนี้ตั้งแต่เช้าประมาณสี่โมง จนกระทั่งบ่ายของวันรุ่งขึ้น จึงตายได้, ลูกเมียญาติพี่น้องพากันนั่งร้องไห้สงสาร อยากให้แกตาย ๆ ไปเสีย จะได้พ้นทุกข์ทรมาน, ผู้ที่มีกรรมชั่วอย่างนี้หลอกหลอน จิตต์

ก็ไม่สามารถจะเข้าภวังค์ได้อย่างเป็นระเบียบภาพที่ปรากฏในภวังค์ขณะจิตต์จะออกจากร่างนี่แหละ ท่านเรียกว่า **มรณนิมิตร**, จิตต์ถือเอามรณนิมิตรแล้วย่อมเข้าถึงคติ ถ้ามรณนิมิตรนั้นเป็นฝ่ายกุศลก็ส่งจิตต์ไปสู่คติที่ดี, ถ้ามรณนิมิตรนั้นเป็นฝ่ายอกุศลก็ส่งจิตต์เข้าสู่คติที่เลว, ประเพณีโบราณท่านทำดีมาก คือเมื่อคนป่วยหนัก ท่านจัดให้ได้ถวายสังฆทานบ้าง ให้ได้รับศีลบ้าง ให้ได้ฟังเทศน์บ้าง ความมุ่งหมายก็เพื่อช่วยเหลือผู้นั้น ให้ได้มรณนิมิตรที่ดี, กิริยาที่จิตต์รับ (กระทำ) สิ่งใดสิ่งหนึ่งในวาระจวนเจียนจะออกจากร่างเช่นนี้ ท่านเรียกว่า อาสันนกรรม ถ้าไม่มีกรรมอื่นที่หนักกว่าแรงกว่า กรรมนี้ก็จะให้ผลก่อน.

ส่วนผู้ที่ตายโดยไม่มีเวลาเตรียมตัว ลูกเมียไม่ต้องห่วง ปลงธุระกิจเรียบร้อยแล้ว ทั้งไม่มีภาพร้ายแห่งบาปกรรมที่ทำไว้มาหลอกหลอน, จิตต์จะเข้าภวังค์อย่างเป็นระเบียบ ปากไม่พูดเพ้อ ร่างกายก็ไม่แสดงอาการ

น่าเกลียด, การตายของเขาจะเหมือนกิริยานอนหลับของคนธรรมดา คนอย่างนี้ชาวบ้านพูดว่า "**หลับตาตาย**" นี่คือจิตต์เข้าภวังค์ในอวสานแห่งชีวิต.

เด็กที่อยู่ในครรภ์ของมารดา ไม่กระวนกระวายเพราะเวทนานั้น เพราะขณะนั้นจิตต์อยู่ในภวังค์เป็นส่วนมาก ถอนจากภวังค์เป็นบางคราว แล้วก็เข้าสู่ภวังค์อีก มีอาการเหมือนคนนอนหลับ ตื่นขึ้นเพราะฝัน ครั้นตื่นขึ้นแล้วไม่เห็นสิ่งที่ตนฝันก็หลับต่อไปอีก, ท่านผู้ฟังคงจะจำได้ว่า จิตต์ในภวังค์ไม่มีอาการ ๔ อย่าง คือ รับ จำ คิด และ รู้อารมณ์ทางทวาร, เพราะฉะนั้นเด็กจึงไม่มีทุกขเวทนาขณะอยู่ในครรภ์.

รวมความว่า คนสามัญจิตต์เข้าภวังค์ในขณะอยู่ในครรภ์ ๑, หลับ ๑, ตาย, (รวมทั้งสลบ) ๑, เป็น ๓ คราว, แต่ผู้ที่ได้อบรมฝึกฝนจิตต์ทางสมาธิแล้ว อาจทำจิตต์ให้เข้าภวังค์ได้ แม้ในขณะที่ตื่นอยู่.

ความฝัน

เมื่อพูดถึงเรื่องนอนหลับแล้ว ก็น่าจะพูดถึงเรื่องความฝันสักเล็กน้อย เพราะหลับกับฝันเป็นของคู่กัน ในการพูดเรื่องนี้ข้าพเจ้าขอสมมติว่าเรามีน้ำอยู่ตุ่ม หนึ่ง, ถ้าตุ่มเคลื่อนไหว น้ำในตุ่มก็ไม่นิ่ง, บางทีตุ่มนิ่ง แต่ลมพัดทำให้น้ำไม่นิ่ง, ต้องตุ่มไม่เคลื่อนไหวด้วย ลมไม่พัดด้วย น้ำจึงจะนิ่ง, เรื่องของจิตต์ก็เหมือนกัน, ตุ่มเปรียบกับร่างกาย น้ำเปรียบกับจิตต์, ถ้าร่างกายเคลื่อนไหว จิตต์ ก็ไม่เข้าภวังค์หรือแม้ร่างกายนิ่งแล้ว แต่อารมณ์ต่าง ๆ ยังรบกวนจิตต์อยู่ จิตต์ ก็ไม่เข้าภวังค์เช่นเดียวกัน, ต้องกายนิ่งด้วย อารมณ์ไม่รบกวนจิตต์ด้วย จิตต์จึงจะเข้าภวังค์.

เราไม่สามารถมองเห็นเงาในน้ำที่ไม่นิ่งได้ ฉันใด เราก็ไม่อาจมองเห็นสภาพของจิตต์ ในจิตต์ที่ไม่นิ่งได้ ฉันนั้น

พอน้ำในตุ่มของเรานิ่ง เราก็จะมองเห็นเงาสิ่งต่าง ๆ ในน้ำนั้น, เราก้มหน้ามองที่น้ำ ไม่ต้องเงยหน้า แต่ถ้ามีนกบินผ่านตรงปากตุ่มเรา ก็จะเห็นเงานก ปรากฏในน้ำของเรา เราจะเห็นภาพดาว เห็นภาพก้อนเมฆ เห็นภาพใบไม้ร่วง, ถ้าในขณะนั้นมีใครยื่นสิ่งของมา เช่นยื่นช่อดอกไม้มาให้เรา ขอโทษ หรือยื่นไม้ตะพดมาจะตีลงบนศีรษะเรา เราก็จะเห็นภาพของช่อดอกไม้หรือภาพไม้ตะพดนั้นปรากฏในน้ำ ก่อนที่มันจะมาถึงเรา, ภาพต่าง ๆ ย่อมปรากฏในน้ำที่นิ่งดังนี้ จิตต์ที่นิ่งก็เหมือนกัน คือเมื่อจิตต์เข้าภวังค์แล้ว ภาพต่าง ๆ ย่อมจะปรากฏในภวังค์นั้น (อย่าลืมว่าจิตต์ในขณะนั้นมี " รู้ "), ภาพปรากฏในภวังค์ขณะนอนหลับนี้ เรียกว่า " ฝัน ".

ภาพที่ปรากฏในภวังค์ (ฝัน) นั้น เราอาจจะจัดเป็นประเภทได้ ๓ อย่างดังนี้ :—

๑. เป็นภาพทิพย์ ของสิ่งที่ผ่านกระแสจิตต์ในขณะนั้น ซึ่งเป็นเรื่องที่อาจไม่มีความหมายเกี่ยวกับตัวเลย คล้ายกับภาพนกบินผ่านตุ่มน้ำ หรือภาพดาวและภาพใบไม้ร่วง ดังกล่าวแล้ว.

๒. ภาพของสิ่งที่กำลังเคลื่อนเข้ามาหาจิตต์นั้นเป็นเรื่องที่จะบังเกิดขึ้นแก่เราในลำดับต่อไป คล้ายกับภาพช่อดอกไม้ที่มีคนยื่นมาให้เรา หรือภาพไม้ตะพดที่กำลังยื่นมาจะตีบนศีรษะเราซึ่งปรากฏในตุ่มน้ำ

๓. ภาพที่ปรากฏเลือน ๆ ลาง ๆ เอาเป็นเรื่องเป็นราวไม่ได้ ซึ่งเกิดขึ้นเพราะความไหวของจิตต์ในภวังค์นั้นเอง เหมือนภาพเลือน ๆ ลาง ๆ ในน้ำที่เป็นละลอกคลื่น.

เหตุทำให้ฝัน ๔ อย่าง

เหตุที่ทำให้คนฝัน มี ๔ อย่าง ว่าเป็นภาษาไทยๆ ให้จำง่าย ดังนี้ :—

— จิตต์อาวรณ์

— เทพสังหรณ์

— ธาตุกำเริบ

— กรรมบันดาล

๑. **จิตต์อาวรณ์.** คือก่อนนอน (กลางวันวันนั้น) จิตต์คิดเกาะเกี่ยวเรื่องใดมาก พอหลับก็ฝันถึงเรื่องนั้น เช่นฝันถึงคนที่เรารักหรือคนที่เราเกลียด หรือบางที เรากำลังคิดกะโครงการว่าจะทำงานอะไร เราก็ฝันว่าได้ทำงานนั้นล่วงหน้าก็มี.

๒. **เทพสังหรณ์.** คือผลแห่งกรรมดีที่ทำไว้จะมาถึง แต่ภาพทิพย์มาปรากฏก่อน ฝันอย่างนี้เรียกว่า

ฝันดี คือจะมีผลดีตามมา (คล้ายกับภาพช่อดอกไม้ที่มีคนยื่นมาให้.)

๓. **ธาตุกำเริบ**. คือวันนั้นร่างกายไม่ปกติ เช่น ท้องผูก เป็นไข้ หรือเมื่อยขบมาก ทำให้ภวังค์เคลื่อนไหว เห็นภาพต่าง ๆ เลือน ๆ ลาง ๆ (คล้ายกับตุ่มกระเทือนทำให้น้ำเป็นละลอก เกิดเป็นเงาลาง ๆ (ความฝันชนิดนี้ผู้ฝันมักจะจำไม่ค่อยได้ หรือจำได้กระท่อนกระแท่น.

๔. **กรรมบันดาล**. คือกรรมชั่วที่ทำไว้จะให้ผลภาพทิพย์มาปรากฏก่อน (คล้ายกับภาพไม้ตะพดที่กล่าวแล้ว) ฝันชนิดนี้เรียกว่าฝันร้าย คือจะมีผลร้ายตามมา.

พูดมาถึงตรงนี้ ข้าพเจ้าขอเสนอความคิดเห็นนอกเรื่องสักหน่อย, คือตามเนื้อเรื่องนี้ น่าจะถือว่า ความฝันที่เกิดเพราะจิตต์อาวรณ์กับเพราะธาตุกำเริบ สอง

อย่างนี้เป็นความฝันที่ไม่แน่ จะไม่มีผลอะไรบังเกิดขึ้นตามที่ฝันนั้น ฝันแล้วก็อย่าป่วยการแก้เลย, ส่วนความฝันอีก ๒ อย่าง คือความฝันเพราะเทพสังหรณ์และเพราะกรรมบันดาล เป็นความฝันที่มีเหตุ และจะมีผลปรากฏขึ้นต่อไป.

ทำไมจึงแก้ฝันกลับกัน ?

การแก้ฝันนั้น โดยทั่วๆไป เราแก้ตรงข้ามกับภาพที่เห็นในฝัน หรือแก้เลี่ยงไป บางทีก็ตีความหมายเอาเอง, เช่นฝันเห็นศพ ฝันเห็นของปฏิกูลแก้ว่าจะได้ลาภ, ฝันเห็นงูไล่ ว่าจะได้ผู้หญิงรัก ยิ่งถ้าฝันว่างูไล่ทันแล้วรัดจนแน่นก็ยิ่งดี แก้ว่าจะเจอเนื้อคู่และจะได้แต่งงานกัน, ที่ว่านี้โปรดเข้าใจว่า ข้าพเจ้าไม่ใช่นักแก้ฝัน แก้ไม่เป็นจริง ๆ ว่าตามที่คนอื่นเขาว่าเท่านั้นเอง, คราวนี้เราลองคิดดูซิ ทำไมเราจึงแก้อย่างนี้ ? ทำไมจึงไม่แก้ว่าฝันเห็นศพจะได้ไปเผาศพ ฝันเห็นของปฏิกูลก็จะเดินไปเหยียบของปฏิกูลเข้า ? ปัญหานี้ข้าพเจ้าสงสัยมานานแล้ว และยังไม่เคยได้รับคำอธิบายเป็นที่พอใจ, มีแต่คิดเอาเอง จะผิดหรือถูกก็ไม่ทราบ คือคิดตามเหตุผลแล้ว ภาพในภวังค์นั้นเป็นเพียง

"ภาพเหตุ" ของเรื่องนั้น ๆ เวลาแก้จึงมักจะแก้กลับกันเสีย หรือแก้เบี่ยงบ่ายไป, เหมือนคับเราก้มดูน้ำในตุ่ม เราเห็นมีเงาก้อนเมฆกำลังลอยต่ำลง มา แทนที่เราจะพยากรณ์ว่า จะมีก้อนเมฆตกลงมาตรงนี้ แต่เราก็ต้องพยากรณ์ว่า จะมีฝนหรือสายน้ำตกลงมา ดังนี้เป็นต้น เพราะภาพก้อนเมฆที่เราเห็นนั้นยังเป็นภาพเหตุ.

เกี่ยวกับความฝันนี้ มีเรื่องแปลกปลาดเกิดขึ้นในตัวข้าพเจ้า ๒ อย่าง ใคร่จะนำมาเล่าสู่กันฟัง เพื่อเป็นทางศึกษาค้นคว้าของท่านที่สนใจในเรื่องนี้ คือข้าพเจ้าเป็นคนฝันแม่น และภาพที่ปรากฏในฝันนั้น เป็นภาพจริงไม่ต้องแก้, ข้าพเจ้าขอนำมาเล่าสัก ๒—๓ เรื่อง

เรื่องที่ ๑ เมื่อข้าพเจ้าเป็นอนุศาสนาจารย์ประจำกองพลที่ ๕ นครศรีธรรมราช, สงครามมหา

เอเซียบูรพาเพิ่งสงบลงใหม่ ๆ, ข้าพเจ้าฝันไปว่า ท่านผู้บัญชาการกองพลที่ ๕ (คือท่านพลโท หลวงสวัสดิกลยุทธ ปัจจุบันดำรงตำแหน่งเจ้ากรมยุทธศึกษาทหารบก) ได้ชวนข้าพเจ้าเดินขึ้นไปบนยอดเขาเล็ก ๆ ลูกหนึ่ง, บนยอดเขานั้นมีวิหารใหญ่อยู่หลังหนึ่ง หลังคาชำรุด กระเบื้องหลุดเป็นแห่ง ๆ, ท่านผู้บัญชาการชี้ให้ข้าพเจ้าดูตรงที่ชำรุด พลางพูดว่า เราจะพาทหารบูรณะวิหารนี้, ตรงยอดเขาที่เรายืนนั้น มองไปทางทิศตะวันออกจะเห็นทะเลสาบที่กว้างใหญ่ มองไปอีกด้านหนึ่งมีแม่น้ำไหลมาบรรจบกัน ภาพที่ปรากฏในฝันนี้ เป็นภาพที่ข้าพเจ้าจำได้แม่นอย่างชนิดที่เรียกว่าภาพประทับใจจริง ๆ กาลเวลาผ่านไปนานหลายเดือน, ข้าพเจ้ากับท่านผู้บัญชาการ ต่างก็ได้ย้ายไปคนละทาง, ครั้นต่อมา ข้าพเจ้าได้ย้ายไปเป็นอนุศาสนาจารย์ ประจำกองพลที่ ๔ นครสวรรค์ และมีท่านผู้ที่ข้าพเจ้า

กล่าวถึงนี้ เป็นผู้บัญชาการกองพล, วันหนึ่งท่านผู้บัญชาการได้ชวนข้าพเจ้าเดินขึ้นไปบนยอดเขา ซึ่งอยู่ในวัดจอมคีรีนาคบรรพต (วัดเขา) ติดกับบริเวณค่ายทหาร, บนยอดเขานี้ ข้าพเจ้าได้เห็นภาพชนิดเดียวกันกับภาพที่ปรากฏในฝันของข้าพเจ้า มันเป็นที่เหมือนกันจริงๆ ท่านเอ๋ย วิหารใหญ่หลังคาชำรุดเป็นแห่ง ๆ ทะเลสาบ (บึงบรเพ็ด) แม่น้ำไหลมาบรรจบกัน มีครบทุกอย่าง จนกระทั่งท้องฟ้าอากาศในขณะนั้นก็เหมือนกัน และข้อสำคัญ ท่านผู้บัญชาการก็พูดกับข้าพเจ้าว่า "**เราจะพาทหารบูรณะวิหารนี้**" ซึ่งเป็นคำพูดประโยคเดียวกันกับที่ข้าพเจ้าจำได้ในฝันรวมความว่า บุคคล สถานที่เหตุการณ์และทุกสิ่งทุกอย่างในชั่วขณะนั้น ตรงกันหมด.

เรื่องที่ ๒. เมื่อสองปีล่วงมาแล้วนี้เอง ข้าพเจ้าอยู่กรุงเทพ ฯ นี่แหละ ฝันไปว่าข้าพเจ้าได้ขึ้นไปยืนอยู่

บนสำนักงานแห่งหนึ่งซึ่งตั้งอยู่บนยอดเนิน ลมพัดฉิวๆ ตัวสำนักงานนั้นกระเทือนยุบยับๆ มองออกไปทางหน้าต่าง เห็นภาพเมือง ๆ หนึ่ง และมีเจดีย์ยอดทอง, เหลืองอร่ามอยู่ในเมืองนั้น ห่างออกไปมีภูเขาสลับซับซ้อน พระอาทิตย์กำลังอุทัย, เป็นภาพที่ประทับใจอีก และข้าพเจ้าได้เล่าให้ใครต่อใครฟังหลายคน ต่อมาประมาณ ๕ เดือน ข้าพเจ้าย้ายไปเป็นอนุศาสนาจารย์ ประจำกองพลที่ ๗ ลำปาง ซึ่งเป็นกองพลตั้งใหม่, เมื่อไปถึงแล้วก็มีการเปิดกองพล ซึ่งเราต้องเข้าประจำที่ทำงานแต่ ๖ นาฬิกาเศษ ๆ เป็นการเอาฤกษ์. ณ ที่นี้ภาพในฝันก็มาปรากฏชัดแก่ข้าพเจ้าอีก, ที่ทำงานกองบัญชาการกองพล ใช้พลับพลาเก่า ๆ เป็นเรือนไม้ตั้งอยู่บนยอดเนิน ข้าพเจ้ายืนที่หน้าต่าง มองออกไปข้างนอก เห็นภาพทุกสิ่งทุกอย่างที่ปรากฏในฝัน อย่างครบถ้วน ภาพเมืองลำปาง

เจดีย์ยอดหุ้มทอง ภูเขาสลับซับซ้อน พระอาทิตย์อุทัย จนกระทั่งมีลมพัดฉิว ๆ ด้วย.

เรื่องที่ ๓ เมื่อปีกลายนี่เอง ข้าพเจ้าฝันว่านั่งรถยนต์ไปที่ไหนไม่ทราบ เป็นป่า ๆ ครั้นรถแล่นไป ๆ ก็ไปถึงแม่น้ำใหญ่ ข้าพเจ้าลงจากรถแล้วยืนมองไปทางฝั่งตรงข้าม เห็นมีพระสงฆ์ ๔—๕ รูปกับข้าราชการแต่งเครื่องแบบ ๔—๕ คนยืนอยู่ที่ท่าน้ำ ในฝันรู้ด้วยว่าท่านเหล่านั้นมารับข้าพเจ้า, ข้าพเจ้าจำได้ว่าได้เล่าฝันนี้ให้ภรรยาของข้าพเจ้าฟัง และได้บอกด้วยว่าข้าพเจ้าอาจต้องเดินทางไกลไปที่ไหนสักแห่งหนึ่ง, ก็เป็นความจริงอีก ต่อมาข้าพเจ้าได้รับคำสั่งให้เดินทางไปอบรมข้าราชการและประชาชน ภาค ๒. ข้าพเจ้าออกเดินทางจากจันทบุรีโดยรถยนต์ จะไปจังหวัดตราดไปถึงแม่น้ำท่าจอดเรือ ภาพในฝันก็มาปรากฏแก่ข้าพเจ้าอย่างแจ่มชัด รถหยุด (เพราะไม่มีสะพานข้าม) ข้าพเจ้า

ลงยืน มองไปฝั่งตรงข้ามเห็นพระกับข้าราชการมาคอยรับ รวมความว่าทุกอย่างเหมือนกับที่เคยเห็นในฝัน.

เป็นที่สังเกตว่า ความฝันชนิดนี้จำได้แม่นยำอย่างที่เรียกว่าภาพประทับใจ, ที่เล่ามานี้ยกมาพอเป็นตัวอย่าง, ความจริงข้าพเจ้าประสพกับความฝันชนิดนี้หลายครั้งมาแล้ว จะกล่าวว่า มีอยู่เสมอ ๆ ก็ได้.

ความพิสดารในเรื่องฝันของข้าพเจ้า ยังมี อีก อย่างหนึ่ง คือข้าพเจ้าฝันต่อกันได้บางเรื่องก็ ๒ วันจบบางเรื่องก็ ๓—๔ วันจบ เรื่องที่ยาวที่สุดเคยฝันอยู่ถึง ๘ วัน คือ คืนแรกฝันว่าตนเองได้ไปถวายสักการะที่ผังพระบรมศพรัชกาลที่ ๑ คืนที่ ๒ ไปถวายสักการะที่ผังพระบรมศพรัชกาลที่ ๒ และก็ฝันต่อไปจนครบ ๗ คืน ๆ ละองค์ จนถึงรัชกาลที่ ๗ พอคืนที่ ๘ ก็ฝันว่าพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๘ เสด็จผ่านมาที่บ้านขณะนั้นรัชกาลที่ ๘ ยังทรงพระชนม์อยู่.

เรื่องฝันแม่นกับฝันต่อกันได้นี้ไม่ใช่ความสามารถของข้าพเจ้า คือมันเกิดขึ้นเอง ข้าพเจ้าไม่ได้ทำให้เกิดหรือแม้จะทำก็คงทำไม่ได้แน่ ๆ, และไม่ได้หมายความว่า ข้าพเจ้าฝันอย่างที่เล่ามานี้เสมอไป หามิได้ ตามปกติข้าพเจ้าก็ฝันเลอะเทอะ เหมือนกับคนอื่น ๆ บางทีอาจเลอะมากกว่าอีกหลายคนเสียด้วยซ้ำ แต่นาน ๆ ความฝันพิสดารตามที่เล่ามานี้ก็มาเยี่ยมข้าพเจ้าครั้งหนึ่ง ที่นำมาเล่านี้ก็ไม่มีความประสงค์อย่างอื่น นอกจากเพื่อเป็นทางสังเกตค้นคว้าหาเหตุผล สำหรับท่านที่สนใจศึกษาเรื่องจิตต์เท่านั้น, ข้าพเจ้าเองก็ยังไม่ทราบเหตุผล, ข้าพเจ้าต้องขอโทษอีกครั้ง ที่นำเรื่องส่วนตัวมาเล่าในที่นี้.

ที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ เป็นเรื่องภาพปรากฏในภวังค์ขณะหลับ, สำหรับท่านผู้สามารถสำรวมจิตต์ได้ในขณะตื่นอยู่ด้วยการปฏิบัติทางสมาธิ ย่อมได้ประโยชน์ในการพิจารณาจิตต์ของตนเป็นอย่างดี เพราะจิตต์อย่างนี้

มีสติควบคุมอยู่. ถ้าจะเทียบกับคนเข้าพักอยู่ในบ้าน ก็ไม่ใช่คนหลับ แต่เป็นคนที่ซุ่มนิ่งคุมเชิงอยู่ จิตต์อย่างนี้ ก็มีภาพปรากฏเหมือนกัน บางคนได้ใช้ภาพนั้นพยากรณ์เหตุการณ์ต่าง ๆ ก็มี ที่เราเรียกว่าหมอดูทางใน หรือหมอดูทางวิปัสสนา, แต่หมอดูประเภทนี้ข้าพเจ้าเข้าใจว่าจะเก๊เสียมาก คือตัวเองไม่มีภูมิจริง แต่ทำเป็นนั่งหลับตาพยากรณ์ไปอย่างนั้นเอง ระวังไว้หน่อยก็ดี.

ตอนที่ ๖ กิเลส

กิเลสคืออะไร ?

เมื่อพูดถึงเรื่องจิตต์แล้ว จะเว้นไม่พูดถึงเรื่องกิเลสเลย ดูไม่สมควร เพราะกิเลสมีส่วนเกี่ยวข้องกับจิตต์อยู่มาก ในฐานะเป็นศัตรูตัวร้ายกาจของจิตต์ และคอยทำลายจิตต์อยู่เสมอ, ผู้ศึกษาเรื่องจิตต์จะต้องศึกษาเรื่องกิเลส ควบกันไปด้วย, เหมือนกับเราเรียนวิชาเพาะปลูก เราก็ จะต้อง เรียนเรื่อง ตัวเพี้ย ตัวแมลงซึ่งเป็นศัตรูพืชด้วย หรือเหมือนกับเราเรียนสุขวิทยาก็ควรเรียนเชื้อโรคด้วย, กิเลสก็มีพฤติการคล้าย ๆ กับตัวศัตรูพืชหรือตัวโรคนั่นเอง, ต่างแต่กิเลสเป็นพวกนามธรรม และเป็นศัตรูแก่จิตต์ หรือเป็นเชื้อโรคทางจิตต์ใจเท่านั้น.

คำว่า "กิเลส" แปลตามตัวว่า เครื่องเศร้าหมองจิตต์ หรือสิ่งที่ทำจิตต์ให้เศร้าหมอง, แปลอย่าง

นี้อมความไว้ได้หลายชั้น คือทำให้เรารู้ได้ว่า กิเลสเป็นอันหนึ่งต่างหากจากจิตต์, จิตต์คงเป็นจิตต์ ไม่ใช่กิเลส และกิเลสก็ไม่ใช่จิตต์, แต่กิเลสมีอำนาจทำให้จิตต์เศร้าหมองได้, และโดยคำแปลอันเดียวกันนี้ยังส่องความให้เรารู้ไปถึงว่า ลักษณะของจิตต์ที่แท้จริง ต้องไม่เศร้าหมอง แต่มาเศร้าหมองเพราะกิเลสนี่แหละ.

กิเลสเกิดขึ้นได้อย่างไร ?

หวังว่าท่านผู้ฟังคงจะจำได้ว่า จิตต์ของคนเราทำงานได้ ๖ ทาง คือรู้สีของรูปทางตา ๑, รู้เสียงของรูปทางหู ๑, รู้กลิ่นของรูปทางจมูก ๑, รู้รสของรูปทางลิ้น ๑, รู้เย็นร้อนอ่อนแข็งของรูปทางกาย ๑, รู้เรื่องของรูป (อารมณ์) ทางใจ ๑, เป็น ๖ ทางด้วยกัน.

รูป เสียง กลิ่น รส ผัสสะ และอารมณ์ ที่ผ่านมาถึงจิตต์นั้น มี ๒ ประเภท คือดีอย่างหนึ่ง ไม่ดีอย่างหนึ่ง (ที่ว่าดีหรือไม่ดีในที่นี้ ตัดสินด้วยความพอใจของแต่ละคน), ถ้าประสพกับฝ่ายดี **ความรัก** ก็เกิดขึ้นในจิตต์, ถ้าประสพฝ่ายไม่ดี **ความชัง** ก็เกิดขึ้นในจิตต์, รักจัด ๆ ชังจัด ๆ **ความหลง** ก็เกิดขึ้นในจิตต์ (ในอารมณ์ที่ชังจิตต์ก็หลงได้ คือหลงชัง) **รัก ชัง หลง** ๓ อย่างนี้คือตัวกิเลส, กิเลสเกิดขึ้นในจิตต์ได้อย่างนี้. ที่ยกมาพูดเฉพาะกิเลสที่เป็นต้นเค้า.

โทษของกิเลส

กิเลสหุ้มจิตต์

กิเลสเกิดขึ้นแล้ว ย่อมหุ้มห่อจิตต์, นานวันเข้าจิตต์ก็ยิ่งถูกหุ้มห่อเข้าหลายชั้น, จิตต์ที่ถูกกิเลสหุ้มห่อจนหนาแล้ว ภาษาพระเรียกว่า "**ปุถุชน**" แปลว่า "**คนหนา**" ที่ว่ากิเลสหุ้มจิตต์นั้น ข้าพเจ้าไม่รู้ว่าจะแสดงให้ท่านผู้ฟังเห็นได้อย่างไร จึงขอวาดภาพให้ดูดังนี้.

โ ท ส า ค ติ

พ ย า บ า ท

โ ท ส ะ

โ ก ธ ะ

ปฏิฆะ

จิตต์

นี่แสดงเฉพาะเรื่องความโกรธอย่างเดียว, คนเราที่ว่าโกรธ ๆ นั้น ไม่ใช่เอะอะก็โกรธก็ขึ้นมาทีเดียว แต่มีอาการแปรไปหลายอย่าง สำหรับข้าพเจ้าเห็นว่า พอเห็นรูปฟังเสียง ฯลฯ ฝ่ายที่ไม่ดี **ปฏิฆะ** ความขัดใจเกิดขึ้นก่อน ถ้าระงับไม่ได้ **โกธะ** ความเดือดดาลแห่งจิตต์ก็เกิดขึ้น ถ้าระงับไม่ได้ **โทสะ** ความประทุษร้ายเกิดขึ้น ถ้าระงับไม่ได้ **พยาบาท** ความจองล้างจองผลาญก็เกิดขึ้น. **และ แสดงออก เป็นโทสาคติต่อไป.** สิ่งเหล่านี้หุ้มห่อจิตต์จนหนา, หนาจริง ๆ เสียด้วย, สังเกตดู คนที่รักมาก ๆ โกรธมาก ๆ โง่มาก ๆ ถึงจะถูกใครว่า พอที่จะอายก็ไม่อาย พอที่จะเจ็บก็ไม่เจ็บ หรือได้รับการอบรมสั่งสอน พอดีพอร้าย คำสอนไม่เข้าถึงจิตต์ถูกกิเลสที่หุ้มปะทะไว้หมด ท่านผู้ฟังคงจะเคยเห็นหรืออย่างน้อยคงจะได้อ่านข่าวในหนังสือพิมพ์เกี่ยวกับเรื่องที่ว่า คนกำลังโกรธทะเลาะ

กัน อย่าง ดุเดือด พอ มีใครไปห้าม เข้าเลย พาล หาเรื่องทะเลาะคนที่ห้ามนั้น บางรายถึงกับทำร้ายคนห้ามก็มี นี่เป็นเรื่องของกิเลสหุ้มจิตต์แท้ ๆ คำห้ามปรามหรือการสั่งสอนชี้แจงเข้าไปถึงจิตต์ไม่ได้ ถูกกิเลสปะทะไว้หมด.

การอบรมสั่งสอนคนอื่นนั้น ความจริงเราต้องหาจังหวะเหมือนกัน จึงจะไม่เสียแรงเปล่า.

๑๘๔

กิเลสทำให้การตัดสินใจผิดพลาด

ขอให้ท่านผู้ฟังมองดูรอบ ๆ ตัวท่าน, นี่แหละสิ่งต่าง ๆ ในโลกเขาก็เป็น อยู่อย่างนี้เอง, โน่นขาว โน่นเขียว โน่นเหลือง, ถ้าท่านมองโลกด้วยตาเปล่า ท่านก็จะเห็นโลกตามเป็นจริง คือขาวก็เห็นเป็นขาว เขียวก็เห็นเป็นเขียว เหลืองก็เห็นเป็นเหลือง, แต่ถ้าท่านเอาแว่นสีต่าง ๆ มาบังตาท่านเสีย แล้วมอง ท่านก็จะเห็นสิ่งต่าง ๆ คลาดเคลื่อนจากความเป็นจริง, ถ้าท่านใช้แว่นเขียวก็จะเห็นสิ่งต่าง ๆ เขียวปื๋อไปหมด ถ้าท่านใช้แว่นแดง ท่านก็จะเห็นสิ่งต่าง ๆ แดงแจ๋ไปด้วย ถ้าท่านใช้แว่นดำ ท่านก็จะเห็นสิ่งต่าง ๆ ดำมืดไปด้วย ความจริงสิ่งเหล่านั้นไม่ได้เขียว แดง ดำ, ตาท่านก็ไม่ได้เขียว แดง ดำ, แว่นต่างหากที่มีสีอย่างนั้น และทำให้ท่านเห็นผิดไป. นี่ว่าถึงการมองด้วยตาเนื้อ,

การมองด้วยตาในคือจิตก็เหมือนกัน, แว่นสำหรับบังจิตมีอยู่ ๓ แว่น คือแว่นรัก แว่นชัง

แว่นเขลา, จิตต์ที่ถูกแว่นคือกิเลสเหล่านี้บังแล้วย่อมเห็นคลาดเคลื่อนไปได้เหมือนกัน, ขอโทษเถอะ ผมขอพูดอย่างกันเอง ให้พึงกันง่าย ๆ, โปรดคิดถึงคนที่ท่านรัก, หรือพูดง่าย ฯ คือคู่รักของท่านน่ะ, อันที่จริงคนที่เรารัก ก็ไม่วิเศษวิโสอะไรมากนัก พอ ๆ กับชาวบ้านชาวเมืองนั่นแหละ แต่ทำไมเราเห็นว่าเขาดีเขาสวยเหลือเกิน สวยกว่าคนอื่น ดีกว่าคนอื่น, เขาจะเดินก็น่าดู มีสง่า, เขาวิ่ง เราก็ชมว่าเอาการเอางานดี, ร้องไห้ก็เห็นว่าน่าสงสาร, ยิ้มก็มีเสน่ห์, หัวเราะก็น่าดู, ผิวดำเราก็ว่าดำขำ, ถึงเขาจะโกรธกระเพียดกระฟาดอย่างไร ก็ยังน่ารักอยู่นั่นแหละ, เขาว่าคนที่รักกันมาก ๆ จนกระทั่งหมากระทั่งแมวบ้านนั้น ก็น่าเอ็นดูไปหมด, นี่เพราะอะไร ? เพราะความรักบังใจท่านแล้วใช่ไหม ?. คราวนี้ท่านลองนึกถึงคนที่ท่านชังดูซิ ! ความจริงเขาก็พอไปวัดไปวาได้ แต่เราก็รู้สึกว่า ไม่เห็นมีอะไรเข้าท่าเสียเลย, เขาเดินเราก็ว่าเขาช้าอืดอาด,

พอเขาวิ่งเราก็ว่าเขาไม่มีกิริยา, ร้องไห้ เราก็คิดสมน้ำหน้า, ยิ้ม ก็ว่าทะเล้น, ผิวดำเราก็ว่าขี้เหร่ ไม่ใช่ดำขำเหมือนของเรา, นี่ก็เพราะความชังบังใจท่านแล้วใช่ไหม ?

ท่านเจ้าคุณศาสนโสภณ (จตฺตสลฺโล แจ่ม) วัดมกุฏกษัตริย์ ฯ ท่านสอนไว้ดีมาก, ท่านสอนว่า :—

"โทษคนอื่นเราเห็นเป็นภูเขา
โทษของเราแลไม่เห็นเท่าเส้นขน
ติคนอื่นเหมื่นเบื่อเราเหลือทน
ติของตนถึงเหมื่นไม่เป็นไร"

นี่ก็เพราะเรื่องความรักตนนั่นเอง เราจึงไม่ค่อยเห็นโทษของตน, คือความรักมันบังจิตต์เสียแล้ว ที่ร้ายก็เห็นเป็นดีไปหมด, กิเลสทำให้เห็นผิดอย่างนี้.

คนเราลงได้เห็นผิดแล้ว การพิจารณาและการตกลงใจ จะให้ถูกได้อย่างไร ? เช่นคนที่โกรธจัด ๆ มักจะเห็นตัวเองเก่งกล้าสามารถยิ่งกว่าใคร ๆ เห็นฝ่าย

ปรปักษ์กระจ้อยร่อยนิดเดียว อย่างที่ว่าเห็นช้างเท่าหมูนั่นเอง. ลงได้เห็นผิดอย่างนี้แล้ว ก็โปรดคิดดูเถอะ ว่าจะเกิดอะไรขึ้นต่อไป แน่ละเมื่อเห็นผิดแล้ว การตัดสินใจก็ผิด การกระทำก็ผิด การพูดก็ผิดเลยไปกันใหญ่.

กิเลสทำให้จิตดิ้น

นอกจากที่กล่าวแล้ว กิเลสยังทำให้จิตดิ้นอีกด้วย, ดิ้นอย่างไร ? ดิ้นอย่างนี้ คือ ดิ้นรนที่จะเหนี่ยวรั้งเอาสิ่งที่ตนรักมาเป็นของตน ดิ้นรนที่จะผลักไสสิ่งที่ตนชัง ให้ห่างไกลไปจากตน, จิตที่ดิ้นรนแล้วชั้นต้นก็หาช่องทาง คือคิดจะดำเนินในทางดี, ในส่วนที่รักก็คิดจะซื้อจะขาย ในส่วนที่ชังก็คิดจะปลีกตัวออกห่าง, แต่เมื่อคิดที่จะดำเนินการโดยละมุนละม่อมไม่สำเร็จ หรือไม่ทันความประสงค์ จิตก็แส่ไปทางชั่ว คือดำเนินการหักโหม, ที่อยากได้ก็คิดลักคิดโกง ที่ไม่ชอบก็คิดฆ่าคิดทำลาย, พอเห็นช่องก็สั่งกายสั่งปาก ให้ทำให้พูดต่อไป ซึ่งเป็นการสร้างกรรม ดังจะบรรยายข้างหน้า.

การปล่อยจิตของตนให้ดิ้นมาก ๆ ย่อมไม่มีผลดีเลย มีแต่ทางที่จะเสีย, นอกจากเสียในทางเป็นเหตุให้ทำกรรมชั่วดังกล่าวแล้ว ยังเป็นการทำลายสมรรถ

ภาพของจิตนั่นเอง ให้เป็นจิตต์เพลากำลังลง จนกลายเป็นจิตต์ที่อ่อนแอ, จริงอยู่กิเลสที่เกิดขึ้นอย่างรุนแรง อาจทำให้จิตต์เป็นไปอย่างรุนแรง และบางทียังทำให้กล้ามเนื้อมีกำลังมากขึ้นอย่างผิดปกติด้วย แต่สักครู่เดียว ทั้งจิตต์ทั้งกายก็จะต้องสูญเสียพลังงานไปมาก, ขอให้สังเกตดู หลังจากความโกรธสงบลงแล้วเราจะรู้สึกเพลียมากกว่าตอนก่อนเกิด ความโกรธ, คือหมายความว่า กำลังที่เกิดเพราะความโกรธเราก็เสียไปยังแถมเสียกำลังที่มีอยู่เดิมไปอีกด้วย. จิตต์ที่ดิ้นรนมาก ๆ ก็เหมือนกับคนดิ้นมาก ๆ นั่นเอง หนักเข้าก็เหนื่อย หมดแรง, บางคนจิตต์ดิ้นรนมาก จนกินไม่ได้นอนไม่หลับ ผอมโซลงเลยเจ็บป่วยไปก็มี.

อันที่จริงความคิด ความนึก ก็เป็น อาหาร ของจิตต์ (มโนสัญเจตนาหาร) แต่ต้องคิดนึกให้เป็นจังหวะ คิดไปตามแนวตามแถว, ต้องรู้จักยั้งคิด ในที่ควรยั้ง,

รู้จักคิดคืบหน้าไป ในที่ควรคิด ต้องฝึกจิตต์ให้ได้อย่างนี้ จึงจะได้ผลดี. เหมือนกับการออกกำลังกาย ต้องทำให้ถูกวิธีด้วย ทำให้พอดีด้วย ร่างกายจึงจะแข็งแรงได้, ถ้าทำผิดวิธีหรือทำถูกวิธีแต่ทำเกินพอดี อาจตายเลยก็ได้.

กิเลสทำลายสุขภาพ

กิเลสมิใช่จะทำลายแต่มรรถภาพของจิตต์เท่านั้น แต่มันย่อมทำลายสมรรถภาพทางร่างกายด้วย หนังสือจิตวิทยา ของ ดร. ม.ล. ตุ้ย ชุมสาย ได้กล่าวถึงผลการทดลองทางสรีรวิทยาใจความว่า ขณะที่กิเลสทำให้จิตต์ผิดปกติ เช่นมีความโกรธ หรือมีความทุกข์กังวล งานของกะเพาะอาหารจะชะงักหรือผ่อนลง มากหรือน้อยตามกำลังของกิเลสที่เกิดขึ้นนั้น. คนที่โกรธจัด น้ำย่อยอาหารจะออกเสียง ๙ เซ็นติเมตรลูกบาสก์ แทนที่จะเป็น ๖๕–๗๐ เซ็นติเมตรลูกบาสก์ตามปกติ, และหัวใจจะเต้นแรงขึ้น ทำให้เกิดความสึกหรอโดยทั่ว ๆ ไป, คนที่มีความทุกข์กังวลมาก น้ำหนักตัวจะลด แก่เร็วเกินวัย และอาจเจ็บป่วยลงได้ง่าย.

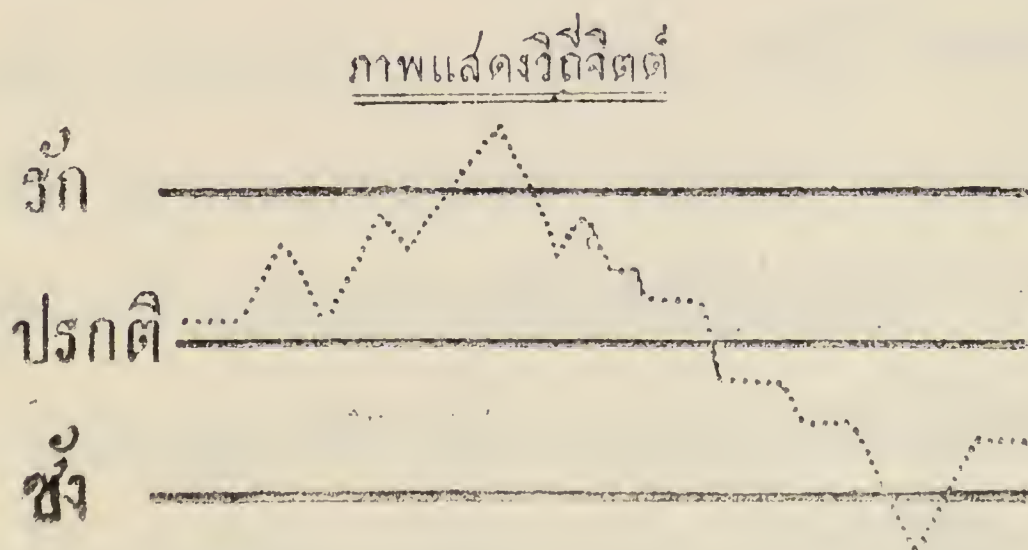
โทษของกิเลสที่เห็นกันได้ง่ายอีกอย่างหนึ่ง คือการทำลายสมรรถภาพโดยทั่วไปของบุคคล, นักพูด นักเล่นกอล์ฟ นักดนตรี นักมวย นักแม่นปืนและฯลฯ

จะแสดงสมรรถภาพของตนได้ดี ก็แต่ในขณะที่จิตต์ใจอยู่ในระดับปกติเป็นส่วนมาก ถ้าจิตต์กำลังถูกกิเลสเล่นงานอยู่ เช่นกำลังโกรธจัด ๆ ฝีมือจะตกทันที, คนโกรธจัด ๆ แม้จะคิดเลขง่าย ๆ ก็ทำไม่ได้ ไม่ต้องพูดถึงว่าจะให้ทำงานที่สำคัญ ๆ เลย.

กิเลสอาจทำให้เสียจริต

การปล่อยให้จิตต์ตกไปในอำนาจกิเลสมากเกินไป คือไม่มีการบังคับยับยั้ง ย่อมเป็นโทษมาก เพราะฉะนั้น แม้ว่าเรายังตัดรักตัดชังไม่ได้เด็ดขาด เราก็ควรใช้สติยับยั้งจิตต์, ในสิ่งที่ชอบก็อย่ารักจนเกินไป, การรักเกินไป ชังเกินไป ย่อมทำให้จิตต์เสียภาวะปกติของตน จนถึงเป็นจิตต์เดินนอกทาง ละทิ้งจริตเดิมของตนเสียก็ได้, คนที่จิตต์ละทิ้งจริตเดิมของตนแล้วนั้น ภาษาสามัญเรียกว่าคน**เสียจริต** หรือคน**วิกลจริต** (คือคนบ้า), ข้าพเจ้าขอวาดภาพประกอบดังนี้ :—

ภาพแสดงวิถีจิตต์

เส้นระดับ ๓ เส้นนั้น สมมติว่า เส้นบนเป็นอารมณ์ที่รัก เส้นล่างเป็นอารมณ์ที่ชัง ส่วนเส้นกลางเป็นวิถีปกติของจิตต์ ตามที่เขียนคำว่า รักปกติ ชังไว้ที่เส้นนั้น ๆ แล้ว, เส้นจุดไข่ปลาซิกแซกขึ้น ๆ ลง ๆ นั้น สมมติว่าความเป็นไปของจิตต์หรือความนึกคิด ตอนใดที่เส้นจุดไข่ปลานี้พุ่งขึ้นข้างบน ตอนนั้นแสดงว่าจิตต์กำลังพุ่งไปหาความรัก เกิดความดีใจมากบ้าง น้อยบ้าง ถ้าพุ่งขึ้นสูงมากก็แสดงว่ากำลังดีใจมากมีอาการหัวเราะ, ตอนใดที่เส้นจุด ๆ นี้พุ่งลงข้างล่างแสดงว่าจิตต์ตกลงไปสู่ความชัง เกลียด เสียใจ เศร้าโศก รำพรรณ, ถ้าพุ่งลงไปต่ำมาก ก็หมายความว่าเสียใจมาก มีอาการร้องไห้, ตอนที่เส้นจุด ๆ เดินอยู่ตามเส้นกลาง แสดงว่า จิตต์อยู่ในระดับปกติ, (โปรดเข้าใจว่า อารมณ์ทั้งปวงที่จิตต์ต้องเผชิญนั้น ว่าโดยย่อแล้ว มีเพียง ๒ อย่างเท่านั้น คือ อิฏฐารมณ์ ได้แก่อารมณ์ที่น่ารัก น่าปรารถนา ๑ อนิฏฐารมณ์ ได้

แก่อารมณ์ที่ไม่น่ารัก ไม่น่าปรารถนา ๑. เพราะฉะนั้นที่ข้าพเจ้าพูดว่า **รัก** ขอให้เข้าใจว่า หมายถึงอารมณ์ที่จิตต์ชอบทั้งหมด, ที่ข้าพเจ้าพูดว่า **ชัง** ก็ขอให้เข้าใจว่า หมายถึงอารมณ์ที่จิตต์ไม่ชอบทั้งหมด, และที่ว่า รัก หรือ ชัง นั้น ต้องขึ้นอยู่กับความต้องการแห่งจิตต์ของแต่ละคน ของสิ่งเดียว อาจเป็นที่รักของตนหนึ่ง แต่เป็นที่ชังของอีกคนหนึ่งก็ได้) ท่านจะเห็น บางตอน เส้นจุด ๆ พุ่งขึ้นสูง จนเลยเส้นบน และบางตอนตกลงต่ำจนเลยเส้นล่าง ตอนนั้นแสดงว่า กำลังดีใจมาก หรือกำลังเสียใจมาก จนประคองจิตต์ไม่อยู่แล้ว จิตต์ที่เป็นไปถึงขนาดนี้แล้ว ย่อมปราศจากสติ อย่างที่เราพูดกันว่าคนเสียสติ, ลงได้เสียสติแล้วก็เสียจริตด้วย คือทิ้งจริตเดิมของตนหมด, เราจะสังเกตจริตทั้ง ๖ อย่างจากคนที่เสียจริตแล้วไม่ได้.

คนเสียจริตไปข้างดีใจ (เส้นจุด ๆ พุ่งขึ้นเลยเส้นรัก) ก็จะมีอาการหัวเราะ แสดงอาการดีใจมาก

จนไม่เป็นส่ำ ดีใจวันยังค่ำ เราจะเห็นคนเสียจริตประเภทนี้ แสดงอาการยิ้มและหัวเราะอยู่คนเดียว ไม่รู้สึกเศร้าโศกกับใครเลย. คนที่เสียจริตไปข้างเสียใจ (เส้นจุด ๆ ตกลงเลยเส้นชัง) ก็จะมีอาการตรงกันข้ามกับที่กล่าวแล้ว เขาจะแสดงอาการเป็นทุกข์วันยังค่ำ เช่นบ่นพิรี้พิไร หน้านิ่วคิ้วขมวด นั่งซึม งุ่นง่าน บางคนก็ร้องไห้ไม่เป็นส่ำ.

การหัวเราะและการร้องไห้

ตามธรรมดาของร่างกาย ย่อมมีทั้งการรับและการระบาย เช่นหายใจเข้าแล้วก็หายใจออก ดื่มน้ำเข้าไป ก็ต้องถ่ายออกเป็นปัสสาวะและเหงื่อ, จิตต์ก็มีลักษณะคล้ายกัน คือเมื่อรับอารมณ์เข้าไปแล้วก็มักจะต้องระบายออก เช่นรู้เรื่องอะไรแปลก ๆ ก็ทนบอกเล่าแก่คนอื่นไม่ได้ ถ้าได้เล่าเรื่องนั้นเสียแล้วก็โล่งใจ, การแต่งหนังสือ การสอน การแสดง ปาฐกถา การสนทนาโต้วาทีเหล่านี้เป็นทางแสดงออก หรือระบายอารมณ์ออกจากจิตต์ได้เหมือนกัน. คนที่มีความทุกข์ทรมานมาก ๆ ถ้าได้บอกความทุกข์ของตนแก่คนอื่นเสียแล้ว (ปรับทุกข์) จิตต์ใจก็จะรู้สึกสบายขึ้น. รวมความว่า จิตต์มิใช่แต่จะต้องการรับอารมณ์เท่านั้น แต่จิตต์ย่อมต้องการที่จะระบายอารมณ์ออกด้วย,

ในบรรดาวิธีระบายอารมณ์ทั้งหลายนั้นการหัวเราะและการร้องไห้ ก็เป็นวิธีระบายอารมณ์อย่างหนึ่ง, จิตต์ระบายอารมณ์ฝ่ายรัก ด้วยการหัวเราะ ระบายอารมณ์ฝ่ายชัง ด้วยการร้องไห้ คนเราเวลาจิตต์กระทบอารมณ์อย่างแรง ถึงแสดงอาการร้องไห้นั้น ท่อน้ำตา (ซึ่งเรียกในภาษาสรีรวิทยาว่า แกลนด์) ก็จะบีบน้ำตาให้ไหลออก. แม้ในเรื่องดีใจที่เป็นไปอย่างซาบซึ้ง ปลื้มใจมาก ท่อน้ำตาก็จะปล่อยน้ำตาออกได้เหมือนกัน เช่นคนบางคนดีใจจนน้ำตาไหลก็มี. รวมความว่า การหัวเราะและการร้องไห้ ที่เราเห็นกันอยู่ทั่วไปนั้น เป็นการระบายอารมณ์ออกจากจิตต์และเป็นการแสดงระดับของจิตต์ในขณะนั้น.

สังเกตดูตามพระประวัติของพระพุทธเจ้าไม่ปรากฏว่าพระองค์เคยทรงหัวเราะหรือร้องไห้เลย (มีแต่เพียงทรงแสดงอาการยิ้มในเมื่อพระองค์ต้องการ ที่จะให้ผู้ใดผู้หนึ่งทูลถาม เพื่อให้ได้แสดงธรรม) ที่เป็นดังนี้

ก็เพราะจิตต์ของ พระองค์ ดำเนิน สายกลางไม่ กระเดียด ไปหารักหาชังนั่นเอง, แต่จิตต์ของปุถุชนเรานี้ มักจะไปป้วนเปี้ยนอยู่ กับความรัก หรือกับ ความชังตลอดเวลา, ที่จะดำเนินตาม สายกลางนั้น หายาก เพราะ ฉะนั้น ปุถุชน จึงมากไป ด้วยการ หัวเราะ และ มากไป ด้วยการร้องไห้ แสดงอาการขึ้น ๆ ลง ๆ วันละนับครั้งไม่ถ้วน.

สรุปได้ว่า กิเลสเกิดขึ้นในจิตต์แล้วย่อมทำความเสื่อมโทรมแก่ จิตต์ ได้หลายสถาน, กิเลสย่อมหุ้มห่อจิตต์ มิ ให้บรรลุความดี, ทำให้การตัดสินใจผิดพลาด, ทำให้จิตต์ดิ้นรน, ทำลายสุขภาพโดยทั่วไป, และประการสำคัญ อาจทำให้เสียจริตได้. นี่ยกมาแสดงแต่โทษที่เห็น ๆ กันอยู่ในปัจจุบัน ถ้าจะกล่าวโดยรวบยอด กิเลสย่อมเป็นเหตุให้ทำกรรม กรรมเป็นเหตุให้เราต้องเสวยผล การเสวยผลกรรมก็ทำให้เกิดกิเลส

อีก เมื่อมีกิเลสก็เป็นเหตุให้ทำกรรม วนกันต่อไปอีก ไม่มีที่สิ้นสุด ที่เรียกว่าวัฏสงสาร เป็นการเดินวงกลม ไม่อาจถึงที่สุดทางได้ คือต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ร่ำไป.

ตอนที่ ๗ กรรม

กรรมคืออะไร

โปรดทบทวนความจำสักเล็กน้อยว่า จิตต์ของคนเรา สามารถทำงานได้ ๔ อย่าง คือ รับ จำ คิด รู้, จิตต์ทำงาน ๔ อย่างนี้ได้เอง โดยไม่ต้องอาศัยวัตถุอุปกรณ์อย่างอื่นเลย, แต่งานเหล่านี้ ย่อมรู้ได้จำเพาะตัวเท่านั้น ไม่ต่อเนื่องกับบุคคลและวัตถุ ภายนอก, ถ้าจิตต์ต้องการจะให้ต่อเนื่องกับบุคคลและวัตถุ ภายนอก จิตต์ก็สั่งให้อวัยวะร่างกายทำ, งานที่ทำด้วยร่างกายนั้น ว่าโดยสรุปมี ๒ อย่าง คือการกระทำทุกสิ่งทุกอย่าง (ยกเว้นการพูด) อย่างหนึ่ง กับการพูดอย่างหนึ่ง, เป็นอันว่า คนเรา คนหนึ่ง ๆ สามารถทำงานได้ ๓ อย่าง คือ การทำ การพูด และการคิด ทำ พูด คิด สามอย่างนี้เรียกว่า "**กรรม**", มีชื่อ

ตามประเภทแห่งการกระทำนั้น ๆ คือ :—

๑. กายกรรม ได้แก่การกระทำทางกาย
๒. วจีกรรม ได้แก่การพูด
๓. มโนกรรม ได้แก่การคิด

ทำไมคนเราจึงทำกรรมดีบ้างชั่วบ้าง ?

จิตต์ของเราคนหนึ่ง ๆ ย่อมได้รับการอบรมและการเสพคุ้นมามาก, การอบรมและการเสพคุ้นนั้นเป็นทางดีก็มี เช่นการศึกษาและการปฏิบัติทางศีล-ธรรม, เป็นทางชั่วก็มี เช่นการสมาคมกับคนชั่วหรือการนำตนเข้าไปอยู่ในสิ่งแวดล้อมที่ไม่ดี (ดูตอนว่าด้วยเหตุเกิดจริต), ฝ่ายดีทั้งหมด เมื่อเข้าไปปรากฏในจิตต์แล้ว รวมเรียกว่า "**ธรรม**" ฝ่ายชั่วทั้งหมดเมื่อเข้าไปปรากฏในจิตต์แล้ว รวมเรียกว่า "**อธรรม**" ธรรม กับ อธรรม เป็นสภาพที่ประจำอยู่ในจิตต์ของสามัญชนทุกคน จะต่างกันก็แต่ว่า ใครมีอย่างไหนมากหรือน้อย, คนที่อบรมและเสพคุ้นมาในทางดีมาก ก็มี ธรรมมาก, ส่วนคนที่อบรมและเสพคุ้นมาในทางชั่วมาก ก็มี อธรรมมาก. ธรรม กับอธรรม สองอย่างนี้ ต่างก็ชิงกันเข้าดลจิตต์ ทำให้จิตต์เอนเอียงไปตามอำนาจของตน, ขณะใดธรรม

เป็นฝ่ายดลจิตต์ จิตต์ก็มุ่งไปในทางดี, ขณะใดอธรรมมีกำลังมากกว่า ได้ดลจิตต์ จิตต์ก็มุ่งไปในทางชั่ว, ด้วยเหตุนี้ จิตต์ของคนเราจึงถูกหาว่ากลับกลอก คือไม่ตั้งอยู่ในความดีตลอดไป ได้ดีแล้วกลับชั่ว ชั่วแล้วกลับดี.

ถ้าจะเปรียบตัวเราเหมือนอาณาจักรอันหนึ่ง, จิตต์ก็เปรียบเหมือนพระราชาผู้ครอบครองอาณาจักรนั้น, ส่วนธรรมกับอธรรม เปรียบเหมือนพรรคการเมือง, ถ้าพรรคไหนมีเสียงมาก ก็สามารถถวายความคิดเห็นให้พระราชาดำเนินการปกครองไปตามนโยบายของตน.

เรื่องของธรรมกับอธรรมนี้ก็เหมือนกัน, ทุกครั้งที่มีปัญหาอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งจิตต์จะต้องตัดสินใจสั่งงาน ธรรม กับ อธรรม ก็จะชิงกันเข้าแซกแซงดลจิตต์, ยกตัวอย่าง มีคน ๆ หนึ่งด่าเรา จิตต์รู้ว่าเขาด่าเรา และกำลังคิดว่าจะทำอย่างไรหนอ ?

ธรรม เข้าปลอบจิตต์ว่า "ช่างเขาเถอะ เราเป็นผู้ใหญ่

อธรรม เข้าแซกแซง "ไม่ได้ ๆ มันด่าเรา เราต้องด่ามัน"

ธรรม :– "อย่าน่า, จะเป็นเหตุทะเลาะวิวาทกัน"

อธรรม :– "จะไปกลัวอะไรกลับการทะเลาะเล่นงานมันเลย"

ธรรม ;– "คิดให้ดี ๆ เวรย่อมไม่ระงับเพราะเวร"

อธรรม :– "มันด่าเรานี่ ยิ่งนิ่งมันยิ่งดูถูก ไม่ว่ามันเสียมั่งมันยิ่งกำเริบ มันเป็นพ่อเราหรือ ? ด่ามันเข้าไป"

ผลที่สุดจิตต์เชื่อทางอธรรม ตัดสินใจว่า "จริง เราต้องด่า" แล้วก็สั่งปากให้ด่าโครม ๆ ออกไป, ตามตัวอย่างนี้ แสดงถึงการแซกแซงของ ธรรม กับ

อธรรม, และคนผู้นี้ได้ทับการอบรมเสพคุ้นมาในทางชั่วมากกว่าทางดี อธรรมจึงมีอำนาจ เสียงแข็งและเป็นฝ่ายได้เปรียบในที่สุด, **กองทัพธรรม** กับ **กองทัพอธรรม** ย่อมรบรากันอยู่ในจิตต์ของคนเราอย่างนี้ในทุกกรณีย์ที่จะต้องตัดสินใจ.

ท่านผู้ฟังทั้งหลาย, การอบรมกับการเสพคุ้น ซึ่งเรากระทำโดยวิธีการต่าง ๆ นั้น คือการเพิ่มกำลังให้อำนาจทั้งสองนี้โดยตรง, ถ้าเราอบรมและเสพคุ้นในทางดี ก็เป็นการเพิ่มกำลังให้ธรรม, ถ้าเราอบรมและเสพคุ้นในทางชั่ว ก็เป็นการเพิ่มกำลังให้อธรรม, ท่านจะสนับสนุน เลี้ยงดู หรือเพิ่มกำลังให้แก่ฝ่ายไหนก็เชิญเถิด ย่อมเป็นสิทธิของท่าน, แต่ผลที่ท่านจะได้รับจะต่างกัน คือ :—

ถ้าธรรมมีกำลังมาก ธรรมก็จะชักนำจิตต์ของท่าน ให้คิดแต่ในทางดี ให้สั่งกายทำแต่งานที่ดี ให้สั่งปากพูดแต่คำที่ดี, **คิดดี พูดดี** ทำดี ๓ อย่างนี้เป็น

กรรมดี (กุศลกรรม) มีความสุขความเจริญเป็นผล. นี่แหละที่ว่า **พระธรรมเป็นที่พึ่งของเรา** พึ่งได้อย่างนี้.

ถ้าอธรรมมีกำลังมาก อธรรมย่อมจะฉุดคร่าจิตต์ของท่านให้ตกไปสู่ความชั่ว คือให้คิดในทางชั่ว ให้สั่งกายทำความชั่ว ให้สั่งปากพูดคำชั่ว, **คิดชั่ว ทำชั่ว พูดชั่ว** ๓ อย่างนี้เป็นกรรมชั่ว (อกุศลกรรม) มีความทุกข์ความเสื่อมเป็นผล.

ถ้าเปรียบเทียบระหว่างธรรมกับอธรรม, ธรรมก็เปรียบเหมือนอาหาร เหมือนแสงสว่าง เหมือนมิตร ส่วนอธรรมเหมือนยาพิษ เหมือนความมืด และเหมือนศัตรู.

กรรมที่ทำไปแล้วอยู่ที่ไหน ?

เพราะค่าที่จิตต์มีความสามารถรับ จำ คิด รู้ อยู่ในตัวแล้ว, กรรมที่ผู้ใดทำแล้ว จึงถูกบันทึกลงในจิตต์ของผู้นั้น จิตต์ของเขาเองเป็นผู้จำ เป็นผู้รู้ เป็นผู้สั่งสมไว้, เราจะทำ จะพูด จะคิดอะไร โดยไม่ให้จิตต์ของตนรู้ จะได้ไหม ? ไม่ได้, เพราะจิตต์เป็นผู้ให้ทำ ให้พูด ให้คิดเองอยู่แล้ว, การทำ การพูด การคิด ซึ่งรวมเรียกว่า "กรรม" จึงย่อมเข้าไปรวมอยู่ในจิตต์ของผู้นั้น.

โปรดเข้าใจว่า กรรมที่อยู่ในจิตต์นั้น อยู่ในฐานะเป็นโอชะ (ข้าพเจ้ายังหาคำอื่นใช้ไม่ได้เหมาะจึงขอใช้คำว่า โอชะ ไปก่อน) ไม่ใช่อยู่ทั้งดุ้น ๆ, คนฆ่าเขาตาย ก็ไม่ได้หมายความว่า ปืนที่ใช้ยิง และคนที่ถูกฆ่านั้น จะเข้าไปกองอยู่ในจิตต์ก็หาไม่, คนทำบุญก็ไม่ได้หมายความว่า เครื่องไทยธรรมต่าง ๆ จะเข้าไปกองกันอยู่ในจิตต์, ข้าพเจ้าได้กล่าวแล้วว่า สิ่ง

เหล่านั้นเข้าไปอยู่ในจิตต์ในฐานะเป็นโอชะ=เป็นอรูป-ธรรม, เมื่อท่านเข้าโรงเรียน ในห้องเรียนของท่านมีอุปกรณ์อะไรบ้าง ? มีครู กระดานดำ กระดาษ ดินสอ หนังสือ โต๊ะ เก้าอี้ และ ฯลฯ, แล้วที่เรียนได้สอบได้นั้น ท่านได้อะไร ? สิ่งอุปกรณ์เหล่านั้นได้เข้ามารวมกันอยู่ในจิตต์ของท่านหรือ ? เปล่า, ที่ว่าได้ ก็คือได้ความรู้, ที่ท่านได้ของไม่มีตัวจากสิ่งของมีตัวนี่แหละ ข้าพเจ้ากล่าวว่า "**โอชะ**" ของสิ่งนั้นได้เข้ามาอยู่ในจิตต์ของท่าน, คนที่ข้ามน้ำข้ามทะเลไปเรียนถึงเมืองนอก กลับมาก็ไม่ได้หอบขนเอาครูอาจารย์ หรือเอามหาวิทยาลัยมาด้วย เขานำมาแต่โอชะของสิ่งเหล่านั้น, เมื่อวันเข้าพรรษา เราไปทำบุญตักบาตร นำของไปถวายพระหลายอย่าง แต่ขากลับเราเอาขันเปล่าถาดเปล่าซ้อน ๆ กัน เดินตัวเบากลับบ้าน ไม่ได้เอาพระ เอาโบสถ์วิหารมาด้วยเลย เราได้มาแต่โอชะของสิ่งเหล่านั้น เราเรียกว่าได้

บุญ. นักเรียนก็ดี คนทำบุญก็ดี เขาได้ทำสิ่งที่เป็นวัตถุให้กลายเป็นโอชะ, ทำทรัพย์ภายนอกให้เป็นทรัพย์ภายใน, ทำของที่เป็นรูปให้เป็นทิพย์, ทำของนอกตัวให้เป็นของในตัว, ทำของไม่ยั่งยืนให้เป็นของยั่งยืน, ทำของที่ไม่อาจเข้าไปอยู่ในจิตต์นั้นได้ ให้เข้าไปอยู่ในจิตต์ได้.

ทีนี้ คนที่บุญก็ทำ บาปก็ทำ อย่างที่ว่า บุญหาบ บาปหิ้ว, กรรมเหล่านี้จะไม่คละกันหมดหรือ? ก็ตอบว่าไม่คละ, สิ่งเหล่านี้ย่อมถูกเก็บไว้ในจิตต์ ในฐานะเป็นโอชะที่ไม่คละกันเลย, เวลากรรมใดได้ช่องให้ผลกรรมนั้นก็เป็นผู้ให้ผล, เหมือนกับเมล็ดมะม่วง มันรวมโอชะของต้นมะม่วงทั้งต้นไว้ในเนื้อที่นิดเดียว, ราก เปลือก กะพี้ ใบ ดอก ผล ได้รวมเข้าไปอยู่ในเมล็ดมะม่วงเม็ดเดียว, ถ้าจะผ่าเอาเมล็ดมะม่วงนั้นออกดู เราก็ไม่อาจชี้ได้ว่า ตรงนี้เป็นราก ตรงนี้เป็นเปลือก ตรงนี้เป็นกะพี้ ดูมันเป็นเนื้อเดียวกันไป

หมด, แต่เมื่อเมล็ดมะม่วงนั้นได้น้ำได้ปุ๋ยสมส่วนแล้ว มันก็จะงอกขึ้นมาเป็นต้นมะม่วง ประกอบด้วยรุกขาวัยวะ (ส่วนต่าง ๆ ของต้นไม้) ครบถ้วนบริบูรณ์ คือ มีราก เปลือก กะพี้ ฯลฯ ครบทุกอย่าง โดยที่สิ่งเหล่านี้ไม่ปะปนกันเลย, กรรมที่อยู่ในจิตต์ ก็อยู่ในลักษณะคล้ายกันนี้.

ข้าพเจ้าขอย้ำว่า กรรม ไม่ใช่ตัวจิตต์ จิตต์กับกรรมไม่ได้เป็นอันเดียวกัน, จิตต์คงเป็นจิตต์ กรรมก็คงเป็นกรรม แต่ว่ากรรมอยู่ในจิตต์, ถ้าเป็นกรรมดีก็ทำให้จิตต์ผ่องใส เหมือนเอาน้ำใสใส่ในหลอดแก้ว หลอดแก้วก็ใส, ถ้ากรรมชั่ว ก็ทำให้จิตต์เศร้าหมอง เหมือนเอาน้ำขุ่นใส่ในหลอดแก้ว หลอดแก้วนั้นก็จะขุ่นไปด้วย,

---

ผลกรรม

ว่าโดยประเภทแห่งเจตนาและผล, กรรมคงมี ๒ อย่าง คือ กรรมที่ทำลงด้วยอำนาจธรรม เป็นกุศลกรรม คือกรรมดี ๑, กรรมที่ทำลงด้วยอำนาจอธรรม เป็นอกุศลกรรม คือกรรมชั่ว ๑, กรรม ๒ อย่างนี้ อย่างไหนให้ผลอย่างไร ? ดูเหมือนจะไม่มีใครที่ตอบไม่ได้ เพราะคำตอบของปัญหานี้ เป็นอุดมคติของพุทธศาสนิกชนอยู่แล้ว, "**ทำดี ได้ดี, ทำชั่ว ได้ชั่ว**" นี่เป็นคำตอบ, "**หว่านพืชชนิดใด ย่อมได้รับผลชนิดนั้น**" นี่เป็นข้อเปรียบเทียบ. ข้าพเจ้าจะไม่บรรยายพิสดารในข้อนี้ เพราะคำตอบและเหตุผลทั้งปวง ท่านผู้ฟังแจ้งแก่ใจอยู่แล้ว.

แต่จะขอเลยไปพูดถึงประเด็นบางอย่าง ที่เป็นปัญหาค้างใจของคนส่วนมากอยู่.

ประการแรก คือเรื่องกรรมทำในที่ลับ, แม้จะได้มีการศึกษาเล่าเรียนกันอยู่ว่า ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว

แต่เนื้อแท้ในจิตต์ใจของคนบางพวกก็ยังเชื่อว่า กรรมที่ทำในที่ลับ คือไม่มีใครรู้ใครเห็น ไม่ให้ผล, ในข้อนี้ขอได้โปรดเข้าใจว่า จิตต์ของเราเองเป็นผู้จ้องรู้จ้องจำอยู่เสมอ, ไม่ว่าเราจะทำอะไรก็ตาม แม้คนทั้งโลกไม่มีใครรู้เลย แต่ก็ยังมีรู้หนึ่งรู้ คือจิตต์ของเราเอง, เราจะทำอะไรโดยไม่ให้จิตต์รู้ย่อมไม่ได้, เพราะเหตุนี้พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า "**นตฺถิ โลเก รโหนาม**" ชื่อว่าที่ลับ (ของผู้ทำบาปกรรม) ไม่มีในโลก, โดยนัยนี้ ผู้ทำความดีก็ไม่ต้องน้อยใจว่า ความดีที่ตนทำนั้น ไม่มีคนรู้คนเห็นจะไม่ได้ผล, เพราะจิตต์ของตนเองเป็นผู้รู้ เป็นผู้จำ อยู่แล้ว, กรรมดีนั้นก็จะเข้าไปปรากฏอยู่ในจิตต์ เมื่อได้ช่องได้โอกาสก็ย่อมจะให้ผลเต็มที่, เปรียบเหมือนเราอ่านหนังสือถึงเราจะเข้าห้องปิดประตูอ่านอยู่คนเดียว ไม่มีคนรู้คนเห็นเลย ความรู้ที่ได้จากหนังสือนั้นก็ไม่สูญไปไหน

อยู่ในตัวเรานี่แหละ ทำตัวเราให้ฉลาดอยู่ทุกขณะ ครั้นได้โอกาส ความรู้นั้นก็จะให้ผลประจักษ์ออกมา เช่นในคราวสนทนาโต้ตอบ ความรู้นั้นก็ช่วยให้เรา ทำได้ดี. นี่เปรียบเทียบให้เห็นว่า ความดีที่ทำในที่ ลับตาคนนั้น ไม่ได้สูญไปไหน. ฝ่ายผู้ทำความชั่ว ก็อย่าเพิ่งหัวเราะเริงใจ เพราะความเข้าใจผิด คิดว่า ตนได้ปกปิดมิดชิดแล้ว ไม่มีใครรู้ใครเห็น จะไม่ต้อง รับโทษแห่งกรรมชั่วนั้น เพราะจิตต์ของตนเองเป็น ผู้รู้ เป็นผู้จำ อยู่แล้ว จิตต์ของตนเองจะเป็นอัยการ คอยฟ้องร้องลงโทษ, ขึ้นชื่อว่า **ยาพิษ** ถึงเราจะ ปิดประตูกินคนเดียว หรือไปยืนกินต่อหน้าประชาชน มันก็คงทำอันตรายแก่เราจนได้, บางทีการกินต่อ หน้าประชาชน จะดีกว่าการกินคนเดียวเสียด้วยซ้ำ เพราะอย่างไรเสีย คงจะมีคนสงสารนำเราไปส่งโรง-พยาบาลบ้าง.

ประการที่สอง ระยะกาลที่กรรมให้ผล, กรรมที่

ทำแล้ว บางอย่างให้ผลทันตาเห็น คือพอทำเสร็จก็ได้รับผล เช่นด่าเขาไป ได้รับคำด่าตอบมาทันที, ชกเขาไป เขาก็ชกกลับมา, พยายามแข่งขันกีฬา พอจบเกม, ได้รับรางวัล, อย่างนี้เห็นได้ง่าย ไม่มีใครสงสัย เพราะเข้าหลักทำดีได้ดี–ทำชั่วได้ชั่ว อย่างไม่มีใครค้านได้, แต่กรรมบางอย่างไม่ให้ผลทันที เช่นบริจาคเงินทำบุญหลายครั้งแล้ว เงียบ ไม่เห็นได้ผลอะไรเลย, ยิงนกตกปลามากแล้ว พระว่าบาป แต่เปล่า ไม่เห็นมีอะไร, ร้ายยิ่งกว่านั้น บางคนกำลังไปทำบุญอยู่ที่วัด ทางบ้านถูกไฟไหม้, ไปทอดกฐินรถคว่ำหรือเรือล่ม คนตาย, แต่บางคน หากินทางทุจจริต ฉ้อโกงเขา ซึ่งชาวบ้านก็รู้กันทั่วไป ยิ่งร่ำรวย มีตึกอยู่ใหญ่โต มีรถยนต์นั่งหรูหรา, เรื่องเหล่านี้ทำให้เกิดความงุนงงสงสัย, คนที่จิตต์ใจไม่หนักแน่น เลยลงความเห็นเอาว่า การที่พระสอนเรื่องบุญเรื่องบาปเป็นเรื่องเหลวไหล ทำดีก็ไม่เห็น

ได้ดีอะไร คนทำชั่วเสียอีกร่ำรวย. ความเห็นชนิดนี้ยิ่งแผ่วงกว้างออกไปเท่าไร สังคมของมนุษย์ก็ยิ่งเลวลงเท่านั้น.

ไม่ว่าใครจะมีความคิด ความเห็นไป อย่างไร ก็ตาม คำสอนของพระพุทธเจ้าที่ว่า **"ทำดี ได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว"** ก็ยังคงถูกอยู่นั่นเอง, แต่ว่า กรรมบางอย่างให้ผลช้า กรรมบางอย่างให้ผลเร็ว กรรมบางอย่างต้องได้ช่องได้โอกาส จึงจะให้ผล ด้วยเหตุนี้ คนเราจึงเกิดเข้าใจผิด ว่ากรรมไม่ให้ผลบ้าง ว่ากรรมดีอาจให้ผลชั่ว–กรรมชั่วอาจให้ผลดีบ้าง.

นาย ก. เป็นผู้ร้ายฆ่าคนตายที่จังหวัดอุดร ฯ เมื่อปีกลาย จึงหลบหนีเจ้าหน้าที่ตำรวจมาอยู่ในกรุงเทพ ฯ แล้วกลับตัวประพฤติเป็นคนดี เข้าวัดเข้าวา ถึงวันพระไปรับศีลฟังเทศน์ ที่วัด พอออกจากโบสถ์ ก็ถูกตำรวจซึ่งตามมาทันจับกุมตัว นำไปฟ้องร้องลงโทษ. ตามตัวอย่างนี้ ถ้าชาวกรุงเทพ ฯ จะพูดว่า นาย ก.

ถูกจับกุมลงโทษเพราะการรับศีลพึ่งเทศน์, หรือ (ก่อน นาย ก. ถูกจับกุม) ถ้าชาวจังหวัดอุดร ฯ จะพูดว่า กรรมชั่วคือการฆ่าคนตายของนาย ก. ไม่เห็นให้ผลอะไร, คำพูดของคนทั้ง ๒ พวกนี้ ท่านผู้พึ่งทราบ แล้วมิใช่หรือว่า เขาพูดผิดทั้งคู่, ชาวจังหวัดอุดร ฯ เห็นแต่นาย ก. ทำกรรมชั่ว แต่ไม่เห็นตอนที่เขาถูก จับกุมลงโทษ ก็เห็นไปว่ากรรมชั่วไม่ให้ผล, ส่วนชาวกรุงเทพ ฯ ไม่เห็นตอนที่นาย ก. ฆ่าคนตาย เห็นแต่ตอนเขาถูกจับหลังจากรับศีลพึ่งเทศน์แล้ว ก็เห็นไปว่า ไม่ควรเลย คนทำความดีแท้ ๆ กลับถูกลงโทษ, รวมความแล้ว เขาเห็นผิดทั้งคู่, ที่ถูก นาย ก. ถูกจับกุมเพราะกรรมชั่วที่ฆ่าคนตาย ส่วนกรรมดีคือการรับศีลพึ่งเทศน์ยังไม่ให้ผล. เพียงแต่เรื่องของบุคคลคนหนึ่งซึ่งเป็นไปในชาติเดียวแท้ ๆ ยังอาจทำให้คนเข้าใจผิดได้เช่นนี้, กรรมบางอย่างที่ให้ผลข้ามภพข้ามชาติ ยิ่งยากที่เราจะสาวหาเหตุผลได้

ผลชั้นใน

ในทางปฏิบัติ ข้าพเจ้าใคร่ขอชักชวนท่านผู้ฟังให้มองผลกรรม ๒ ชั้น คือ **ผลชั้นใน** กับ **ผลชั้นนอก**, คือกรรมที่เราทำทุกอย่าง ย่อมให้ผล ๒ ชั้นเสมอ, เราอ่านหนังสือ ขณะที่อ่านเราก็ได้ความรู้ ความรู้นั้นก็ปรุงจิตต์เราให้ฉลาดขึ้น หายโง่ เป็นคนฉลาดอยู่เรื่อย นี่เป็นผลชั้นใน **ผลชั้นในนี้เราเริ่มได้รับตั้งแต่ขณะทำทีเดียว,** คราวนี้ อยู่ไป ๆ เราเกิดมีหน้าที่ต้องสนทนาโต้ตอบ หรือแสดงปาฐกถา หรือสอนเราได้นำความรู้นั้นออกมาใช้ ได้เกียรติยศชื่อเสียงโด่งดัง มีคนเคารพนับถือมาก หรือได้ลาภสักการะใด ๆ นี่เป็นผลชั้นนอก, **ผลชั้นนอกนี้ต้องคอยจังหวะคอยโอกาสจึงจะได้** แต่แม้เรายังไม่ได้รับผลชั้นนอกเราก็ได้รับผลชั้นใน (คือความฉลาด) อยู่ตลอดเวลาตั้งแต่ยังอ่านหนังสืออยู่แล้ว. คนกินยาบำรุงกำลังยา

ทำให้อ้วนพีแข็งแรง ปราศจากโรค นี่เป็นผลชั้นใน ครั้นอยู่ไป ไปยกของหนักได้ หรือไปต่อสู้ศัตรูชนะ ได้ลาภยศ นี่เป็นผลชั้นนอก, ผลชั้นในนั้นย่อมเกิดแก่ผู้กินยาอยู่เสมอ แต่ผลชั้นนอกต้องรอจังหวะ

คนทำกรรมดี หรือทำกรรมชั่วก็เหมือนกัน, คนทำกรรมดี กรรมดีย่อมปรุงจิตต์ของผู้นั้น ให้หมดจดสะอาด ให้เป็นจิตต์ปลอดโปร่ง มีสมรรถภาพดีขึ้นตั้งแต่เขาเริ่มกระทำทีเดียว, พูดอีกทีหนึ่ง คนทำกรรมดี กรรมดีย่อมทำเขาให้เป็นคนดีตั้งแต่กระทำกรรมนั้นอยู่ทีเดียว, ที่กล่าวนี้เป็นผลชั้นใน, ครั้นอยู่ไป ๆ คนทำกรรมดีนั้นไปได้ ลาภ ยศ สรรเสริญ สุขเข้าเรียกว่ากรรมดีให้ผลชั้นนอก, คนทำกรรมชั่ว กรรมชั่วก็ให้ผลชั่วตั้งแต่เริ่มกระทำทีเดียว คือทำลายสภาพจิตต์เขาให้เลวลง ให้เป็นจิตต์มืดมัว ให้เป็นจิตต์หย่อนสมรรถภาพ ทำตัวเขาให้เป็นคนชั่ว คนเสีย

นี่เป็นผลชั้นใน ครั้นอยู่ไป ๆ เขาถึงความเสื่อมลาภ เสื่อมยศ นินทา ทุกข์ตลอดจนการตกนรกหมกไหม้ เหล่านี้ล้วนเป็นผลชั้นนอกทั้งนั้น

รวมความว่า คนทำกรรมดี เขาย่อมได้รับผลดี คือทำตัวเขาให้ดีขึ้น ตั้งแต่เริ่มกระทำทีเดียว, คนทำกรรมชั่ว เขาก็ย่อมได้รับผลชั่ว คือทำตัวเขาให้เลวลง ตั้งแต่เริ่มกระทำเหมือนกัน, แต่ผลที่กล่าวนี้เป็นผลชั้นใน คนมองไม่ค่อยเห็น เพราะมัวไปมองแต่ผลชั้นนอก คือ ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข เข้าใจเอาว่าสิ่งเหล่านี้เท่านั้นเป็นผลของกรรมดี และผลของกรรมชั่วก็เข้าใจว่า ได้แก่การถูกลงโทษต่าง ๆ เท่านั้น. การมองแต่ผลชั้นนอก ย่อมอาจทำให้ความเชื่อกรรม (กัมมสัทธา) ไม่มั่นคงได้, และทำให้ผู้ทำความดีรู้สึกน้อยใจว่าความดีไม่ให้ผล ฝ่ายผู้ทำความชั่วก็เหลิงใจกล้าทำชั่วยิ่ง ๆ ขึ้น แต่ถ้าเรามองทั้งผลชั้นในทั้งผลชั้น

นอก ควบกันไป เราจะรู้สึกว่า "ทำดีได้ดี–ทำชั่วได้ชั่ว" อย่างแท้จริง และไม่ต้องรอรับผลกรรมกันเป็นปี ๆ หรือเป็นชาติ ๆ ซึ่งเป็นเรื่องน่าอ่อนใจ,

อนึ่ง กรรมย่อมให้ผลบานปลายเสมอ. คือทำกรรมน้อย แต่ได้รับผลมาก ปลูกข้าวเม็ดเดียว ได้ผลหลายสิบเม็ด, เรียนหนังสืออยู่ ๕–๖ ปี, แต่ได้รับผลจากความรู้อยู่ ๕๐–๖๐ ปี ขะโมยของเขาประมาณครึ่งชั่วโมงเสร็จ แต่ต้องติดคุกถึง ๕–๖ ปี, สิ่งเหล่านี้เห็นกันอยู่ทั่วไป. ผลของกรรมที่เราทำก็เหมือนกันจะต้องให้ผลบานปลายเสมอ ทั้งกรรมดีทั้งกรรมชั่ว.

ตอนที่ ๘ เบ็ดเตล็ด

ตาย

ดังได้กล่าวมาแล้วว่า อัตตภาพของมนุษย์ผู้หนึ่ง ๆ ประกอบด้วยส่วนประกอบใหญ่ ๆ ๒ ส่วนด้วยกัน คือ ร่างกาย ๑, จิตต์ ๑, ร่างกายเปรียบเหมือนเรือน จิตต์เปรียบเหมือนคนอาศัยอยู่ในเรือน.

ตามธรรดาของธาตุ มันต้องแยกกันอยู่, การรวมกันเป็นการผิดธรรมดาของมัน จะมีได้ก็เพียงครั้งคราวเท่านั้น, อย่างพวกเราที่มานั่งรวมกันอยู่ที่นี่ก็เป็นการผิดธรรมดา สักประเดี๋ยวเราก็จะต้องกลับเป็นไปตามธรรมดา คือต้องแยกย้ายกันไป จะนั่งประชุมกันอยู่อย่างนี้ ตลอดปีตลอดชาติไม่ได้, ตึกเรือนโรงก็สำเร็จขึ้นด้วยของผสม คือเอาไม้ เหล็ก อิฐ หิน ปูนทราย มารวมกันเข้า, การรวมกันของสิ่งเหล่านี้ก็เป็นการผิดธรรมดาของมันเหมือนกัน เพราะฉะนั้น

ไปๆ มันก็จะต้องวกเข้าสู่ธรรมดาของมันอีก คือแยกกันไป, รถคันหนึ่งก็ประกอบขึ้นด้วยชิ้นส่วนต่าง ๆหลายชิ้น นี่ก็ผิ่นธรรมดาของมันอีก นาน ๆ เข้า มันก็รวมกันอยู่ไม่ได้ ต้องเข้าสู่ธรรมดา คือแยกกันออก, เราจึงพอจะตั้งสูตรได้ว่า **สิ่งใดสำเร็จขึ้นด้วยธาตุหลายอย่างรวมกัน สิ่งนั้นจะคงสภาพอยู่ตลอดไปไม่ได้** คือผลที่สุด ธาตุทั้งปวงนั้น ย่อมจะแยกกันออกอย่างแน่นอน.

ร่างกายของคนเรานี้ ก็สำเร็จขึ้นด้วยธาตุหลายอย่างรวมกัน คือธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ และธาตุลมประชุมกันเข้า, เพราะฉะนั้นร่างกายก็ต้องตกอยู่ในกฎธรรมดาของธาตุที่รวมกัน, คืออยู่ไป ๆ ธาตุซึ่งเป็นส่วนผสม ก็แยกกันออก ดินเข้าหาดินน้ำเข้าหาน้ำไฟเข้าหาไฟ ลมเข้าหาลม, พฤติการดังนี้ ภาษาชาวบ้านเรียกว่าตาย ที่ว่าคนตายนั้น ร่างกายตายไม่ใช่จิตต์ตาย.

ข้าพเจ้าได้กล่าวมาแล้วว่าธรรมดาของธาตุมันต้องแยกกันอยู่ ส่วนรวมกันนั้น เป็นการฝืนธรรมดา, เพราะฉะนั้นเราจึงอาจพูดได้ว่า ธรรมดาของร่างกายแท้ ๆ คือตาย ถึงในบาลีที่มาหลายแห่งก็เรียกคนและสัตว์ทั้ง ๆ ที่ยังมีชีวิตอยู่ว่า "มัจโจ" แปลว่าผู้มีอันจะพึงตายเป็นธรรมดา, ส่วนการมีชีวิตอยู่อย่างพวกเราเดี๋ยวนี้ เป็นการฝืนธรรมดา ลงได้ฝืนธรรมดาแล้วก็คงไปได้ไม่กี่น้ำ ประเดี๋ยวก็เข้าหาธรรมดาอย่างว่า, ความจริง ร่างกายของเรานี้ มันอยากตายวันละหลายครั้ง แต่ที่มันยังไม่ตายนี้ ก็เพราะเราฝืนเอาไว้ เหนี่ยวรั้งเอาไว้, พอมันว่าจะตาย เราหายใจไว้ พอมันหิวจะตาย เรากินข้าวไว้ พอมันกระหายจะตาย เราดื่มน้ำไว้ พอมันเหนื่อยจะตายเราเปลี่ยนอิริยาบถไว้ พอมันป่วยจะตาย เรารักษาไว้ ถ้าเราไม่เหนี่ยวรั้งเอาไว้ มันเสร็จไปนานแล้วผมก็ไม่ต้องมายืนปาฐกถาอยู่อย่างนี้

แล้วท่านทั้งหลายก็ไม่ต้องมาพึ่ง, การมีชีวิตอยู่ จึงเป็นการฝืนธรรมดา เหมือนพายเรือทวนน้ำต้องลำบาก, **นี่**แหละที่พระตรัสว่า "**กิจฺฉํ มจฺจานชีวิตํ**" ความเป็นอยู่ของสัตว์ ผู้มีอันจะพึงตายเป็นสภาพ เป็นของยาก, ส่วนการตาย เป็นการปล่อยไปตามธรรมดาเหมือนเรือให้ลอยไปตามน้ำ ง่าย, ที่ว่านี้ไม่ใช่ผมชวนท่านผู้ฟังให้ตายน่ะ ฝืนไว้ได้นาน ๆ ก็ดีจะได้มีเวลาทำความดีให้มาก ๆ, พูดมาถึงตรงนี้ รู้สึกนึกสงสารบุคคลบางจำพวกที่ใช้ชีวิตของตนทิ้ง ๆ ขว้าง ๆ เอาสาระไม่ได้ แถมบางคนยังใช้ชีวิตในทางชั่วทางเสียต่าง ๆ ไม่สมกับชีวิตเป็นของหายากเหมือนกับคนพายเรือทวนน้ำ ด้วย ความเหน็ดเหนื่อยแทนที่จะเก็บเอาของมีค่าตามริมฝั่ง ให้คุ้มเหนื่อย กลับไม่หาเอาผลประโยชน์อย่างใด แล้วยังแถมเก็บเอาทรากศพหรือของเน่าของเสียขึ้นใส่เรือ **ของ**ตนอีกด้วย.

เรือนกับคนที่อยู่ในเรือน เรารู้กันอยู่แล้วว่าเป็นคนละอัน เรือนเป็นอันหนึ่งต่างหาก คนก็เป็นอันหนึ่งต่างหาก, การที่เรือนชำรุดผุพังลง ไม่ได้ผุพังลง ไม่ได้หมายความว่าคนที่อยู่อาศัยจะผุพังลงไปด้วย, เมื่อเรือนพังลง เจ้าของเรือนก็รวบรวมเอาทรัพย์อันมีค่า ออกจากเรือนนั้นไป. เรื่องของร่างกายกับจิตต์ ก็เข้าทำนองนี้ ร่างกายเปรียบเหมือนเรือน จิตต์เปรียบเหมือนคนที่อยู่ในเรือน, เมื่อร่างกายชำรุด จนใช้การไม่ได้แล้ว จิตต์ก็หมดเยื่อใยในร่างกาย ออกจากร่างกายไปพร้อมด้วยกรรมที่ตนสั่งสมไว้.

คติ

ตายแล้วเกิดอีกหรือไม่ ? เป็นปัญหาที่ถกเถียงกันมาก และมีผู้แสดงความเห็นวิพากย์วิจารณ์ไปหลายแง่หลายมุม, สำหรับทางพุทธศาสนา มีหลักฐานที่มาหลายแห่ง แสดงมติแน่วแน่ลงเป็นอันเดียวว่าจิตต์ดวงใดยังมีกิเลส จิตต์ดวงนั้นต้องเกิดอีก, จิตต์ดวงใดสิ้นกิเลสแล้ว เป็นจิตต์บริสุทธิ์สิ้นเชิง จิตต์ดวงนั้นไม่เกิดอีก, เมื่อไม่เกิด ก็ไม่มีเรื่อง ไม่มีอาการเลย ไม่มีเรื่องที่ข้าพเจ้าจะพูดด้วย, ขอได้โปรดเข้าใจว่าที่เราพูดกันอยู่นี้ พูดเรื่องของจิตต์ที่ยังมีกิเลสเท่านั้น และที่ว่า "เกิด" นั้น หมายความว่า ร่างกายอันเดิมนี้ตายแล้วจิตต์ออกจากร่างนี้ ไปปรากฏหรืออยู่ในภพใหม่ต่อไป.

จุดหมายปลายทางที่จิตต์จะไปหลังจากออกจากร่างแล้ว ภาษาศาสนาเรียกว่า "คติ" แปลว่า ที่ไป ที่ถึง, คติมี ๒ อย่าง คือ :—

๑. เป็นที่ไปลำบาก แต่มีความทุกข์ ความเสื่อม เรียกว่า ทุคคติ.

๒. เป็นที่ไปสบาย มีความสุขความเจริญ เรียกว่าสุคติ.

การพูดถึงจุดปลายทาง ที่จิตต์ออกจากร่างนี้แล้วจะไปปรากฏนั้น บางทีพระท่านใช้คำว่า "**ภพ**" เพราะหมายถึงที่เกิด, บางทีท่านใช้คำว่า "**ภูมิ**" เพราะหมายถึงชั้นหรือที่หมายแห่งจิตต์, บางทีท่านใช้คำว่า "**ปรโลก**" เพราะท่านหมายถึงโลกหน้า.

การแบ่งคตินั้น โปรดเข้าใจว่า ท่านไม่ได้แบ่งตามดินฟ้าอากาศหรือตามเขตต์พื้นดิน เหมือนการแบ่งเขตต์ประเทศ, แต่แบ่งตามพวกของจิตต์ คือถ้าจิตต์เจริญอยู่ในระดับเดียวกัน รู้สุขรู้ทุกข์ถึงกันได้ เป็นจิตต์พวกเดียวกัน แม้จะอยู่คนละมุมโลก ก็จัดว่าเป็นคติอันเดียวกัน, เช่นมนุษย์เรา ๆ แม้จะเกิดอยู่คนละประเทศ คนละทวีป ก็นับว่าเป็นคติเดียวกัน เพราะ

จิตต์รู้สุขรู้ทุกข์ถึงกันได้ แม้ว่าเราจะพูดกันไม่รู้ภาษา แต่เราก็รู้กันด้วยภาษาจิตต์ ซึ่งมีอยู่ภาษาเดียวในพวกมนุษย์, ในข้อนี้เราจะเห็นได้ เช่นสมมติว่า เกิดความพินาศอย่างใหญ่หลวงแก่มนุษย์ผู้หนึ่ง แต่คนอื่น ๆ ที่รู้เห็น ก็พากันเศร้าสลดใจไปด้วย ทั้ง ๆ ที่เขาเหล่านั้นอาจเป็นคนละชาติคนละภาษา และไม่เคยรู้จักกันเลย, เรื่องที่จิตต์ต้องการส่วนใหญ่ก็ตรงกัน, ที่เป็นเช่นนี้เพราะมนุษย์อยู่ในคติเดียวกัน, ตรงกันข้าม ถ้าระดับแห่งจิตต์แตกต่างกันมากจนไม่รู้ถึงกัน แม้จะอยู่ร่วมชายคาเรือนเดียวกัน ก็จัดเป็นคนละคติเช่นเรากับตุ๊กแกอยู่บ้านหลังเดียวกัน แต่ว่าจิตต์เป็นคนละพวก สุขทุกข์ไม่ถึงกันเลย เราถูกลอตเตอรี่มีลาภใหญ่ ตุ๊กแกมันก็ไม่รู้สึกดีใจด้วย เราเจ็บปางตาย มันจะเป็นห่วงเสียใจสักนิดก็เปล่า เพราะเรากับมันอยู่คนละคติ จิตต์ไม่ถึงกัน, เพราะฉะนั้น การเข้าใจว่าสุคติอยู่บนชั้นฟ้า ทุคติอยู่ใต้แผ่นดิน จึงเป็นเรื่องปุคคลาธิษฐานจัดเกินไป,

เพื่อกำจัดวงแห่งปาฐกถาเรื่องนี้ให้แคบเข้า พอที่ท่านผู้ฟังจะติดตามเรื่องได้สะดวก ข้าพเจ้าจึงจะไม่ขอจำแนกออกไปอีกว่า สุคติและทุคติอย่างไหนแยกแยะออกไปอย่างไรบ้าง.

สรุปว่า ที่หมายปลายทางของจิตต์ซึ่งออกจากร่างนี้ไปแล้ว มี ๒ จุด คือไปสู่สุคติ มีความสุขความเจริญ ๑ ไปสู่ทุคติ มีความทุกข์ความเสื่อม ๑ เท่านั้น.

อะไรทำจิตต์ให้เข้าถึงคติ !

คนที่ออกจากบ้านไปไหน ๆ ถ้าจิตต์ยังยึดอยู่ในบ้านนั้นว่า "**นี่เป็นบ้านของเรา**" วันหนึ่งเขาก็จะต้องกลับมาที่บ้านนั้นอีก ไม่ต้องอื่นไกล, ท่านผู้ฟังนี่แหละ ที่ท่านออกจากบ้านมาขณะนี้ จิตต์ท่านยังยึดอยู่ที่บ้านว่าเป็นบ้านของท่าน เพราะฉะนั้นวันนี้ท่านจะต้องกลับไปปรากฏตัวที่บ้านนั้นอีก ถ้าไม่กลับวันนี้พรุ่งนี้หรือวันต่อ ๆ ไปท่านก็ต้องกลับไปที่บ้านนั้นแน่ ๆ, แต่ถ้าท่านขายบ้านหลังนั้นแล้ว ขนของออกไป ถอนความยึดถือที่ว่า "**นี่เป็นบ้านของเรา**" นั้นเสีย, ลงได้ถอนความยึดถืออย่างนี้แล้ว ไม่แน่นักว่าท่านจะกลับไปที่บ้านนั้นอีก. คนที่โดยสารรถไฟไปด้วยกันมาก ๆ จิตต์ของใครเข้าไปยึดอยู่ ณ ที่ไหน พอถึงปลายทาง เขาก็จะต่างคนต่างแยกย้ายกันไปสู่ที่นั้น. ถ้าท่านไปยืนอยู่ที่ข้างถนนเจริญกรุง ท่านจะเห็นมนุษย์จำนวนมากเดินขวักไขว่ไปมาแทบจะหลีกกันไม่พ้น เราลองพิจารณา

ดูซิว่า เขาจะไปไหนกัน ? แล้วเราก็จะพบเงื่อนไข ในการไปของคนเหล่านั้นว่า จิตต์ของเขาเข้าไปยึดอยู่ที่ไหน เขาก็จะต้องไปที่นั่น โรงหนัง วัดพระแก้ว เขาดิน โรงพยาบาล กระทรวง ฯลฯ แล้วแต่ความยึดแห่งจิตต์ของเขา, จากตัวอย่างที่แสดงมานี้ ท่านผู้ฟังจะเห็นได้ว่า มีอำนาจสิ่งหนึ่ง คอยผลักดันมนุษย์ หรือคอยเหนี่ยวรั้ง ให้มนุษย์เข้าถึงจุดต่าง ๆ, อำนาจสิ่งนั้นคือ **ความยึดถือ แห่งจิตต์** เพียงในชาติเดียว เราก็เห็นมนุษย์ซึ่งรวมทั้งตัวเราด้วย ถูกซัดถูกเหวี่ยงไปสู่จุดต่าง ๆ ด้วยอำนาจความยึดถือแห่งจิตต์ อย่างนี้.

แม้ระหว่างชาติต่อชาติ คือคนตายแล้วจะเข้าถึงคติไหน ก็ขึ้นอยู่กับความยึดถือแห่งจิตต์เหมือนกัน. ความยึดแห่งจิตต์นี้ข้าพเจ้าหมายถึงอาการ ๒ อย่าง คือ อาการจิตต์ที่เข้าไปยึดถือสิ่งใดสิ่งหนึ่งซึ่งตนมีอยู่แล้วโดยความเป็นเจ้าของ นี้อย่างหนึ่ง อีกอย่างหนึ่งหมายเอาอาการที่จิตต์เข้าไปยึด (กามทั้งหลาย) ในอนาคตว่า

เราจักเป็นอย่างนั้น เราจักเสวยสมบัติอย่างนี้, ความ ความยึดถือทั้งสองสถานนี้ เป็นอาการของอุปาทาน (กามุปาทาน), การปรารถนาจะไปเกิดภพนั้นภพนี้ นั่นคือการตั้งอุปาทานละ, เราจึงขมวดความลงได้ว่า อุปาทานเป็นตัวเหตุ ในการเข้าถึงคติ.

แต่การที่จะเป็นไปได้ตามอุปาทานนั้นหรือไม่ ย่อมอาศัยกรรมเป็นปัจจัย, ต้องมีกรรมสนับสนุน จึงจะสำเร็จ อยากไปเชียงใหม่, แต่ไม่ไปก็ไม่ถึงเชียงใหม่ อยากไปอเมริกา แต่ไม่มีพาหนะจะไปก็ถึงอเมริกาไม่ได้, อยากจะได้ครอง ตำแหน่งสำคัญแต่ไม่ทำเหตุให้สมกัน ก็ครองไม่ได้, โดยเหตุผลทำนองเดียวกันนี้ คนอยาก ไปสุคติ ถึงจะเอาจิตต์ไปยึดอยู่เท่าไร ๆ ถ้าไม่ทำกรรม ดีให้พอกัน ก็ไปสู่สุคติไม่ได้. นี้เรียกว่ามีแต่อุปาทาน แต่ไม่มีกรรมสนับสนุนก็เป็นไปไม่ได้

โปรดทราบว่า กรรมย่อมมีอำนาจบันดาลแรง กว่าอุปาทาน, ถ้ากรรมกับอุปาทานขัดกัน ผลก็จะเป็น

ไปตามกรรมเท่านั้น หาเป็นไปตามอุปาทานไม่, แม้ทุกวันนี้ เราก็เห็นกันอยู่แล้วว่า ความมุ่งแห่งจิตต์ย่อมมีกำลังน้อยกว่าการกระทำเสมอ, คนบางคนโดยสารรถไฟมาจากหัวเมือง ตั้งใจว่า พอถึงกรุงเทพ ฯ จะไปพักที่โรงแรมรัตนโกสินทร์ แต่เพราะเขาเป็นผู้ร้ายฆ่าคน แทนที่จะได้ไปพักที่รัตนโกสินทร์ตามที่จิตต์เข้าไปยึดอยู่ ก็กลายเป็นว่า ได้ถูกเจ้าหน้าที่บังคับให้เข้าไปนอนในห้องขัง อันแสนจะลำบาก. นี่แหละความมุ่งแห่งจิตต์กับการกระทำขัดกัน ผลก็จะเป็นไปตามการกระทำ, คนขับรถยนต์ลงไปคว่ำอยู่ในคูข้างถนน ใช่ว่าเขาจะตั้งใจไปที่ตรงนั้น ก็หามิได้ แต่เขาก็ต้องเข้าถึงจุดนั้น เพราะการกระทำของเขา, นักโทษที่จ่ายออกจากตรางไปทำงานตลอดวัน เขามิได้พิศวาทขาดใจในตรางว่าเป็นบ้านของเขาเลย แต่เขาก็ต้องกลับเข้าตรางอีกในตอนเย็น เพราะเขายังไม่สิ้นกรรม. กรรมมีอิทธิพลมากอย่างนี้

ข้าพเจ้าขอย้ำอีกครั้งว่า การที่คนเราจะไปสู่คติใดคติหนึ่งนั้น ต้องอาศัย

–อุปาทาน เป็นเหตุ และ

–กรรม เป็นปัจจัย.

พูดอีกทีว่า "**ความต้องการ เป็นตัวเหตุ, การกระทำเป็นปัจจัย**" เหตุและปัจจัยต้องให้สมกัน จึงจะได้ผล, คนเราโดยทั่วไปติดนิสัย "**ค้ากำไรเกินควร**" คือลงทุนลงแรงน้อย แต่อยากได้ผลมาก, จุดธูป ๓ ดอกบูชาพระ หรือเพียงยกมือไหว้แผล็บเดียว แต่ปรารถนาเอาสวรรค์นิพพาน นี่ก็เรื่องค้ากำไรเกินควรนั่นเอง, คนบางคนตั้งความปรารถนาไว้เลิศลอยแต่ไม่ทำความดีหรือทำแต่น้อย ไม่สมกับความปรารถนาก็สำเร็จผลไม่ได้, เหมือนคนตั้งใจจะไปเชียงใหม่ แต่ไปขึ้นรถด่วนสายใต้, หรือขึ้นรถสายเหนือ แต่ลงทุนซื้อตั๋วแค่อยุธยา เขาจะถึง

เชียงใหม่หรือไม่ ท่านผู้ฟังตอบได้ทุกคน. ความผิดหวังของมนุษย์ที่มีอยู่ทั่ว ๆ ไปนั้น ก็เพราะการกระทำของเขาขัดแย้งหรือไม่สมกับความต้องการของเขา เป็นสำคัญ

ความเป็นไปของจิตต์ในภพใหม่

พอร่างกายตายลง, จิตต์ออกจากร่างแล้วเป็นอย่างไรต่อไป จิตต์ยังวนเวียนอยู่ในบ้านนั้น หรือยังพัวพันอยู่กับทรากศพต่อไปอีก เป็นเวลานานเท่าไร หรือพอพ้นจากร่างก็พุ่งปราดเข้าสู่คตินั้น ๆ เลย ปัญหาเหล่านี้เรื่องยังอยู่ข้างจะมัว คือไม่มีหลักฐานแสดงความเป็นไปไว้อย่างชัดเจน, มีแสดงออกในทางประเพณีบ้าง ก็รู้สึกว่าเลือน ๆ ปราศจากการยืนยัน เช่นประเพณีทำบุญ ๗ วัน ๕๐ วัน ๑๐๐ วัน, บางท่านก็อธิบายว่า ในระยะที่กล่าวนี้ วิญญาณของผู้ตายจะกลับมาอีก, ญาติพี่น้องจึงทำบุญ เพื่อให้ผู้ตายได้รู้เห็นและได้รับส่วนบุญ, แต่ที่ว่านี้ก็เป็นเรื่องเล่ากันสืบ ๆ มาเท่านั้น ยังไม่เคยพบหลักฐานยืนยัน พอจะเชื่อถือได้, นอกจากนี้ก็เป็นเรื่องประเภท ครึ่งผีครึ่งคน เช่นมีคนสลบไปแล้วฟื้นขึ้นมาเล่าให้คนอื่นฟังว่าตนได้ไปเห็นอย่างนั้นอย่างนี้ เรื่องเหล่านี้ข้าพเจ้ายังไม่พร้อมที่จะนำมาเล่าในที่นี้.

มติฝ่ายพระพุทธศาสนา ซึ่งกระจัดกระจายกันอยู่ พอจะรวบรวมได้บ้าง เป็นเรื่องกล่าวถึงผลบุญผลกรรมมีหลายประเภทด้วยกัน ข้าพเจ้าขอแสดงโดยเปรียบเทียบกับคนเดินทาง ดังนี้

คนเดินทางโดยรถไฟขบวนเดียวกันจากเชียงใหม่มุ่งเข้าสู่กรุงเทพ ฯ นั้น มีหลายประเภทเช่น :—

ประเภทที่ ๑ เมื่อยังอยู่เชียงใหม่ทำความดีไว้มาก มีทุนรอนดี พอถึงกรุงเทพ ฯ แล้ว ก็ตรงไปสู่ที่อยู่อันดี หรือได้ตำแหน่งดี ยิ่งกว่าเมื่ออยู่เชียงใหม่ โดยไม่ชักช้าเลย.

ประเภทที่ ๒ มีทุนติดตัวมาน้อย พอจะถึงกรุงเทพ ฯ แล้ว ก็ได้ที่อยู่พอประมาณ คือจะเอาดีนักก็ไม่ได้ พอแต่มีอยู่.

ประเภทที่ ๓ มีทุนพอเป็นค่าโดยสารรถมาถึงกรุงเทพ ฯ เท่านั้น เขาก็มาถึงกรุงเทพ ฯ ได้เหมือนกับคนอื่น ๆ แต่พอถึงสถานีหัวลำโพงแล้วเงินหมดพอดีคน

พวกนี้ต้องเร่ร่อน ที่กินที่นอนไม่แน่นอนต้องขอทานเขากิน ถ้าขอเขาได้ไม่พอเลี้ยงชีพ หนัก ๆ เข้าก็หากินทางทุจจริตต่อไป.

ประเภทที่ ๔ เมื่อยังอยู่เชียงใหม่เป็นผู้ร้ายฉกรรจ์ ถูกเจ้าหน้าที่คุมตัวมาถึงกรุงเทพ ฯ เหมือนกับคนอื่น ๆ แต่เมื่อถึงกรุงเทพ ฯ แล้ว ก็ต้องไปเข้าตราง โดยไม่ชักช้า คนประเภทนี้เมื่อยังอยู่เชียงใหม่ อาจเป็นคนจนหรือคนมั่งมีก็ได้.

จิตต์ที่ออกจากภพนี้ ไปสู่ภพหน้าก็มีความเป็นไปเหมือนคนเดินทางที่กล่าวแล้วนั้น คือ:—

ประเภทที่ ๑ ในชาตินี้ทำกรรมดีไว้มาก ความดีมีกำลังแรง พอตายลงจิตต์ก็ตรงไปสู่คติอันดี โดยมิชักช้า (เหมือนกับคนเดินทางประเภทที่ ๑).

ประเภทที่ ๒ ในชาตินี้ทำกรรมดีไว้น้อย ก็ไปสู่คติพอดีพอร้าย เช่นเกิดเป็นมนุษย์สามัญ (เปรียบด้วยคนเดินทางประเภทที่ ๒)

ประเภทที่ ๓ ในชาตินี้ทำกรรมดีกรรมชั่วพอประมาณ กรรมดีก็ไม่พอจะส่งถึงสุคติ กรรมชั่วก็ไม่พอจะให้เข้าถึงทุคคติ. จิตต์ประเภทนี้ต้องเร่ร่อน เรียกว่า "**สัมภเวสี**" และเข้าสู่สภาพแห่ง "**เปรต**" เป็นอยู่ได้ด้วยส่วนบุญที่คนอื่นอุทิศให้. (เปรียบเสมือนคนเดินทางประเภทที่ ๓ ไม่มีทุนพอจะหาที่อยู่ได้ และทั้งไม่มีความผิดพอที่จะเข้าตารางได้). บางท่านกล่าวว่า จำพวกเปรตนี้ เมื่อไม่มีส่วนบุญที่ใครอุทิศให้เลยทำกรรมชั่วหนักลงไปอีกก็มี คือมีการกลั่นแกล้งให้มนุษย์มีอันเป็นไปต่าง ๆ เพื่อให้เขาทำพลีกรรมแก่ตนซึ่งเราเรียกว่าผี-ปีศาจ, เหมือนกันคนเร่ร่อน ขอทานเขาเลี้ยงชีพครั้นไม่มีใครให้ทาน อาจกลายเป็นพวกหากินทางทุจ-จริต มีลักขะโมยเขาเป็นต้นก็ได้ มติที่ว่านี้ ก็ไม่มีหลักฐานอีกแหละ ขอให้เพียงรับฟังกันไว้ชั้นหนึ่งก่อน.

ประเภทที่ ๔ ในชาตินี้ทำกรรมชั่วไว้มาก กรรมชั่วมีกำลังแรง พอตายลงจิตต์ก็ตรงไปสู่ทุคคติ โดยไม่รั้งรอ (เหมือนกับคนเดินทางประเภทที่ ๔).

ที่เปรียบเทียบมานี้ พอจะเก็บความได้ว่า จิตต์ที่มีกรรมดีหรือกรรมชั่วอย่างแรงมาก พอออกจากร่าง ก็ตรงเข้าสุคติทีเดียว ไม่มีการรั้งรอ, ส่วนจิตต์ที่มีกรรมดีหรือชั่วน้อย เพลากำลัง การเข้าถึงคติของจิตต์ก็ช้าลง, ลองพิจารณาถึงเหตุผลตามธรรมดา ก็น่าจะเป็นเช่นนั้น, สมมติว่าเรือนหลังเดิมพังลง ถ้าเจ้าของเรือนนั้นเป็นคนร่ำรวย เขาก็จะตรงไปหาที่อยู่อย่างดี ๆ ได้ง่าย ไม่ต้องรีรอ, แต่ในกรณีเดียวกันถ้าเจ้าของเรือนเป็นคนจน พอเรือนเดิมพังลง แกอาจต้องปลูกกะต็อบอยู่ใกล้ ๆ ที่เดิมนั้นก่อนแล้วค่อยขยับขยายไปหาที่อยู่ใหม่ต่อไปกว่าจะได้ที่อยู่ใหม่แน่นอนอาจใช้เวลาเป็นปี ๆ ก็ได้, ว่ามาถึงเรื่องนี้ข้าพเจ้าเคยคิดเล่น ๆ ว่า คนที่ตายแล้วยังมีผีหรอกตามที่เล่าลือกันนั้น คงจะเป็นพวกที่กรรมเพลากำลัง (ประเภทที่ ๓) นั่นเอง ตายแล้วจะไปเกิดไปขานกับคนอื่นเขาก็ไม่ได้, ส่วนมากที่มีกรรมดีมาก ๆ เขาคงไม่อยู่หลอกเราให้เสียเวลา รีบไปเสวยสุขข้างหน้าดีกว่า, แม้พวกที่กรรมชั่วรุนแรงมากยมบาลก็คงไม่ยอมให้มัวโอ้เอ้อยู่เป็นแน่.

จิตต์เข้าครองร่างกาย

เป็นที่ยอมรับกันแล้วว่า ร่างกายเปรียบเหมือนเรือน จิตต์เปรียบเหมือนคนผู้อาศัยในเรือน การที่คนอยู่เรือนฝากระดานจะทิ้งเรือนเดิม แล้วไปสร้างตึกอยู่อย่างโอ่โถง เพราะขณะที่เขาอยู่เรือนฝากระดานนั้นเขาไม่ประมาท สะสมทุนไว้มาก ดังนี้ก็ดี การที่เจ้าของตึงหลังใหญ่ จำต้องทิ้งตึกลงไปอยู่กระท่อม เพราะเมื่อเขาอยู่ตึกนั้นเขาประมาท กินทุนเดิมจนหมดสิ้น ดังนี้ก็ดี ย่อมเป็นสิ่งที่จะเป็นไปได้มิใช่หรือ ? แน่นอน, ต้องเป็นไปได้, ก็ถ้าข้อนี้เป็นได้มีได้, การที่จิตต์ดวงหนึ่ง จะออกจากร่างแห่งคนเข็ญใจเข้าสู่ร่างแห่งราชาผู้ยิ่งใหญ่ก็ดี การที่จิตต์อีกดวงหนึ่ง จะออกจากร่างแห่งมนุษย์เข้าสู่ร่างแห่งสัตว์เดียรัจฉานก็ดี ก็ย่อมเป็นไปได้ตามอำนาจกรรมเช่นนั้นเหมือนกัน เพราะว่าร่างต่าง ๆ นั้นเป็นเพียงที่รอรับอันมีคุณค่าเหมาะสมกับคุณภาพ

แห่งจิตต์ดวงนั้น ๆ เท่านั้น, กรรมที่ท่านทำเองนั้นแหละจักเป็นผู้ประกันว่า ต่อไปจิตต์ของท่านจะถูกรองรับด้วยร่างชนิดไหน ทรัพย์ ยศ โคตร ตระกูล ช่วยอะไรท่านไม่ได้เลย.

การเปลี่ยนเพศ

นอกจากการเปลี่ยนร่างกายดังกล่าวแล้ว จิตต์ยังอาจเข้าสู่ร่างที่ผิดเพศไปจากเดิมก็ได้, พูดง่าย ๆ ผู้ชายอาจตายไปเกิดเป็นผู้หญิง และผู้หญิงอาจเกิดเป็นผู้ชายก็ได้ทั้งนั้น, เรื่องเหล่านี้, ย่อมขึ้นอยู่กับกรรมของตนเอง, ความในเรื่องพระโสเรยยะ แห่งคัมภีร์พระธรรมบท ยังได้กล่าวย้ำความไว้อีกว่า "**พวกผู้ชายที่ไม่เคยเกิดเป็นผู้หญิง หรือพวนผู้หญิงที่ไม่เคยเกิดเป็นผู้ชายไม่มีเลย**" หมายความว่า ทุกคนล้วนแต่เคยอยู่ในเพศตรงกันข้ามมาแล้วทั้งนั้น. ในที่มาแห่งเดียวกันนั้น ได้แสดงเหตุที่จะให้มีการกลับเพศไว้ด้วยว่า ผู้ชายจะกลายเป็นผู้หญิงก็เพราะเขาทำปรทารกกรรม คือ ล่วงละเมิดในภรรยาของชายอื่น, พวกผู้ชายเราพากันระวัง ๆ สักหน่อยก็ดี ประเดี๋ยวจะลำบากตัวภายหลัง, ฝ่ายผู้หญิงจะกลายเป็นผู้ชายได้ เพราะคลายความพอใจในความเป็นหญิงแล้วทำบุญมีให้ทานเป็นต้น พร้อมกับตั้งความปรารถนาให้ได้อัตตภาพเป็นชาย.

สรุป

เป็นอันสรุปปาฐกถาของข้าพเจ้าว่า จิตต์คือธาตุกายสิทธิ์ชนิดหนึ่ง ซึ่งสิงอยู่ในร่างกายของมนุษย์ที่ยังมีชีวิต, เป็นผู้บังคับบัญชาร่างกาย, จิตต์เป็นนามธรรมอยู่เหนือกฎของวัตถุ, ธาตุเดิมของจิตต์คือรู้, แต่กิเลสทำให้จิตต์เศร้าหมองไป, กิเลสนั้นนอกจากทำจิตต์ให้เศร้าหมองแล้ว ยังทำให้จิตต์ดิ้นรนทำกรรมต่าง ๆ, กรรมที่ทำแล้วก็ถูกบันทึกลงที่จิตต์นี้เอง, ครั้นแล้ว จิตต์เองก็เป็นผู้รับผลของกรรมนั้น.

ภายในเรือนร่างแห่งมนุษย์เช่นเดียวกัน มนุษย์ย่อมได้รับการสดุดีด้วยเกียรติจากเพื่อนมนุษย์ว่า เขาเป็นคนดี ก็เพราะจิตต์เขาดี, ผู้ที่ถูกสังคมตอกหน้าตราชื่อว่า เขาเป็นคนเลว ก็เพราะจิตต์เขาเลว, ความเป็นคนดีหรือคนเลวหาขึ้นอยู่ที่ร่างกายไม่, แต่หากขึ้นอยู่ที่จิตต์, เพราะเหตุนี้พระพุทธเจ้าจึงทรงมุ่งสอนศาสนิก

ของพระองค์ ให้อบรมฝึกฝนจิตต์ของตน, และตรัสว่า:—

"จิตฺตสฺส เอกธมฺมสฺส สพฺเพว วสมนฺวคู"

ทุกสิ่งทุกอย่างเข้าไปสู่อำนาจแห่งธรรมอันเดียว คือจิตต์.

ในโลกนี้ไม่มีอะไรสำคัญ นอกจากจิตต์

ในจิตต์นั้น ถ้าปราศจากธรรมเสียแล้ว ก็ไร้สาระ

พิมพ์ที่สำนักพิมพ์พิชญการพิมพ์ 126 ถนนข้าวสาร นครหลวง ฯ
นายสยมพร อำพล เจ้าของผู้พิมพ์ผู้โฆษณา 2515